

TDIU HUZURIDAGI
PEDAGOG KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH
TARMOQ MARKAZI

O'QUV USLUBIY
MAJMUA

TOSHKENT-2022

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**OLY TA‘LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISHNI TASHKIL ETISH BOSH ILMIY-METODIK
MARKAZI**

**TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH
TARMOQ MARKAZI**

“SUG‘URTA ISHI”

YO‘NALISHI

“O‘ZBEKISTON SUG‘URTA BOZORI”

moduli bo‘yicha

**O‘QUV USLUBIY
MAJMUUA**

TOSHKENT – 2022

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2020 yil “7” dekabrda 648-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: Yuldashev O.T. - TMI, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Taqrizchi: Qo‘ldoshev Q.M. - TDIU, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Modulning ishchi dasturi Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kengashining 2022 yil 25 yanvardagi 6-sonli qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR	4
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI.....	100
III. NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI.....	155
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	68
V. KEYSLAR BANKI.....	774
VI. GLOSSARIY	85
VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI	101

I. ISHCHI DASTUR

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmonida ta’lim sifatini oshirish va 2026 yilga qadar 10 ta salohiyatli oliy ta’lim muassasini QS va THE xalqaro reytinglarga kirishga maqsadli tayyorlash masalalariga e’tibor qaratilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabrdagi “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-son, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 noyabrdagi “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida raqamli infratuzilmani yanada modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4022-son hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktyabrdagi “2019 – 2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda zamonaviy iqtisodiy fanlar, bozor turlari va innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni va pirovordida iqtisodiy oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta’lim sohasi bo‘yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari va o‘quv rejalari asosida shakllantirilgan bo‘lib, uning mazmuni kredit modul tizimi va o‘quv jarayonini tashkil etish, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, pedagogning kasbiy professionalligini oshirish, ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish, maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan ingliz tili, mutaxassislik fanlar negizida ilmiy va amaliy tadqiqotlar, o‘quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari bo‘yicha so‘nggi yutuqlar, pedagogning kreativ kompetentligini rivojlantirish, ta’lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta’lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn,

«blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng qo'llash bo'yicha tegishli bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo'nalishining o'ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda dasturda tinglovchilarning mutaxassislik fanlar doirasidagi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetentsiyalariga qo'yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

Modulning maqsadi va vazifalari

“O‘zbekiston sug‘urta bozori” **modulining maqsadi:** pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kurs tinglovchilarini o‘quv jarayonini tashkil etish va uning sifatini ta’minlash borasidagi ilg‘or xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlar, zamonaviy ta’lim va innovatsion texnologiyalar sohasidagi ilg‘or xorijiy tajribalar: modul-kredit tizimi, case study (keys stadi), masofali o‘qitish, mahorat darslari, vebinar, evristik metodlarni o‘zlashtirish, joriy etish, ta’lim amaliyotida qo‘llash, ko‘nikma va malakalarini tarkib toptirish asosida ularning kasbiy kompetentligi va pedagogik mahoratini doimiy rivojlanishini ta’minlashdan iborat.

“O‘zbekiston sug‘urta bozori” **modulining vazifalari:**

- “Sug‘urta ishi” yo‘nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalarini uzluksiz yangilash va rivojlantirish mexanizmini yaratish;
- zamonaviy talablarga mos holda oliy ta’limning sifatini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan pedagoglarning kasbiy kompetentlik darajasini oshirish;
- pedagog kadrlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xorijiy tillarni samarali o‘zlashtirilishini ta’minlash;
- mutaxassislik fanlar sohasidagi o‘qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘zlashtirish;
- “Sug‘urta ishi” yo‘nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarining fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasini ta’minlash.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilimiga, ko'nikma, malakasi va kompetentsiyalariga qo'yiladigan talablar

Mutaxassislik fanlar bo'yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetentsiyalarga ega bo'lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

- sug‘urta bozorini o‘rganishda mikro va makroiqtisodiy vazifalarni tahlil qilishni, sug‘urta bozorining asosi bo‘lgan mahsulotlarni;
- sug‘urta bozoridagi islohotlarning mazmuni, bosqichlari, ustuvor yo‘nalishlari va sug‘urta bozorini rivojlantirish shartlari va xususiyatlarini;
- sug‘urta bozorining infratuzilmalari va ularning xususiyatlarini, sug‘urta bozorida faoliyat yurituvchi kompaniyalar tomonidan mahsulot hajmini va narxni belgilash masalalarini;
- sug‘urta bozorining barqaror o‘shishini ta’minlashda zamonaviy bozor tuzilmalarni tartibga solish mexanizmlarini;

- sug'urta kompaniyalar narx strategiyasini tanlashda o'yinlar nazariyasidan foydalanishni;
- mutaxassislik fanlarini o'qitishdagi ilg'or xorijiy tajribalarni;
- sug'urta bozorini tartibga solish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Qonunlarini;
- milliy sug'urta bozorining muammolarini ***bilishi kerak.***

Tinglovchi:

- mamlakatimiz mustaqillik yillarida va bozor iqsodiyotiga o'tgan davrda milliy sug'urta bozoridagi o'zgarishlarni tahlil qilish;
- sug'urta bozorida faoliyat yurituvchi kompaniyalar tomonidan mahsulot hajmini va narxni belgilash usullaridan foydalanish;
- sug'urta bozori infratuzilmasining hususiyatlarini tahlil qilish yordamida sug'urta bozorining turini aniqlash;
- sug'urta bozorining infratuzilmalariga mos holda tartibga solish mexanizmlarini aniqlash;
- sug'urta bozorining monopollashganlik darajasini aniqlash usullaridan foydalanish;
- sug'urta bozorining eng yaxshi strategiyasini tanlashda dominant strategiyadan va Nesh muvozanatidan foydalanish;
- mamlakatimizdagi ta'lim bozorini tahlil qilish va baholashga oid ***ko'nikmalarini egallashi lozim.***

Tinglovchi:

- zamonaviy va innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida o'quv jarayonini "jonli", ijodiy tashkil etish;
- innovatsion faoliyatni tashkil etish;
- iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda iqtisodiy qonunlar, ilmiy tushunchalarni (kategoriyalarni) yechimlar qabul qilishda ishlata olish;
- iqtisodiy jarayonlarni mikroiqtisodiy tahlil qilish va prognozlash;
- innovatsion rivojlanish jarayonlarini tadqiq qilishda samaradorlik ko'rsatkichlaridan foydalanish;
- iqtisodiy ko'rsatkichlarni prognozlashda maxsus kompyuter dasturlaridan foydalanish;
- O'zbekiston Respublikasining sug'urta sohasidagi islohotlarining maqsadi, vazifalari, xususiyatlarini bilish va iqtisodiy qonuniyatlarga asoslanib fikrlash asosida ratsional qarorlar qabul qilish ***oid malakalarini egallashi kerak.***

Tinglovchi:

- innovator, tyutor, moderator va fasilitatorlik faoliyatini samarali amalga oshirish;
- jahon sug'urta amaliyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil etish va olingan xulosalarini keng jamoatchilikga tushuntirib berish hamda sug'urta sohasida tayyorlanayotgan mutaxassislarni o'qitish jarayoniga nazariya va amaliyotning uzviy bog'liqligini ta'minlash;
- sug'urta bozoridagi indikatorlarni tizimli ravishda tahlil qilish va ularni keng jamoatchilikga tushuntira olish;

- sug'urta tarmoqlari va kompaniyalari rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish;
- iqtisodiy usullardan foydalanib sug'urta tarmoqlari va kompaniyalari faoliyatini baholash;
- milliy sug'urta kompaniyalari faoliyatini tahlil qilish, ustuvor yo'nalishlarni aniqlash va ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha maqsadli dasturlar ishlab chiqish, tarmoqlar, kompaniyalarni innovatsion va strategik rivojlantirish *kabi kompetentsiyalarni egallashi lozim.*

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“O‘zbekiston sug‘urta bozori” modulini o‘qitish jarayonida quyidagi innovatsion ta’lim shakllari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llanilishi nazarda tutilgan:

- zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida interfaol ma’ruzalarni tashkil etish;
- virtual amaliy mashg‘ulotlar jarayonida keys, loyiha va assisment texnologiyalarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“O‘zbekiston sug‘urta bozori” moduli o‘quv rejadagi “Sug‘urta texnologiyalari” va “Sug‘urta sohasini rivojlantirish istiqbollari” kabi o‘quv modullari bilan uzviy aloqadorlikda olib boriladi.

Modulning oliy ta’limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar sug‘urta sohasidagi islohotlar va sug‘urta bozorini jadal rivojlantirish muammolarini tahlil etish va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo‘ladilar.

Modul bo‘yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o‘quv yuklamasi, soat			
		Auditoriya o‘quv yuklamasi			
		jami	jumladan		
Nazariy mashg‘ulot	Amaliy mashg‘ulot		Ko‘chma mashg‘ulot		
1	O‘zbekiston sug‘urta bozorining tarkibi, holati va muammolari	4	2	2	
2	Sug‘urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish	4	2	2	

3	Sug'urta bozori infratuzilmasi va uning subyektlari faoliyati	4	2	2	
	Jami:	12	6	6	

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: O'zbekiston sug'urta bozorining tarkibi, holati va muammolari

Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari. Sug'urta bozorini shakillanish shartlari. Sug'urta munosabatlarini amalga oshirish jarayonlari. Sug'urta bozorining turlari va ularga umumiy tavsifnoma. Sug'urta bozorini hududiy alomatlari bo'yicha guruhlanishi. Sug'urta bozorining sirtqi muhiti. Sug'urta bozorni ichki muhiti. Sug'urta bozorini institutsional alomati bo'yicha tasniflash. Mustaqil O'zbekiston sug'urta bozori rivojlanishining bosqichlari.

2-mavzu: Sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish

Sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishning umumiy tavsifi va asoslari. O'zbekiston Respublikasida sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishning asosiy tamoyillari. Sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish jarayoni. Sug'urta faoliyatining amal qilish me'yoriy – huquqiy bazasini ta'minlash. Mulkiy manfaatlarining sug'urta himoyasi tizimining rivojlanishida davlatning ishtirokini ta'minlash. Sug'urta faoliyatining amal qilish me'yoriy – huquqiy bazasini ta'minlash. Sug'urta faoliyati ustidan davlat nazoratini olib boorish. Sug'urta bozorining professional ishtirokchilarini tanlash. Sug'urta faoliyatini boshqarish tamoyillari. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning shakllari va maqsadlari.

3-mavzu: Sug'urta bozori infratuzilmasi va uning subyektlari faoliyati

Sug'urta bozori infratuzilmasining mazmuni va elementlarining asosiy belgilari. O'zbekiston sug'urta bozorida asosiy professional ishtirokchilari. Sug'urta vositachilarining asosiy xarakteristikalarini. Adjuster va sug'urta syurveyeri jalb qilinadigan holatlari. O'zbekistonda sug'urta bozori infratuzilmasi faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy asoslari. Rivojlangan mamlakatlarning sug'urta bozori infratuzilmasi. Rivojlangan mamlakatlarda sug'urta vositachiligi instituti. Germaniya va Fransiyada sug'urta brokerlarining vositachiligi. Rossiya Federatsiyasining sug'urta bozori infratuzilmasi. Yevropa malakatlarida aktuariy statusi.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-amaliy mashg'ulot:

O'zbekiston sug'urta bozorining tarkibi, holati va muammolari

Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari. Sug'urta bozorini shakillanish shartlari. Sug'urta munosabatlarini amalga oshirish jarayonlari. Sug'urta bozorining turlari va ularga umumiy tavsifnoma. Sug'urta bozorini hududiy alomatlari bo'yicha guruhlanishi. Sug'urta bozorining sirtqi muhiti. Sug'urta bozorni

ichki muhiti. Sug'urta bozorini institutsional alomati bo'yicha tasniflash. Mustaqil O'zbekiston sug'urta bozori rivojlanishining bosqichlari.

2-amaliy mashg'ulot.

Sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish

Sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishning umumiy tavsifi va asoslari. O'zbekiston Respublikasida sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishning asosiy tamoyillari. Sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish jarayoni. Sug'urta faoliyatining amal qilish me'yoriy – huquqiy bazasini ta'minlash. Mulkiy manfaatlarining sug'urta himoyasi tizimining rivojlanishida davlatning ishtirokini ta'minlash. Sug'urta faoliyatining amal qilish me'yoriy – huquqiy bazasini ta'minlash. Sug'urta faoliyati ustidan davlat nazoratini olib boorish. Sug'urta bozorining professional ishtirokchilarini tanlash. Sug'urta faoliyatini boshqarish tamoyillari. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning shakllari va maqsadlari.

3-amaliy mashg'ulot.

Sug'urta bozori infratuzilmasi va uning subyektlari faoliyati

Sug'urta bozori infratuzilmasining mazmuni va elementlarining asosiy belgilari. O'zbekiston sug'urta bozoridagi asosiy professional ishtirokchilari. Sug'urta vositachilarining asosiy xarakteristikalarini. Adjuster va sug'urta syurveyeri jalb qilinadigan holatlari. O'zbekistonda sug'urta bozori infratuzilmasi faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy asoslari. Rivojlangan mamlakatlarning sug'urta bozori infratuzilmasi. Rivojlangan mamlakatlarda sug'urta vositachiligi instituti. Germaniya va Fransiyada sug'urta brokerlarining vositachiligi. Rossiya Federatsiyasining sug'urta bozori infratuzilmasi. Yevropa mamlakatlarida aktuariy statusi.

KO'CHMA MASHG'ULOT

“O'zbekiston sug'urta bozori” moduli bo'yicha o'quv dasturida ko'chma mashg'ulot rejalashtirilmagan.

O'QITISH SHAKLLARI

Ushbu modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:

- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (ko'rilayotgan loyiha echimlari bo'yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar echimi bo'yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar echimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI

«Blum kubigi» metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o‘zlashtirilishini engillashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun “Ochiq” savollar tuzish va ularga javob topish mashqi vazifasini belgilaydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

1. Ushbu metodni ko‘llash uchun, oddiy kub kerak bo‘ladi. Kubning har bir tomonida ko‘yidagi so‘zlar yoziladi:
 - **Sanab bering, ta’rif bering (oddiy savol)**
 - **Nima uchun (sabab-oqibatni aniqlashtirovchi savol)**
 - **Tushintirib bering (muammoni har tomonlama qarash savoli)**
 - **Taklif bering (amaliyot bilan bog‘liq savol)**
 - **Misol keltiring (ijodkorlikni rivojlantirovchi savol)**
 - **Fikr bering (tahlil kilish va baxolash savoli)**
2. O‘qituvchi mavzuni belgilab beradi.
3. O‘qituvchi kubikni stolga tashaydi. Qaysi so‘z chiqsa, unga tegishli savolni beradi.

“KWHL” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni tizimlashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun mavzu bo‘yicha qo‘yidagi jadvalda berilgan savollarga javob topish mashqi vazifasini belgilaydi.

Izoh. KWHL:

Know – nimalarni bilaman?

Want – nimani bilishni xohlayman?

How - qanday bilib olsam bo‘ladi?

Learn - nimani o‘rganib oldim?.

“KWHL” metodi	
1. Nimalarni bilaman: -	2. Nimalarni bilishni xohlayman, nimalarni bilishim kerak:
3. Qanday qilib bilib va topib olaman:-	4. Nimalarni bilib oldim:

“WIH” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni tizimlashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun mavzu bo‘yicha qo‘yidagi jadvalda berilgan oltita savollarga javob topish mashqi vazifasini belgilaydi.

What?	Nima? (ta’rifi, mazmuni, nima uchun ishlatiladi)	
Where?	Qaerda (joylashgan, qaerdan olish mumkin)?	
What kind?	Qanday? (parametrlari, turlari mavjud)	
When?	Qachon? (ishlatiladi)	
Why?	Nima uchun? (ishlatiladi)	
How?	Qanday qilib? (yaratiladi, saqlanadi, to‘ldiriladi, tahrirlash mumkin)	

“SWOT-tahlil” metodi.

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• хавфлар

“VEER” metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha

o'rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o'quvchilarning mustaqil g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. "Veer" metodidan ma'ruza mashg'ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg'ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener-o'qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo'lgan qismlari tushirilgan tarqatma materiallarni tarqatadi;

har bir guruh o'ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o'z mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema bo'yicha tarqatmaga yozma bayon qiladi;

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o'z taqdimotlarini o'tkazadilar. Shundan so'ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotlr bilan to'ldiriladi va mavzu yakunlanadi.

Muammoli savol					
1-usul		2-usul		3-usul	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi
Xulosa:					

«Keys-stadi» metodi

«**Keys-stadi**» - inglizcha so'z bo'lib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – o'rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish asosida o'qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o'rganishda foydalanish

tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin.

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot taʼminoti bilan tanishtirish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ✓ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); ✓ axborotni umumlashtirish; ✓ axborot tahlili; ✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va oʻquv topshirigʻni belgilash	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muammolarni dolzarblik ierarxiyasini aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali oʻquv topshirigʻining echimini izlash, hal etish yoʻllarini ishlab chiqish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil echim yoʻllarini ishlab chiqish; ✓ har bir echimning imkoniyatlari va toʻsiqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil echimlarni tanlash
4-bosqich: Keys echimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalda qoʻllash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat echimining amaliy aspektlarini yoritish

“Assesment” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod taʼlim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, oʻzlashtirish koʻrsatkichi va amaliy koʻnikmalarini tekshirishga yoʻnaltirilgan. Mazkur texnika orqali taʼlim oluvchilarning bilish faoliyati turli yoʻnalishlar (test, amaliy koʻnikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) boʻyicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment”lardan maʼruza mashgʻulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini oʻrganishda, yangi maʼlumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashgʻulotlarda esa mavzu yoki maʼlumotlarni oʻzlashtirish darajasini baholash, shuningdek, oʻz-oʻzini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, oʻqituvchining ijodiy yondashuvi hamda oʻquv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qoʻshimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Har bir katakdagi toʻgʻri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Test

-

Muammoli vaziyat

Tushuncha tahlili (simptom)

Amaliy vazifa

“Insert” metodi

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o‘qituvchi mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;
- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta‘lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;
- ta‘lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	Matn
“V” – tanish ma’lumot.	
“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak.	
“+” bu ma’lumot men uchun yangilik.	
“– ” bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman?	

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta‘lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

III. NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-MAVZU: SUG‘URTA BOZORINING TARKIBI, HOLATI VA MUAMMOLARI

Reja:

1. Sug‘urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari.
2. Sug‘urta bozorining turlari va ularga umumiy tavsifnoma

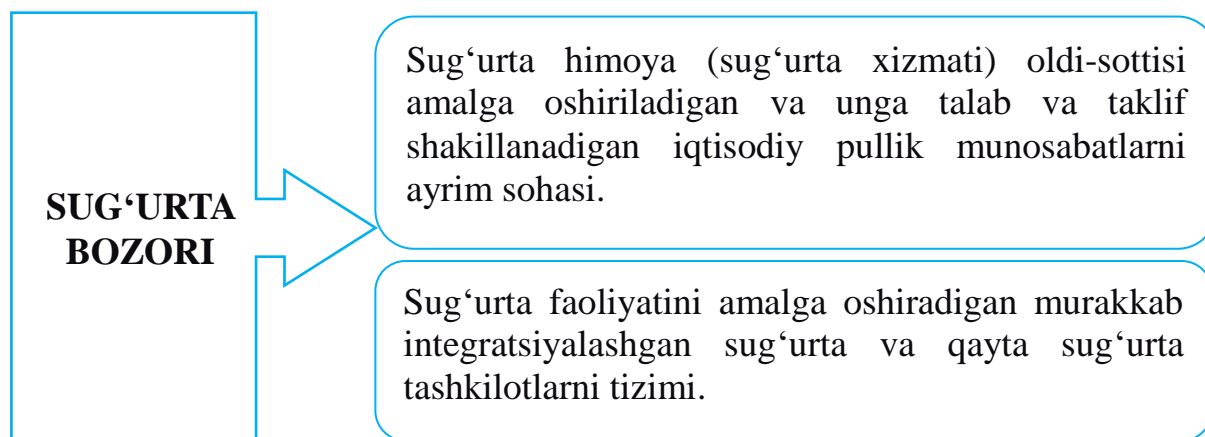
1. Sug‘urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari

Har bir bozorda sotuvchi va xaridor bo‘ladi hamda ular o‘rtasida tegishli tovarlar (xizmatlar) ayirboshlanadi. Xuddi shunday, sug‘urta bozorida ham sotuvchi (sug‘urtalovchi) va xaridor (potensial sug‘urtalanuvchi) ishtirok etadi. Bu yerda potensial sug‘urtalanuvchi tushunchasini qanday izohlash mumkin, degan o‘rinli savol tug‘ilishi mumkin. Gap shundaki, basharti, potensial sug‘urtalanuvchini to‘g‘ridan to‘g‘ri sug‘urtalanuvchi, deb atasak katta xatoga yo‘l qo‘ygan bo‘lamiz.

Negaki, amaldagi qonunlarga muvofiq, sug‘urta kompaniyalari bilan bevosita shartnoma tuzgan, fuqarolik salohiyatiga ega bo‘lgan yuridik va jismoniy shaxslarga sug‘urtalanuvchilar deyiladi. Aksincha, sug‘urta “mahsulotini” sotib olishga ehtiyoji bor, ammo hali sug‘urtalovchilar bilan tegishli sug‘urta munosabatlariga kirishmagan shaxslar potensial sug‘urtalanuvchilar deb ataladi.

Endi, sug‘urtalovchilar haqida gapiradigan bo‘lsak, sug‘urtalovchi - bu mamlakat xududida sug‘urta faoliyatini amalga oshirish huquqi berilgan hamda sug‘urtalash o‘zi uchun asosiy faoliyat turi hisoblangan yuridik shaxslardir.

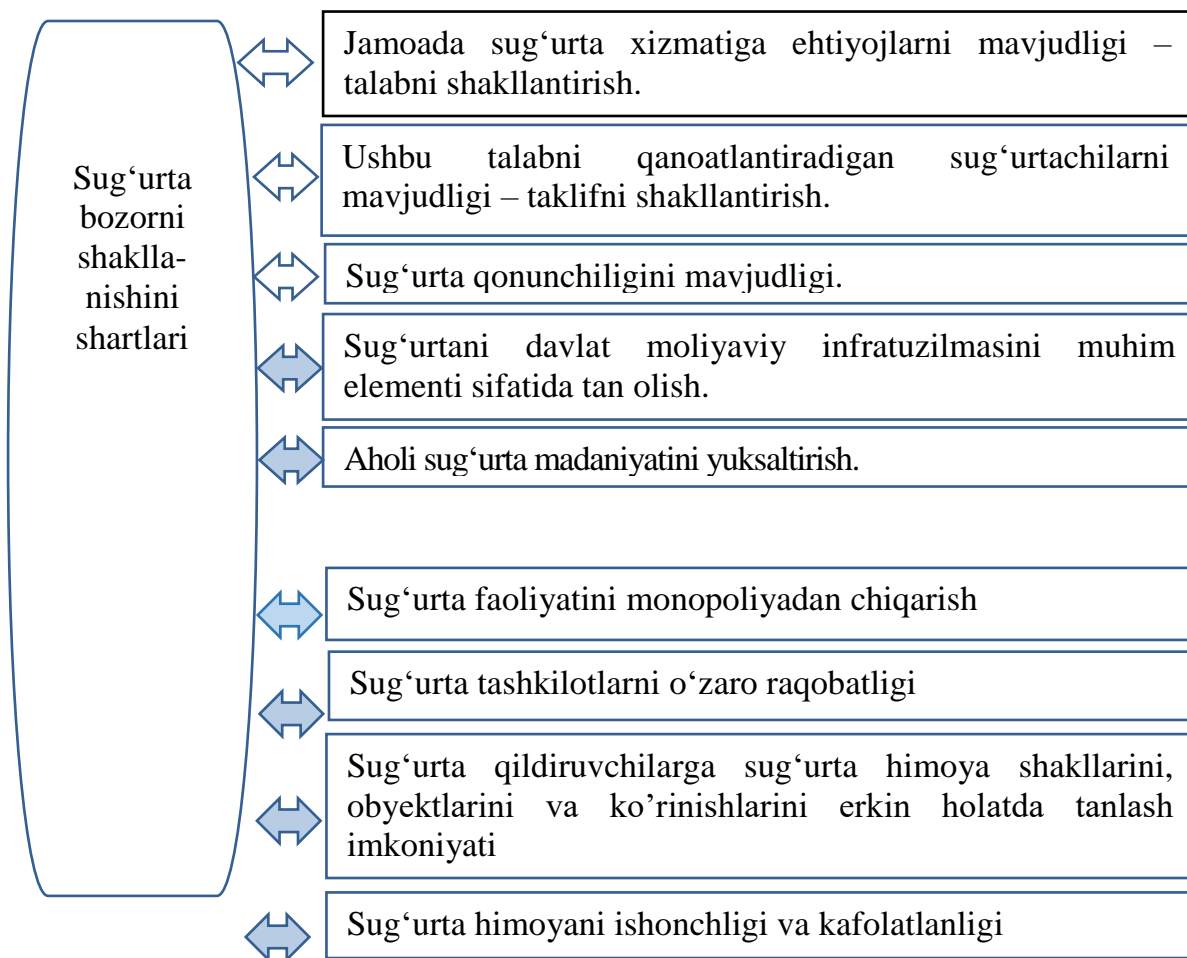
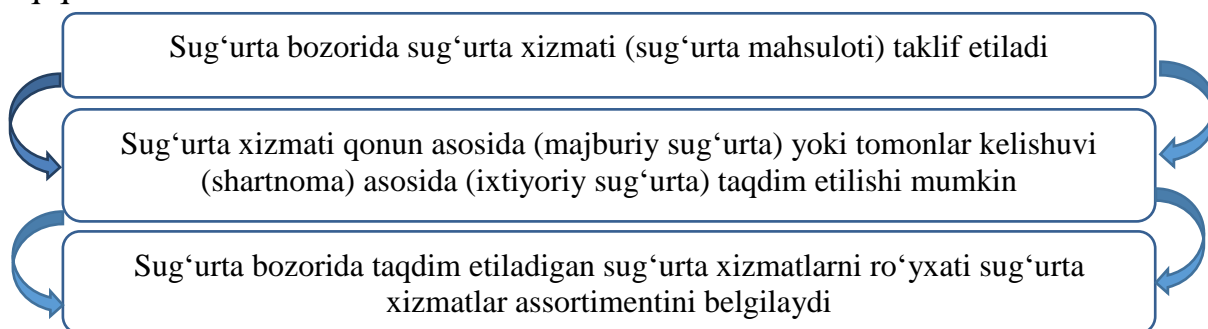
Ko‘rinib turibdiki, sug‘urta kompaniyasi tegishli faoliyat yuritishi uchun vakolatli davlat organining litsenziyasiga ega bo‘lishi va sug‘urtaga bog‘liq bo‘lmagan operatsiyalar bilan shug‘ullanmasligi zarur.

1-rasm. Sug‘urta bozori haqida umumiy tushunchalar

Sug'urtalovchilar bozorga o'zlarini ishlab chiqargan o'ziga xos mahsuloti - sug'urta xizmatini taklif etadilar. Ushbu xizmatlar yuzlab, minglab sug'urta kompaniyalari tomonidan sotilishi mumkin. O'z-o'zidan, bu holat sug'urta bozorida potensial mijozlarni jalb etish uchun sug'urta kompaniyalari o'rtasida raqobatning kuchayishiga olib keladi va "mahsulot"ning sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Eng asosiysi, potensial sug'urtalanuvchi har tomonlama o'zining talabini qondiradigan "mahsulot"ga ega bo'ladi. Bayon etilganlar quruq gap emas, balki bugungi kunda iqtisodi taraqqiy etgan mamlakatlar bozorida ro'y berayotgan oddiy haqiqatdir.

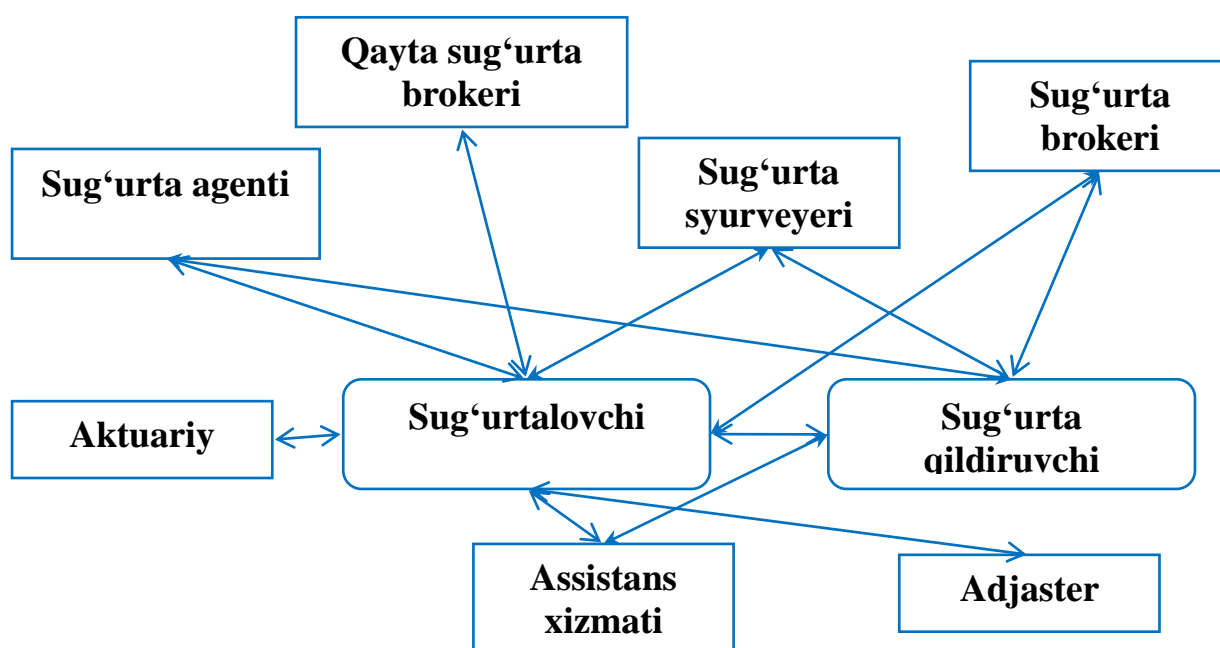
2-rasm. Sug'urta bozorni shakllanishini shartlari

Sug'urta bozorining mohiyatini chuqurroq anglab olish uchun kundalik hayotimizdan oddiy bir misol keltirsak maqsadga muvofiqdir.

O'zimiz yoki bolalarimizga kiyim-kechak sotib olish uchun buyum bozoriga boramiz. Aytaylik, birorta kiyim, aniqrog'i, ko'ylak sotib olmoqchimiz. Bozorda ko'ylakning har xili mavjud, baholari ham, narxi ham turlicha. Biz, albatta, sifati yaxshisini va bahosi arzonini sotib olamiz. Sug'urta bozorida ham aynan shu jarayon yuz beradi.

Sug'urta kompaniyasi o'z mahsulotini bozorda sotar ekan, zimmasiga katta mas'uliyat olganligini unutmasligi kerak. Chunki, sug'urtalovchi ozgina sug'urta mukofoti evaziga yirik miqdordagi riskni qabul qilib oladi va sug'urta hodisasi ro'y berganda zimmasidagi sug'urta qoplamasini to'lashi shart.

Shu o'rinda, biz sug'urta kompaniyasiga murojaat qilishni istagan yoki muayyan sug'urta xizmatiga ehtiyoj sezgan shaxslarga sug'urta shartnomasini tuzishdan oldin sug'urta kompaniyasining moliyaviy axvoli, balansini bilan albatta tanishib chiqishlarini maslahat qilamiz.

3-rasm. Sug'urta munosabatlarini amalga oshirish jarayonlari

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, boshqa tovarlar va xizmatlar kabi, sug'urta xizmatining ham bahosi talab va taklif asosida paydo bo'ladi hamda bu baho o'zining pastki va yuqori chegaralariga ega. Sug'urta tushumlarining miqdori sug'urta to'lovlari va sug'urta tashkilotlari xarajatlari miqdoriga teng bo'lishi sug'urta bahosining pastki chegarasini bildiradi.

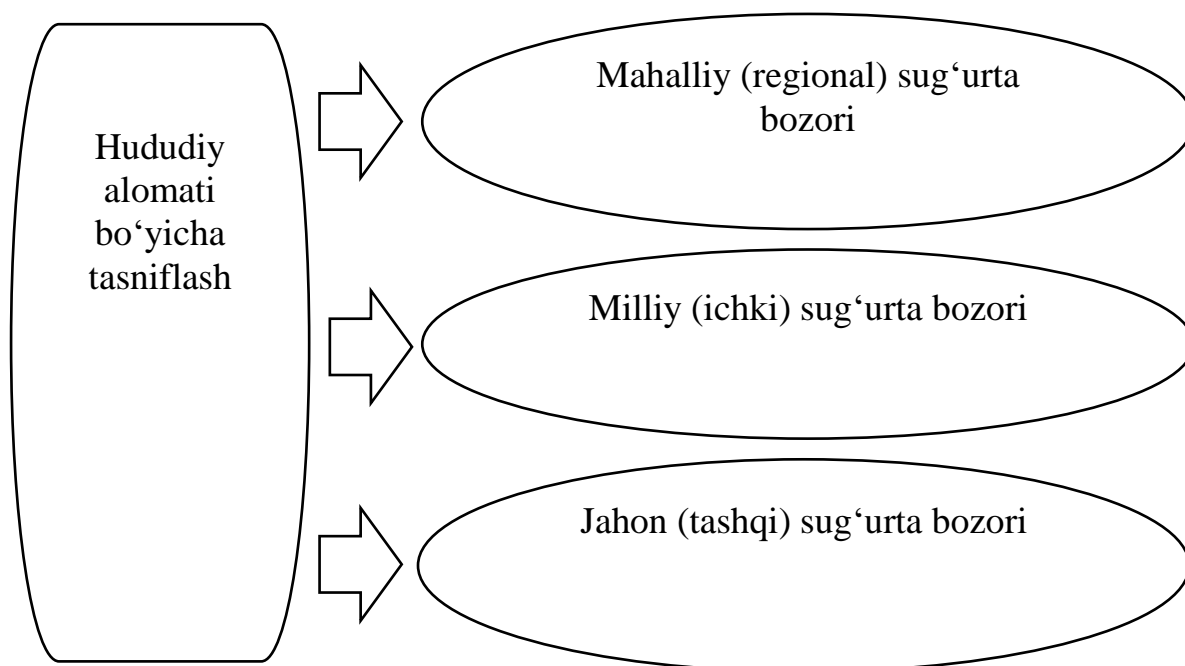
Bunday sharoitda sug'urta kompaniyasi asosiy faoliyatdan foyda ololmaydi. Ko'p hollarda sug'urta bozoridagi keskin raqobat, sug'urta tashkilotlarining

potensial mijozlarni jalb etish maqsadida tarif stavkalarini kamaytirishga majbur etadi. Chet mamlakatlarda, sug'urtalovchilar sug'urta faoliyatidan zarar ko'rganda, bu zarar investitsiyadan keladigan daromad hisobidan qoplanadi.

Sug'urta xizmati bahosining yuqori chegarasi talab hajmi va bank foizining miqdori bilan aniqlanadi. Sug'urta xizmatining ma'lum bir turiga yetarli darajada talab mavjud bo'lganda, sug'urta tashkiloti mazkur xizmat bahosini yuqori darajada saqlab turishi mumkin. Lekin, vaqt o'tishi bilan bozorda sug'urta xizmati ko'rsatish turlarining ko'payishi bilan, o'z-o'zidan tarif stavkalari kamayadi.

2. Sug'urta bozorining turlari va ularga umumiy tavsifnoma

Sug'urta bozori hududiy joylashuviga qarab xalqaro, mintaqaviy va milliy sug'urta bozorlariga bo'linadi.

4-rasm. Sug'urta bozorini hududiy alomatlari bo'yicha guruhlanishi.

Milliy sug'urta bozori biron-bir mamlakat hududidagi sug'urta muassasalarini va ularni faoliyatini o'z tarkibiga oladi. Jahondagi eng yirik milliy sug'urta bozori Amerika Qo'shma shtatlaridir. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda yig'iladigan sug'urta tushumlarining 43 foizdan ortig'i AQSH hissasiga to'g'ri keladi.

Bu yerda hayotni sug'urta qiluvchi 2600 dan ortiq va boshqa umumiy turdagi sug'urta xizmatlarini ko'rsatuvchi 3800 ta kompaniya faoliyat ko'rsatmoqda. Ulardan ba'zi birlari dunyo sug'urta bozorida ham oldingi

o‘rinlardadir.

Mintaqaviy sug‘urta bozori deganda savdo, iqtisodiy va boshqa jihatlardan o‘zaro yaqin munosabatda bo‘lgan bir nechta mamlakatlarning ichki bozori tushuniladi. Yevropa Ittifoqining sug‘urta bozori yirik mintaqaviy bozordir.

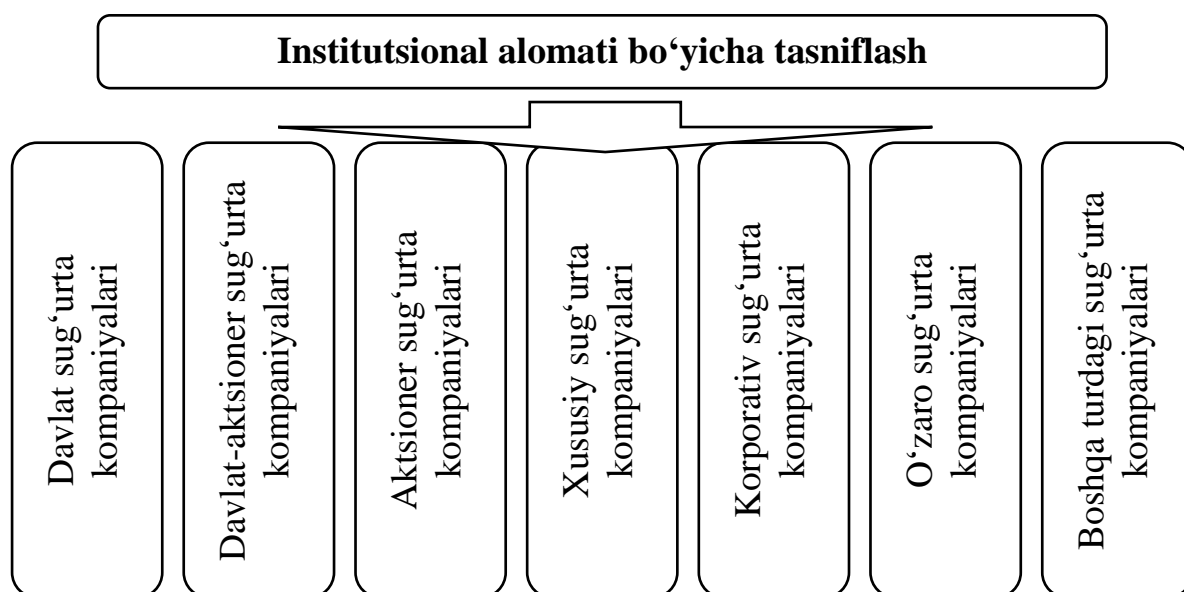
Xalqaro sug‘urta bozori sifatida dunyo miqyosida sug‘urta faoliyatini olib boruvchi alohida mamlakatlarning ichki bozori tushuniladi. Jumladan, hozirgi vaqtda Yaponiya sug‘urta bozorining xalqaro darajada muhim o‘rni bor va keyingi o‘n yillikda Yaponiya sug‘urtachilari dunyo bozorida yetakchilik qilib kelishmoqda.

Sug‘urta bozorining sirtqi muhiti

- Sug‘urta sohasidagi davlat siyosati.
- Iqtisodiyotning umumiy holati.
- Jahon sug‘urta bozorini kon’yunkturasi.
- Aholini ko‘pligi va yashash darajasi.
- Aholini etnik tarkibi, milliy an‘analari va mentaliteti.
- Sug‘urtachini moddiy, ishchi va boshqa resurslari.

Sug‘urta bozorni ichki muhiti

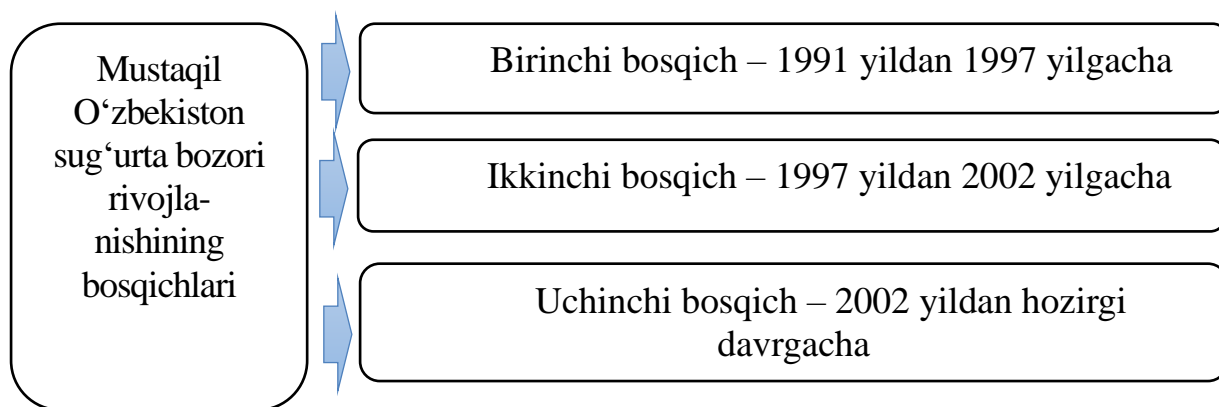
- Sug‘urta mahsulotlari.
- Sug‘urta xizmatlarni sotish tizimi.
- Sug‘urta xizmatlarga talabni shakllantirish tizimi.
- Sug‘urtachini infratuzilmasi.
- Sug‘urtachini moliyaviy resurslari.
- Sug‘urtachini moddiy, ishchi va boshqa resurslari.

5-rasm. Sug‘urta bozorini institutsional alomati bo‘yicha tasniflash

Sug'urta bozorlari hududiy bo'linish bilan bir qatorda sug'urta turlariga qarab ham xilma-xil bo'lishi mumkin. Iqtisodi rivojlangan mamlakatlar amaliyotida sug'urta bozori ikkiga bo'linadi:

- 1) Hayotni sug'urta qilish bilan bog'liq sug'urta xizmatlari bozori;
- 2) Umumiy sug'urta xizmatlari bozori.

6-rasm. **Mustaqil O'zbekiston sug'urta bozori rivojlanishining bosqichlari**

O'zbekiston sug'urta bozori rivojlanishi davlat miqyosida ijtimoiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida qaralgan bo'lib, mavjud shart-sharoitlar, milliy sug'urta an'analari va madaniyati hisobga olingan xolda isloh etilgan va milliy sug'urta bozori tashkil topishi va shakllanishi sekin-astalik bilan tubdan o'zgarib borgan va bir nechta bosqichlarni bosib o'tgan¹.

Respublikamiz sug'urta bozori isloh etilishini birinchi bosqichi (1991-1996 yillar) sug'urta bozoriga xususiy sug'urta kompaniyalarni kirib kelishi va Davlat sug'urtasi (Gosstrax)ni transformatsiyasi jarayoni boshlanishi bilan bog'liq bo'lib, shakllanayotgan tadbirkorlikning huquqiy bazasi bilan qo'llab-quvvatlangan.

1991 yilning o'zida milliy iqtisodiyotimizni isloh qilinishini qonuniy rasmiylashtirilishiga asos solgan "O'zbekiston Respublikasidagi tadbirkorlik xaqida"gi, "O'zbekiston Respublikasidagi korxonalar to'g'risida"gi kabi o'sha davrning progressiv qonunlari qabul qilingan. "O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi" (kodeksning 52-bobi sug'urta masalalariga bag'ishlangan) amalga kiritilguniga qadar (mart 1997 yil) "O'zbekiston Respublikasidagi korxonalar to'g'risida"gi qonun xo'jalik yurituvchilar tomonidan Respublikamizning o'ziga xos iqtisodiy konstitutsiyasi sifatida qaralgan.

1992 yil 31 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti xuzuridagi Vazirlar Mahkamasining 605-sonli qarori bilan O'zbekiston SSR Ministrlar Sovetining 1979 yil 9 oktyabrdagi "O'zbekiston SSR davlat tekshirish organlari

¹Умаров С.А. "Становление и развитие рынка страховых услуг в Узбекистане",//Страховое дело, 2007 йил январь. 1-сон. 32-35 бетлар.

to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 700-sonli qarori bekor qilinib, "O'zbekiston davlat sug'urta organlari to'g'risida»gi Nizom tasdiqlangan.

Ushbu Nizomga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi O'zbekiston Respublikasi Davlat sug'urta bosh boshqarmasi ("O'zdavsug'urta") va unga bo'ysunuvchi davlat sug'urta boshqarmalari va nazorat muassasalari O'zbekiston Respublikasi davlat sug'urta organlari hisoblangan. "O'zdavsug'urta" O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzurida bo'lib, to'la xo'jalik mustaqilligi sharoitida ish olib borgan va davlat sug'urta organlarining yagona tizimini tashkil etgan.

Bu davrda nodavlat sug'urta kompaniyalari faoliyat yuritgan bo'lsalarda, sug'urta sohasida Davlat sug'urta organlari ustun kelgan. Chunki, "O'zdavsug'urta" butun Respublika bo'yicha tarqalgan keng tarmoqqa va barqaror davlat strukturasi imijiga ega bo'lgan.

Qolaversa, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993 yil 23 dekabrda qarorlari bilan amalga kiritilgan, fuqarolarga qarashli mol-mulkining davlat majburiy sug'urtasi va qishloq xo'jaligi korxonalari mol-mulkining davlat majburiy sug'urtasi kabi va boshqa sug'urtaga oid qonun hujjatlari "O'zdavsug'urta"ga majburiy sug'urtani amalga oshirishga ustunlik bergan.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish, erkin raqobatni talab qilishi va O'zbekiston Respublikasida sekin astalik bilan Davlat sug'urta tashkiloti o'rnida yangi sug'urta tashkilotlarini tuzish zaruriyati tug'ilganligi sababli, 1993 yil 6 mayda tijorat sug'urtasi amalga oshirilishiga, sug'urta faoliyati davlat nazoratiga va milliy sug'urta bozorida chet el sug'urtalovchilarning faoliyat yuritishlariga huquqiy asos solgan hamda "O'zdavsug'urta"ning yakka hokimligini bartaraf etilishiga manba bo'lib xizmat qilgan "Sug'urta to'g'risida"gi qonun amalga kiritildi.

Lekin, 1997 yilga qadar barcha nodavlat sug'urta kompaniyalari xissasiga umumiy sug'urta mukofotlari tushumining bir foizidan ham kam bo'lgan ulush to'g'ri kelgan.

O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta to'g'risida"gi qonuni amalga kiritilganidan so'ng, 1994 yil aprelda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida investitsiyalarning sug'urta himoyasini ta'minlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida»gi 206-sonli qaroriga asosan "O'zbekinvest" milliy sug'urta kompaniyasi tashkil etildi. Shu yilning o'zida MDX davlatlari ichida birinchi bo'lib, ustav sarmoyasi 100 million AQSH dollari bo'lgan O'zbekiston Respublikasiga yo'naltirilayotgan xususiy chet el investitsiyalarini siyosiy tavakkalchiliklardan sug'urtaviy ta'minlaydigan "O'zbekinvest Interneshnl" kompaniyasi tashkil etildi va London shahri (Buyuk Britaniya)da ro'yxatdan o'tkazildi.

Bundan tashqari Respublikamiz hududida “Uz-AIG” va “Uzbeksug‘urta-AON-Lixu” qo‘shma sug‘urta kompaniyalari, “Umid”, “Yo‘lovchi” kabi xususiy kompaniyalar va boshqa 60taga yaqin davlat va xususiy sug‘urta kompaniyalari faoliyat yuritgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1995 yil 26 iyuldagi “Xususiy tadbirkorlik va kichik biznesni sug‘urta yo‘li bilan himoya qiluvchi agentlikni tashkil qilish to‘g‘risida»gi farmoni bilan tadbirkorlikni va kichik biznesni jadal rivojlantirish, tadbirkorlik harakati davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini hamda kreditorlarga qarz kapitali evaziga kafolatlar berilishini ko‘zda tutuvchi dasturlarni ro‘yobga chiqarish uchun qulay shart-sharoitlar vujudga keltirilishi maqsadida 10,0 million so‘m ustav jamg‘armasi bilan «Madad» sug‘urta agentligi tashkil etildi.

1993 yil 7 mayda qabul qilingan “Umumiy foydalanishdagi xavo, temir yo‘l, ichki suv va avtomobil transporti yo‘lovchilarining majburiy shaxsiy sug‘urtasi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 26 yanvardagi “Harbiy xizmatchilar va xarbiy majburiyatli shaxslarning, oddiy askarlar hamda boshliqlar tarkibiga kiruvchi shaxslarning davlat majburiy shaxsiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi, 1994 yil 16 iyuldagi “Ko‘mir, neft, gaz qazib olish va geologiya-razvedka ishlari tizimi xodimlarining majburiy davlat sug‘urtasi to‘g‘risida”gi hamda 1994 yil 30 dekabrda “O‘zbekiston Respublikasida transport vositalari va boshqa o‘ziyurar mashina hamda mexanizmlar egalari fuqarolik javobgarligining majburiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi qarorlari ayrim sohalarda risklarni kamaytirishga, ushbu sug‘urta turlarini amalga oshiruvchi sug‘urta kompaniyalari strukturasi rivojlanishiga xizmat qilib, sharoit yaratgan holda sug‘urta sohasidagi shu davrning sug‘urta sohasini rivojlanishi uchun sharoit yaratib bergan muhim qonun hujjatlari bo‘ldi.

Ikkinchi bosqich (1997-2002 yy.)ni bugungi kunda peshqadam bo‘lgan sug‘urta bozorining asosiy ishtirokchilari shakllangan bosqich deb atasak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Bu bosqichda, Hukumatimiz rahnamoligida bozor iqtisodiyoti sharoitiga xos yirik sug‘urta kompaniyalari tashkil etildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 18 fevraldagi “O‘zbekinvest” eksport-import milliy sug‘urta kompaniyasini tashkil etish to‘g‘risida»gi farmoniga muvofiq “O‘zbekinvest” milliy sug‘urta kompaniyasi “O‘zbekinvest” eksport-import milliy sug‘urta kompaniyasiga aylantirildi. Kompaniyaning ustav sarmoyasi 60 million AQSH dollariga tenglashtirildi va daromaddan olinadigan soliqdan hamda mulk solig‘idan besh yil muddatga ozod qilinib, soliq solishdan ozod qilingan barcha mablag‘lar kompaniyaning ustav sarmoyasini hamda uning sug‘urta zaxiralari jamg‘armasini ko‘paytirishga yo‘naltirilishi belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 25 fevraldagi PF-1713-sonli farmoni bilan O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi qoshidagi Davlat sug‘urta Bosh Boshqarmasi negizida ochiq aksiyadorlik jamiyati shaklida 2 000,0 million so‘m ustav jamg‘armasi bilan “O‘zagrosug‘urta” Davlat-aksiyadorlik sug‘urta kompaniyasi tashkil etildi va shu bilan sug‘urta soxasidagi davlat monopoliyasiga barham berildi².

“O‘zagrosug‘urta” Davlat-aksiyadorlik sug‘urta kompaniyasi ham daromad solig‘i va mulk solig‘i to‘lashdan besh yil muddatga ozod qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 25 fevraldagi PF-1713-sonli farmoni ijrosini ta‘minlash maqsadida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 6 martdagi «O‘zagrosug‘urta» Davlat-aksiyadorlik sug‘urta kompaniyasi faoliyatini tashkil etish masalalari to‘grisida”gi qarori bilan qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari, korxonalar va qishloq joylarida yashovchi aholi mulkiy manfaatlarining sug‘urta himoyasi kompaniya faoliyatining ustuvor yo‘nalishi etib belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1992 yil 31 dekabrda «O‘zbekiston Respublikasi davlat sug‘urta organlari to‘grisidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi va 1993 yil 23 dekabrda “Jamoalari, davlat xo‘jaliklari va boshqa davlat qishloq xo‘jalik korxonalarini mol-mulkining davlat majburiy sug‘urtasi to‘grisida”gi qarorlari bekor qilindi.

Ko‘p o‘tmay, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 14 martdagi 144-sonli qarori bilan “Kafolat” Davlat-aksiyadorlik sug‘urta kompaniyasi tashkil etildi va Respublika shaharlarida joylashgan yuridik va jismoniy shaxslarga sug‘urta xizmatlarini ko‘rsatish “Kafolat” Davlat-aksiyadorlik sug‘urta kompaniyasi faoliyatining ustuvor sohasi etib belgilandi. Shuningdek, mazkur sug‘urta kompaniyasi sug‘urtaning majburiy davlat turlarini o‘tkazishga vakil qilindi.³

Shu tariqa, bu davrda sug‘urta bozori bo‘lindi, iqtisoslashdi. “O‘zbekinvest” eksport-import milliy sug‘urta kompaniyasi tashqi iqtisodiy faoliyat va chet el investitsiyalari sohasida, “O‘zagrosug‘urta” Davlat-aksiyadorlik sug‘urta kompaniyasi qishloq xo‘jaligi risklarini sug‘urtalashda va qishloq joylarida transport egalari fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urtasini amalga oshirishda, “Kafolat” Davlat-aksiyadorlik sug‘urta kompaniyasi shahar joylarida transport egalari fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urtasini va boshqa majburiy davlat sug‘urtasi turlarini amalga oshirishda hamda shaharlarda joylashgan yuridik hamda

²Мирсодиқов М.А. “Этапы реформирования страхового рынка республики как важнейшего элемента финансовой инфраструктуры страны”. – O‘zbekiston Respublikasi bank va moliya tizimlarida islohotlarni chuqurlashtirish muammolari (Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya.) T.: Moliya, 2005. 125 b.

³ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997-yil 14-martdagi 144-sonli “Kafolat” Davlat aksiyadorlik sug‘urta kompaniyasini tashkil etish to‘grisidagi qarori. – “Norma” huquqiy bazasi.

jismoniy shaxslarni sug'urtalashda, «Madad» sug'urta agentligi esa tadbirkorlik va kichik biznesni sug'urtalashda faoliyat ko'rsatib, mashg'ul bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (mart 1997 yil) amalga kiritilishi bilan sug'urta bozorining asosiy va muhim bo'lgan qonun hujjatlari shakllanishi o'z nihoyasiga yetdi. O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 26 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonuniga muvofiq O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta to'g'risida"gi qonuniga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar, sug'urtaning majburiy turlarini amalga oshirishdagi Davlat sug'urta tashkilotlarining yakkahokimligini bartaraf etdi va bu holat nodavlat sug'urta tashkilotlari rivojlanishining rag'batlantiruvchi omili bo'lib xizmat qildi.

Bu bosqichni O'zbekistonda sug'urta faoliyatini Davlat tomonidan nazorat qilishni shakllanishi bosqichi deb ham atash mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 8 iyuldagi "Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bilan sug'urta faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish funksiyalari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi zimmasiga yuklatildi. Vazirlikning markaziy apparatida sug'urta nazorati davlat inspeksiyasi tashkil etildi.

Vazirlar Mahkamasining mazkur qarori bilan Respublikada faoliyat yuritayotgan sug'urta tashkilotlari zimmasiga O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida qayta ro'yxatdan o'tish majburiyati yuklatildi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan 1998 yil 14 avgustda tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan sug'urta tashkilotlarini qayta ro'yxatga olish to'g'risidagi vaqtinchalik nizom"ga muvofiq qayta ro'yxatdan o'tkazilgan sug'urta tashkilotlariga berilgan qayta ro'yxatdan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnoma o'ziga xos litsenziyani ifoda etgan.

Bu davrda, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan O'zbekiston Respublikasi hududida o'z faoliyatini amalga oshirayotgan sug'urta tashkilotlarining aktivlariga doir majburiyatlarini me'yoriy nisbatlariga alohida talablar qo'yildi, sug'urta nazorati davlat inspeksiyasi tomonidan sug'urta tashkilotlari faoliyatini tekshirish tartibi to'g'risida yo'riqnoma tasdiqlandi, davlat mablag'lari va hukumat kafolati ostidagi kreditlar hisobiga barpo etilayotgan qurilishlardagi qurilish tavakkalchiliklari majburiy sug'urtasi joriy etildi, sug'urta tashkilotlari mansabdor shaxslarini attestatsiyadan o'tkazishni, sug'urta agentlari faoliyatini, sug'urta tashkilotlari tomonidan sug'urta rezervlarini joylashtirilishini hamda hayot sug'urtasidan tashqari sug'urta turlari bo'yicha sug'urta rezervlarini shakllantirishni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

O‘zbekiston sug‘urta bozori shakllanib, rivojlanishining uchinchi bosqichi 2002 yil boshida “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinishi bilan boshlanib bugungi kunda ham davom etmoqda.⁴

O‘zbekiston Respublikasining “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni sug‘urta munosabatlari ishtirokchilarining aniq huquq chegaralarini, sug‘urta faoliyati ishtirokchilari tarkibini belgilab berdi. Sug‘urta ikki sohaga, hayotni sug‘urta qilish (jismoniy shaxslarning hayoti, sog‘lig‘i, mehnat qobiliyati va pul ta‘minoti bilan bog‘liq manfaatlarini sug‘urta qilish) va umumiy sug‘urta (shaxsiy, mulkiy sug‘urta, javobgarlikni sug‘urta qilish hamda hayotni sug‘urta qilish sohasiga taalluqli bo‘lmagan boshqa sug‘urta turlari) sohaslariga bo‘lindi. Sug‘urta sohalari esa sug‘urta tavakkalchiliklari yoki ular guruhlarining va ular bilan bog‘liq majburiyatlarning umumiy xususiyatlariga muvofiq sug‘urta turlari (klasslari)ga bo‘lindi.

Sug‘urta xizmatlari sohasidagi erkinlashtirish jarayonini yanada rivojlantirish va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, respublikada sug‘urta bozorini taraqqiy ettirishning iqtisodiy omillarini kuchaytirish, sug‘urta tashkilotlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda ularning moliyaviy barqarorligini ta‘minlanishi maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 31 yanvardagi farmoniga muvofiq mulkchilik shakllaridan qat‘iy nazar, sug‘urta tashkilotlari 3 yil muddatga daromad (foyda) solig‘i to‘lashdan ozod qilindi va buning natijasida bo‘shaydigan mablag‘lar aniq maqsad, ya‘ni mazkur tashkilotlarning moddiy-texnika bazasini rivojlantirishga, mintaqalarda keng tarmoqli agentlik shahobchalarini tashkil etishga, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashga, shu jumladan, chet ellarda tayyorlash va qayta tayyorlashga yo‘naltirildi. Shuningdek, yuridik shaxslarning ixtiyoriy sug‘urta turlari bo‘yicha sarf-harajatlari daromad (foyda) solig‘ini hisob-kitob qilish chog‘ida belgilangan me‘yorlar doirasida soliqqa tortiladigan baza hisobidan chegirib tashlanishi joriy etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 27 noyabrdagi 413-sonli qarori O‘zbekiston sug‘urta bozorida keskin burilish yasadi. Ilk bor sug‘urtalovchilarning eng kam miqdorlariga qat‘iyy talablar belgilandi. Sug‘urtalovchilar va sug‘urta brokerlarining sug‘urta faoliyatini litsenziyalash to‘g‘risida nizom, sug‘urta faoliyati klassifikatori tasdiqlandi. Sug‘urta faoliyati bobidagi O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlari o‘z kuchini yo‘qotdi, ayrimlariga sug‘urta faoliyatini, jumladan majburiy sug‘urta turlarini

⁴Мирсодиқов М.А. “Этапы реформирования страхового рынка республики как важнейшего элемента финансовой инфраструктуры страны”. – O‘zbekiston Respublikasi bank va moliya tizimlarida islohotlarni chuqurlashtirish muammolari (Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya.) T.: Moliya, 2005.125-126 b.

erkinlashtirish, sug'urta bozorida raqobatni shakllantirish borasida o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

Bu bosqichda bir qator sug'urta agentlari faoliyatini, sug'urtalovchilarning aktivlari va majburiyatlarini tartibga soluvchi, sug'urtalovchining rahbariga va bosh buxgalteriga bo'lgan malaka talablari me'yorlari, sug'urta tashkilotlari tomonidan xarajatlar tarkibi va moliyaviy natijalarini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari borasidagi, sug'urtalovchilarning alohida sug'urta tavakkalchiliklari bo'yicha majburiyatlari, jami majburiyatlarning yo'l qo'yiladigan eng ko'p xajmi va to'lov qobiliyati me'yorlarini aniqlashni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar qayta ishlandi va yangilari qabul qilindi.

Davlat tomonidan sug'urta xizmatlari bozori rivojlanishga sharoit yaratuvchi hujjatlardan biri bulib O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 17 apreldagi "O'zbekiston Respublikasida 2006-2010 yillarda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risi"gi qarori bo'ldi. Mazkur qaror bilan sug'urta bo'yicha xizmatlar ko'rsatayotgan yuridik shaxslar 2006 yil 1 apreldan boshlab uch yil muddatga daromad (foyda) solig'i va yagona soliq to'lovi to'lashdan ozod etildi.

Sug'urta xizmatlarining raqobat bozorini yanada shakllantirish, sug'urta faoliyatining zamonaviy turlarini rivojlantirish va sifatini oshirish, sug'urtalovchilarning kapitallashuv darajasini ko'paytirish, moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ularning mintaqaviy tarmoqlarini kengaytirish, shuningdek sug'urtalashni tartibga solish usullarini takomillashtirish maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 10 apreldagi PQ-618-sonli "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bilan 2007 - 2010 yillarda O'zbekiston Respublikasi sug'urta bozorini isloh qilish va rivojlantirish dasturi tasdiqlandi.

Dasturda sug'urtalash, sug'urta faoliyati va sug'urta nazoratining qonunchilik va normativ-huquqiy bazasini xalqaro amaliyotga muvofiq yanada takomillashtirish, ko'rsatilayotgan sug'urta xizmatlari, ayniqsa tadbirkorlik faoliyatini, import-eksport operatsiyalarini sug'urtalash, hayotni uzoq muddatga sug'urtalash, shu jumladan, sug'urtaning jamg'arma turlari sohasida sug'urta xizmatlari hajmini, ko'lamini kengaytirish va sifatini oshirish, respublika sug'urta bozorini xalqaro sug'urta bozorlariga integratsiyalash, sug'urta sohasi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirishni nazarda tutuvchi chora-tadbirlar belgilandi.

Mazkur qaror bilan sug'urta bozorining professional qatnashchilari to'g'risidagi nizom tasdiqlandi va faoliyat ko'satayotgan sug'urta kompaniyalari (sug'urtalovchilar)ga ustav kapitali miqdorlariga bo'lgan talablar oshirildi.

Sug'urta bozori kon'yunkturasini o'rganish, uning yuqori darajada ochiq-oydinligini ta'minlash, raqobatni rivojlantirish, sug'urta xizmatlari hajmlarini ko'paytirish, ko'lamini kengaytirish va sifatini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish, potensial xorijiy investorlarga mablag'larni O'zbekiston Respublikasi sug'urta sohasiga investitsiyalashda ko'maklashish, respublika aholisi o'rtasida sug'urtalash masalalari bo'yicha faol tushuntirish ishlarini olib borish, sug'urtalash uchun kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, sug'urta bozori professional qatnashchilari uchun professional etika normalarini ishlab chiqish masalalari faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'lgan O'zbekiston sug'urta bozori professional qatnashchilari uyushmasi tashkil etildi.⁵

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 10 apreldagi PQ- 618-sonli "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga asosan "Sug'urta agentlari to'g'risida"gi, "Sug'urta tashkilotlari tomonidan xarajatlar tarkibi va moliyaviy natijalarni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida"gi nizomga hamda "Sug'urta faolyati to'g'risida"gi qonunga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

Sug'urtalovchilar va qayta sug'urtalovchilarning to'lov qobiliyati to'g'risidagi nizom hamda sug'urtalovchilar moliyaviy-xo'jalik faoliyatining buxgalteriya hisobi schyotlar rejasi tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 10 apreldagi PQ-618-sonli qarori bilan tasdiqlangan 2007-2010 yillarda O'zbekiston Respublikasi sug'urta bozorini isloh qilish va rivojlantirish dasturiga muvofiq 2008 yil 21 aprelda O'zbekiston Respublikasining "Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi qonuni qabul qilindi.

Sug'urta faoliyatini yanada takomillashtirish, sug'urtalovchilarning kapitallashuvi va moliyaviy barqarorligini oshirish, ularning hududiy tarmoqlarini kengaytirish va sug'urta kompaniyalarining investitsion jarayonlardagi ishtirokini rag'batlantirishga qaratilgan muhim hujjat, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 21 maydagi PQ-872-sonli "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori qabul qilindi.⁶

Mazkur qaror bilan sug'urtalovchilar ustav kapitalining eng kam miqdorlariga bo'lgan talablar oshirildi, sug'urtalovchilarga qimmatli qog'ozlar bozorida tegishli litsenziyasiz investitsion vositachi sifatida professional faoliyatni amalga oshirish huquqi berildi.

⁵ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, T.: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi 2007-yil 15-son, 158-modda.

⁶ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, T.: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. 2008. 20-21 (312-313)-son. 25-26-betlar.

Prezidentimizning “Sug‘urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori asosida O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Davlat soliq qo‘mitasi va Monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash Davlat qo‘mitasining birgalikdagi qarori bilan “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzganligi uchun sug‘urtalovchilarga jarima sanksiyalarini qo‘llash tartibi to‘g‘risida”gi nizom tasdiqlandi.

Sug‘urta faoliyatini nazorat qilish va tartibga solish sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish va mustahkamlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008 yil 8 sentyabrdagi 202-sonli qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining sug‘urta nazoratchilari xalqaro uyushmasiga kirishiga rozilik berildi. Bu o‘z o‘rnida sug‘urta nazorati bobidagi xalqaro tajribalar Respublikamizga kirib kelishiga va sug‘urta bozori rivojlanishiga o‘ziga xos zamin yaratadi.

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, O‘zbekiston sug‘urta bozori sug‘urta sohasidagi davlat siyosati tufayli rivojlanib, shakllangan va bugungi kunda sug‘urta faoliyatini tartibga solish bo‘yicha eng muhim va asosiy huquqiy baza yaratilgan. U sug‘urta faoliyatining turli jihatlarini tartibga soluvchi O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, O‘zbekiston Respublikasining “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni, shuningdek bir qator boshqa sug‘urta faoliyatini tartibga soluvchi qonunosti va me‘yoriy-huquqiy hujjatlardan iboratdir.

Bayon qilinganlarning hammasi sug‘urta sohasi, ya’ni O‘zbekiston sug‘urta bozori rivojlanishi, shu jumladan sug‘urtalash ishlari amaliyoti xususan sug‘urta anderraytingi rivojlanishi uchun asos bo‘lib, shart-sharoit yaratmoqda. Oxirgi yillar davomida aholining sug‘urtaga bo‘lgan munosabatlari tobora yaxshilanib, fuqarolarning sug‘urtalovchilarga bo‘lgan ishonchi ortmoqda.

2-MAVZU: SUG‘URTA BOZORI VA UNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH

Reja:

- 1. Sug‘urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishning umumiy tavsifi va asoslari.**
- 2. O‘zbekiston Respublikasida sug‘urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishning asosiy tamoyillari.**
- 3. Sug‘urta faoliyatini boshqarish tamoyillari.**

1. Sug‘urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishning umumiy tavsifi va asoslari

Sug‘urta tizimining joriy etilishi ishlab chiqarish sektoridagi sug‘urtaning barcha turlarini ta‘minlash imkoniyatiga ega bo‘lgan barqaror sug‘urta industriyasini rivojlantirish markazlashgan rejali iqtisodiyotdan tranzit iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o‘tishidagi asosiy jihatlardan biridir.

Albatta har qanday o‘zgartirishlarda ham ma‘lum jihatli noaniqliklar bo‘ladi, ayniqsa iqtisodiy siyosiy va ijtimoiy o‘zgartirishlardagi juz‘iy ehtiyotsizliklar kattadan-katta salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ham bu ko‘rsatmalar orqali yuzaga keladigan noaniqlik va mavhumlikning o‘sib borishi esa iqtisodiy taraqqiyotga to‘sqinlik qiladi. Albatta sug‘urta noaniqliklardan butunlay xalos bo‘la olmaydi, ammo u ma‘lum ma‘noda xususiy korxonalarining ham, shuningdek oddiy fuqarolarning ham moliyaviy xavfsizligini ta‘minlashga xizmat qilishi mumkin.

Sug‘urta – ishlab chiqaruvchi kompaniya egalarini ortiqcha tashvishlardan xalos etib, ularning asosiy e‘tiborini ishlab chiqarish tavakkalchiligiga qaratish uchun imkoniyat yaratadi. Shuningdek sug‘urta yangi, yuqori ishlab chiqarish quvvatlariga ega bo‘lgan korxonalarni tuzish jarayonini moliyaviy ta‘minlashda, qolaversa butun iqtisodiy rivojlanish davrida muhim ahamiyat kasb etuvchi omil sifatida hamda uzoq muddatli korxonalarni har xil hodisalardan himoya qilishda o‘z xizmatini ko‘rsatadi.

Ta‘kidlash lozimki, mustaqillik yillarida mamlakatimiz sug‘urta tizimida jiddiy o‘zgarishlar ro‘y berdi. Bu tarmoqni izchil taraqqiy ettirish hukumatning doimo diqqat e‘tiborida bo‘lib keldi.

Sug‘urta kompaniyalarining faoliyati boshqa turdagi xo‘jalik subyektlari faoliyatidan keskin farq qiladi. Chunki, ular ishlab chiqarish uzluksizligini ta‘minlashda va sug‘urta hodisalari ro‘y berganda yetkazilgan zararni qoplash uchun xizmat qiladilar. Bu holat, sug‘urtalovchilar zimmasiga alohida mas‘uliyat yuklaydi va shuning uchun, ular davlat tomonidan nazorat ostiga olinmog‘i zarurdir. Sug‘urta faoliyatini davlat tomonidan nazoratga olishni shartli ravishda 3

ga bo'lishi mumkin. Ular quyidagilar: maxsus nazorat organi, soliq va majburiy sug'urtani joriy qilish.

Sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish turli shakllarda, xususan, maxsus qonunlar qabul qilish, soliqqa tortish, alohida hukumat qarorlari bilan majburiy sug'urtalashni joriy qilish va vakolatli sug'urta nazorati xizmatini tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Bozor tizimi mexanizmi yaxshi yo'lga qo'yilgan va o'z-o'zidan tartibga soluvchi yashirin imkoniyatlarga ega bo'lishiga qaramay, tez-tez hamda muntazam ravishda izdan chiqib turadi. Ba'zan bu izdan chiqishlar shunday ko'lamda ro'y beradiki, oqibatda iqtisodiyot barqaror muvozanat holatiga kelishi uchun ko'p vaqt talab qilinadi.

Bozor tizimida sug'urta faoliyatining davlat tomonidan tartibga solinishi va davlatning o'rni ijobiy natija beradi. Vaholanki iqtisodiyotga davlatning aralashuvi zarurligini XVIII asrdayoq markantilistlar isbotlab berishgan edi. Baxslashayotgan tomonlardan biri sug'urta faoliyati tizimi o'zini-o'zi boshqarish va tartibga solish mumkinligini isbotlashga jon-jahdi bilan urinib, davlat statistika va nazoratchi vazifasini o'tashi lozim deydi.

Boshqa tomon esa tamoman buning aksini isbotlashdan charchashmayapti. Ularning fikricha, bozor tizimida sug'urta faoliyatini, o'zini-o'zi tartibga solish qobiliyati shunchalik pastki, u butun iqtisodiyot va uning ayirim tarmoqlari tang holatga tushmasdan tiklanib olishini ta'minlay olmas va iqtisodiy taraqqiyot darajalari tuzilma jihatdan baravar bo'lishini kafolatlay olmasligi mumkin.

Sug'urtaning o'zini-o'zi boshqara olmasligini isbotlashga uringan iqtisodiy tafakkurdagi ikkinchi oqim XX asrda yuzaga keldi. Bu paytga kelib kapitalistik bozor tizimi qariyb 400 yildan beri rivojlanib kelayotgan edi. Lekin ayni chog'da uning kamchilik va nuqsonlari ham namoyon bo'lgan edi. Tarixning o'tish va keskin burilish darajasida davlatning ahamiyati ayniqsa katta bo'ladi. Bunda asosan bir iqtisodiy tizimdan boshqasiga o'tish va jahon moliyaviy inqirozi davrlari nazarda tutilmoqda.

Aytib o'tish joizki sanoati rivojlangan mamlakatning sug'urta tizimi ko'plab ishlab chiqarilgan normativ hujjatlarning yetarliligi, sug'urtalanuvchi guruhlarning ehtiyojlarini qanoatlantirilishiga aniq qaratilganligi bilan ajralib turadi. Unga bir tomondan sug'urtalanuvchilarning eng murakkab talablariga javob bera oladigan, moslashgan va ishlab chiqarilgan sug'urta qoidalari, yo'riqnomalari xosdir.

Ikkinchi tomondan esa u jamiyat oldida yuzaga kelayotgan nihoyatda muhim muammolarni ba'zi hollarda hal eta olmaydi. Bundan tashqari, sug'urtaning quyida keltirilgan muammolarini hal qila olmasligi sug'urta faoliyatining davlat tomonidan tartibga solinishi zarurligini tabiiy ravishda shart qilib qo'yadi.

1. Sug'urta taraqqiyoti ko'lamini keskin rivojlanib borishi xalqaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlaydi. Sug'urta taraqqiyoti shunchalik ko'p qirrali va shunday muammolarni o'z ichiga oladiki hatto eng yirik ayrim kompaniyalar ham ularni uddalay olmaydi. Sug'urta faoliyatini siyosiy moliyaviy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan nazorat qilish mamlakat uchun strategik ahamiyatga ega.

2. Sug'urta sohasining rivojlanishi, o'z mohiyatiga ko'ra raqobatli iqtisodiyotning bo'lishini inkor etadigan monopoliyalar, ulkan kompaniyalar vujudga kelishiga olib keladi. Vaholanki, ularni ana shu iqtisodiyot dunyoga keltirgan.

3. Bozor iqtisodiyotining siklik rivojlanishi vaqt-vaqti bilan ijtimoiy va iqtisodiy tanglik oqibatida har xil o'zgarishlar bo'lishiga olib keladi. Faqat davlatgina o'zining siyosiy, iqtisodiy, qonuniy mexanizmlari orqali muvozanatni barqarorlashtirishi yoki muvozanatning tiklanishiga yordam berishi mumkin.

4. Davlat o'zini nazarga olishga majbur qila olsagina, hech kimga va hech nimaga bog'liq bo'lmagan iqtisodiy qudratga, aniqroq aytganda mulkka ega bo'lsagina ichki hamda tashqi siyosatni samarali olib borishi mumkin. Davlat ushbu qudrat asosida o'zining sug'urta faoliyati nazoratini ishlab chiqarishini tashkil etadiki, u boshqa ishlab chiqarishlardan yirikroq, turg'unroq, baquvvatroq va moslashuvchanroq bo'ladi. Binobarin, unda mulkchilikning boshqa shakllaridagi korxonalar bilan nafaqat davlat byudjeti yo'lida, balki iqtisodiy faoliyat subyektlari darajasida ham munosabatlar avj oladi.

5. Hozirgi zamon sug'urta faoliyatida rivojlanish ko'lami kattalashibgina qolmasdan, uning salbiy oqibatlari ham namoyon bo'ladi, ya'ni sug'urtalovchi tomonidan sug'urtalanuvchiga ko'rsatilgan xizmatlari yuzasidan har xil xatoliklarga yo'l qo'yilishiga olib kelmoqda. Umuman olganda bu kamchiliklarni oldini olish chora-tadbirlari albatta davlat tomonidan nazorat qilinishi lozim.

6. Davlat o'zining ijtimoiy siyosati bilan ham, iqtisodiyoti bilan ham kuchlidir. U moddiy boyliklarning taqsimlanishi va ayniqsa qayta taqsimlashni tartibga soladi, fuqarolarning qonun oldidagi tengligini, shaxsiy hamda iqtisodiy erkinligini ta'minlaydi, taxqirlash, kamsitish, haq-huquqini cheklab qo'yishning barcha ko'rinishlariga qarshi kurashadi va hokazo.

Davlat zimmasiga bozorda faoliyat ko'rsatadigan sug'urtalovchilar va sug'urtalanuvchilar huquqlarini muhofaza qilishdek jiddiy vazifa yuklanadi. Bozor munosabatlariga asoslangan, kattagina tanlash erkinligini taklif etgan sanoatli jamiyatni huquqiy tizimsiz, qonun ustuvorligisiz tasavvur qilib bo'lmaydi, deb ta'kidlaydi taniqli ingliz sotsiologi Karll Popper. Subyektlar iqtisodiy faoliyatlarini yaxshi amalga oshirishlari uchun qonun bilan himoyalangan bo'lishlari zarur.

Sug'urta bozori tashqi ta'sirsiz, o'z-o'zidan yuzaga kelishiga qaramay, jamiyat oldida turgan iqtisodiy vazifalarni hal etishga qodir bo'lgan mexanizmdir.

Biroq bu hol davlat o'ynashi lozim bo'lgan rolni inkor etmaydi. Jamiyat iqtisodiy tuzilishining eng mukammal ko'rinishi turli muammolarni hal qilish uchun davlat tomonidan tartibga solish mexanizmidan foydalanishni nazarda tutadi.

2. O'zbekiston Respublikasida sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishning asosiy tamoyillari

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarida sug'urta sohasini davlat tomonidan tartibga solishni davlat sug'urta nazorati instituti doirasida amalga oshiriladi. Uni tashkil qilish va rivojlantirishda O'zbekiston xorijiy tajribaning keng vositalaridan foydalanadi va shu vaqtning o'zida davlat tomonidan tartibga solishning milliy yo'nalishlarini kiritadi.

Jamiyat iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmasining shakllanishi va rivojlanishida tarixiy taraqqiyotning har bir bosqichida muayyan siyosat doirasida amalga oshiriladigan davlat tomonidan tartiblash muhim rol o'ynaydi. Davlatning o'z vazifa va funksiyalarini bajarishiga, o'z iqtisodiy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirishiga imkon beradigan qurol, dastaklardan biri – sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishdir⁷.

Sug'urtaning asosiy maqsadi bu yuridik va jismoniy shaxslar uchun yuqori sifatli sug'urta xizmati ko'rsatishdir, shu sababli sug'urta faoliyati dunyo bo'yicha davlat nazorati ostida. Davlat xalq xo'jaligi faoliyatining muhim tarmog'i – sug'urtani e'tibordan chetda qoldirishi mumkin emas edi. U sug'urta jamiyatlarining faoliyatini o'z nazoratiga olishi kerak edi. Davlat nazoratining zarurligi sug'urtaviy bitimlarning mohiyatidan kelib chiqadi. Sug'urta har bir fuqaro to'g'ri tushuncha hosil qilishi mumkin bo'lgan shunchaki oddiy narsa emas. Sug'urta jamiyatlarning faoliyati hatto ehtiyotkor va mulohazali xo'jayin uchun ham tushunarsiz va noaniq bo'lgan asoslar ustiga qurilgan.

Ishning yana bir murakkab tomoni shundaki, sug'urta shartnomasi ba'zi hollarda uzoq muddatga tuziladi (shaxsiy sug'urta). Sug'urtalanuvchilardan sug'urta badallarini kechiktirmay olib turgan sug'urta tashkiloti, masalan, bir necha yildan keyin sug'urta hodisasi yuz berganda o'z mablag'larini bajarishga qodirligiga qattiq, puxta ishonch bo'lmog'i zarur. Hayot sug'urtasidan sug'urtalanuvchi bilan sug'urta korxonasi o'rtasida uzoq muddatli, chambarchas bog'lanish yuzaga keladi. Sug'urta tushunchasidan bexabar sug'urtalanuvchi o'z manfaatlarini himoya qila olmaydi. Uning manfaatlarini himoya qilish uchun davlatning yordami kerak bo'ladi.

Ish yana shu bilan murakkablashadiki, sug'urta sohasidagi suiste'mol unga yo'l qo'ygan korxonalar uchun halokatli bo'libgina qolmasdan, balki aholining

⁷I.X.Abduraxmonov Sug'urta nazariyasi va amaliyoti: O'quv qo'llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 65 b.

sug'urtaga bo'lgan ishonchini salbiy tomonga o'zgartiradi ham. Vijdonsiz sug'urtalovchilarning raqobati hatto eng obro'li sug'urta korxonasiga ham zarar yetkazish mumkin. Shundan ravshanki, sug'urtalanuvchilargina emas balki sug'urtalovchilarning o'zlari ham sug'urta nazoratidan manfaatdorlar, chunki bunday nazorat yashay olmaydigan korxonalarining g'irrom raqobatidan muhofaza qiladi.

Xatolar, uquvsizlik yoki vijdonsizlik bilan ish yuritish oqibatlarini oradan ko'p yillar o'tgandan keyin ham sug'urtaga ta'sir ko'rsatadi. Bu hol obro'li, katta tashkilotlar uchun g'irrom raqobatchilar bilan kurashni qiyinlashtiradi, boshqa tomondan esa ana shu yashirin buzilish davrida sug'urtalanuvchilarni aldovga olib kelishi mumkin.

Sug'urta kompaniyalarining faoliyati boshqa turdagi xo'jalik subyektlari faoliyatidan keskin farq qiladi. Chunki, ular ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlashda va sug'urta hodisalari ro'y berganda yetkazilgan zararni qoplash uchun xizmat qiladilar. Bu holat, sug'urtalovchilar zimmasiga alohida mas'uliyat yuklaydi va shuning uchun, ular davlat tomonidan nazorat ostiga olinmog'i zarurdir.

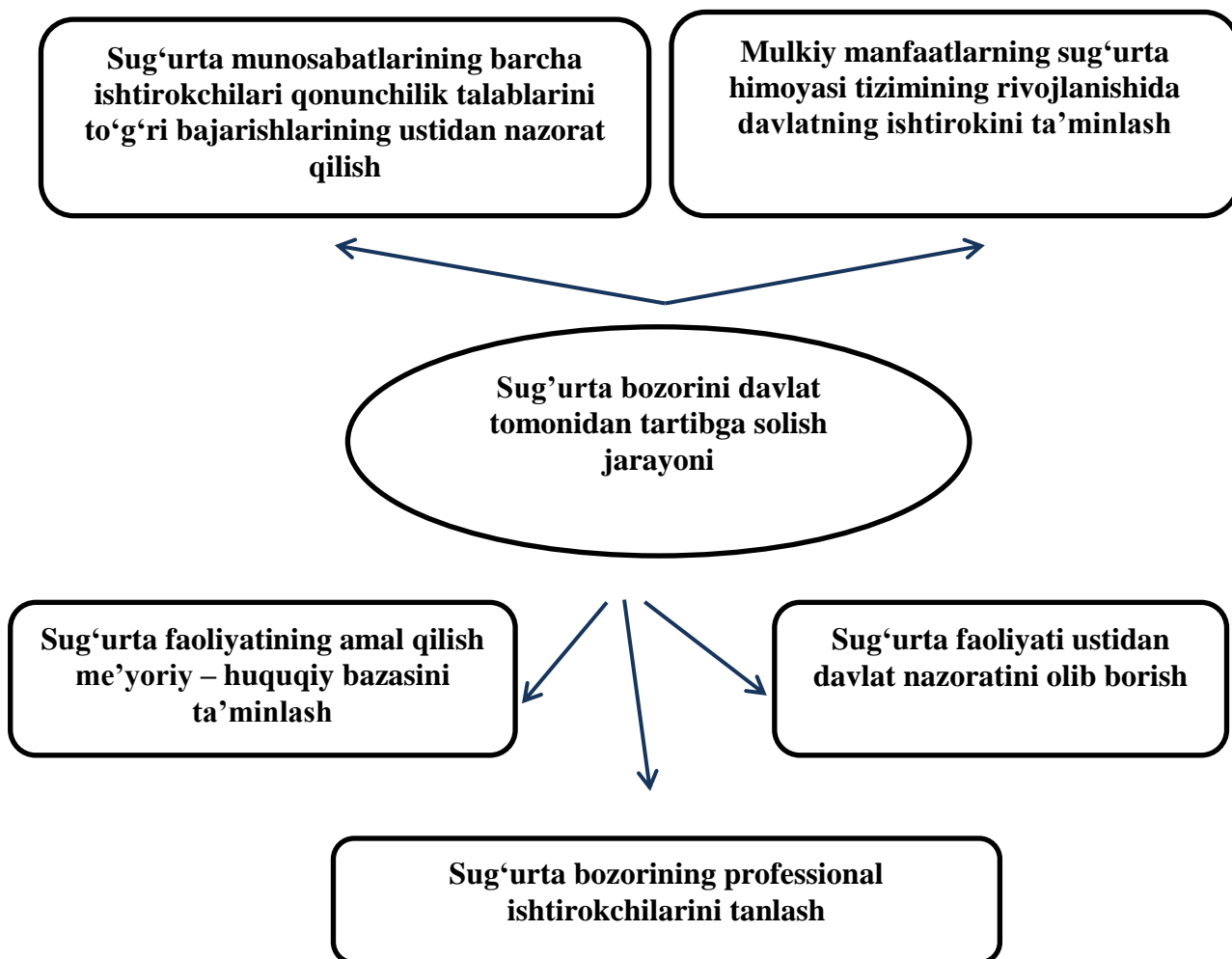
O'zbekiston sug'urta sohasida davlat nazorati zarurligi bir qator omillarning ta'siri bilan bog'liq. Ularning asosiylari, mening fikrimcha quyidagilardir:

- sug'urta sohasi moliyaviy tizim institutlarining qismi sifatida, bir tomondan va mulkchilikni himoya qilish institutlari qismi sifatida ikkinchi tomondan o'ziga xos rol o'ynaydi;

- jamoat manfaatlari nuqtai nazaridan sug'urtalovchi sug'urta xizmati sifatiga mos kelmaydigan narxni belgilashi, tuzilayotgan shartnomalarning mazmuni va shartlariga nisbatan sug'urta qildiruvchining ogoh emasligidan suiste'mol qilish ehtimoli mavjud. Bularning xato va noaniqliklari sug'urta hodisasi yuzaga kelganidan so'ng aniqlanishi mumkin;

- sug'urta faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish zarurligini aniqlovchi sabablarning guruhi sug'urta kompaniyasi sug'urta qildiruvchi oldidagi o'z majburiyatlarini bajara olmaganida, umuman iqtisodiyot uchun sug'urta kompaniyalarining to'lovga qodir emasligi yoki moliyaviy nobarqarorligi oqibatlarini bilan bog'liq. Bu nafaqat sug'urta shartnomasida ko'zda tutilgan mol-mulk yoki ekologik zararni tiklash bilan, balki sug'urta bozorining yaroqliligi va istiqbollari oqibatlariga bog'liq.

Sug'urta faoliyatini samarali tarzda nazorat qilish va boshqarish mexanizmini yaratish hukumatning asosiy maqsadlaridan biridir. Sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish jarayoni 7- rasmda keltirilgan.

7-rasm. Sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish jarayoni

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda davlat sug'urta nazoratiga sug'urta bozorini tartibga solishning jahon amaliyotiga javob beradigan vazifalar yuklatilgan. Bular:

- litsenziyalash;
- to'lovga qodirligini tekshirish va qaltisliklarning oldini olishga ko'maklashish;
- sug'urta jamg'armalaridan foydalanish nisbati va yo'nalishlarini belgilash;
- sug'urta maydonidan chiqish shartlarini aniqlash;
- iste'molchilar huquqlarining to'liq amalga oshirilishi va sug'urta xizmatlari - sifatini ta'minlashga ko'maklashish;
- sug'urta faoliyatining oydinligini ta'minlash.

O'zbekiston sug'urta faoliyati amaliyotida litsenziyalash institutining asoslari "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonun bilan tartibga solinadi. Nazorat faoliyati mantig'i litsenziyalash instituti shakllanishi asosida litsenziyalash subyektlari ajratilishi, litsenziyalarni berish berishdan voz kechish mezonlari, uning amal qilishini to'xtatib qo'yish, nazorat organining mumkin bo'lgan

subyektiv yondashishi holatida litsenziyalash subyektlarining manfaatlarini tiklash jarayonini ko'zda tutadi.

Sug'urta nazorati rivojlanishining hozirgi zamon bosqichi uyg'un sug'urta tizimini rivojlantirishga bo'lgan talabni qonuniy ravishda belgilab berdi.

Buning uchun esa sug'urta biznesini olib borishning xalqaro talablarga javob beruvchi sug'urta xizmatlari ro'yxati keng bo'lmog'i lozim. Sug'urta xizmatlarining O'zbekiston bozorida olg'a bosishi mulkchilikning turli shakllaridagi tadbirkorlik faoliyati subyektlarining manfaatlarini himoya qilinishini, qo'yilgan mablag'lar qaytarilishi kafolatlanishini hamda ko'zda tutilmagan turli tavakkalchiliklar kamayishini ta'minlamog'i zarur. Ana shundagina sug'urta tashkilotlari makroiqtisodiyot jihatidan yanada barqarorlashtirish, davlatimiz iqtisodiy hayotining barcha sohalarini erkinlashtirish borasida respublikamiz oldiga qo'yilgan vazifalarni hal qilishga yordam bergan bo'ladi.

Sug'urta ishi subyektlari faoliyatini sug'urta nazorati shakllari va usullarini takomillashtirish o'z ichiga sug'urta huquqini buzish bo'yicha ogohlantiruvchi chora-tadbirlarning samarali amaliyotida rivojlantirish bo'yicha majmualiy tadbirlarni oladi. Davlat nazorati tizimini takomillashtirishda u tartibga solishning shakllangan modeli yo'nalishida ko'rib chiqilishi mumkin, bu esa quyida ko'rib chiqiladi:

Sug'urta huquqi – majmualiy institutdir. U sug'urta bilan bog'liq moliyaviy, ma'muriy, fuqarolik, ijtimoiy ta'minot huquqi me'yorlarini birlashtiradi. U nafaqat sug'urtalovchi va sug'urta qildiruvchi, balki sug'urtalovchi va davlat boshqaruv tizimi o'rtasidagi munosabatlarni qamrab olgan sohaning maxsus ishlab chiqilgan me'yoriy hujjatlaridan iborat. Shuni belgilash kerakki, hozirgi kungacha sug'urta qonunchiligi tizimi aniq oydinlashtirilmagan. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligining umumsoha tasniflagichi o'z ro'yxatiga sug'urta sohasini kiritmagan.

Sug'urta qonunchiligiga tizimli yondashish uning tuzilmasini ajratishni nazarda tutishi muhimdir (ierarxiya, bo'ysunish, tabaqalashtirish, birdamlik va farqlanish nuqtai nazaridan huquqiy bazaning asosiy maqsadini bajarish, ya'ni ishtirokchilar manfaatlarini uchun sug'urta munosabatlarini tartibga solish uchun me'yoriy huquqiy hujjatlarni to'plash).

O'zbekiston Respublikasi sug'urta bozorining zamonaviy holati tahlili asosida sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning asosiy tamoyillari aniqlandi:

- sug'urta kompaniyalarining kapitallashuvining oshishini ta'minlash;
- sug'urta xizmatlarining sifatini oshirish va keng ommalashtirish;

- sug‘urta faoliyatining yangi institutlari va subyektlarining paydo bo‘lishini ta’minlash;
- sug‘urtaning huquqiy bazasini yanada rivojlantirish;
- sug‘urta faoliyatining oydinligini ta’minlash.

3. Sug‘urta faoliyatini boshqarish tamoyillari

Sug‘urta faoliyati hamma mamlakatlarda ham davlat nazorati ostidagi faoliyatlardan biridir. Bu holat jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy hayotida sug‘urtaning naqadar ahamiyatli ekanligini bildiradi. Sug‘urtaning rivojlanishida davlatning bu sohaga amal qilishini kuzatib turishida to‘g‘ridan-to‘g‘ri qatnashishini taqozo qilishi jamiyat manfaatlaridan kelib chiqadi.

Bu manfaat ikki holatda ko‘rinadi. Birinchidan, sug‘urta zararlarini qoplash va investitsion resurslarni to‘ldirish bilan xalq xo‘jaligining muhim vazifalarini bajaradi. Ikkinchidan, sug‘urta qildiruvchilar o‘z mablag‘larini sug‘urta kompaniyalariga ishonib topshirish bilan sug‘urtachilarni zarar sodir bo‘lganda aniq yordamga yetib kelishlariga ishonishadi va himoyaga muhtoj bo‘ladilar.

Shuning uchun har bir mamlakatda sug‘urta kompaniyalarini nazorat qilish to‘g‘risidagi qonunchilik bazasi mavjud va shu orqali nazorat tizimi poydevori quriladi.

Sug‘urta munosabatlarini boshqarish jarayoni o‘z ichiga:

- sug‘urta faoliyatini amal qilishini me‘yoriy-huquqiy bazasini ta’minlash;
- sug‘urta bozorining professional ishtirokchilarini tanlash;
- sug‘urta munosabatlarining barcha ishtirokchilari qonunchilik talablarini to‘g‘ri bajarishlarini ustidan nazorat qilish;
- mulkiy manfaatlarning sug‘urta himoyasi tizimini rivojlanishida davlatning ishtirokini ta’minlash;
- sug‘urta faoliyati ustidan davlat nazoratini olib borish kabilarni qamrab oladi.

Sug‘urta qonunchiligi talablariga rioya qilinishi, sug‘urta qildiruvchilarning, manfaatdor shaxslar va davlatning qonuniy manfaatlarini himoya qilinishi, sug‘urta ishini samarali rivojlanishi maqsadida sug‘urta faoliyati ustidan davlat nazorati qonuniylik, oshkoralik, tashkiliy birlik tamoyillari asosida olib boriladi.

Fojeali zararlar ehtimolini qisqartirish va sug‘urta tashkilotlari o‘rtasida taqsimlash – o‘tish davri iqtisodiyotining asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun O‘zbekiston hukumati sug‘urta sohasini rivojlanishiga katta ahamiyat bermogda. Davlat dasturlarida sug‘urta sohasini moliya sohasining yordamchi yo‘nalishi deb hisobga olinishiga chek qo‘yilib, iqtisodiyotning rivojlanishida muhim yo‘nalishlardan biriga aylandi.

Yangi institutsional tuzilmalarning amaldagi ijtimoiy muhitga ko'nikishi, aholi ongida eski iqtisodiy tizim "sarqitlarining" saqlanib qolganligi bilan bog'liq ziddiyatlarning alohida to'plamiga ega iqtisodiyotdir. Davlat bunday sharoitda alohida ijtimoiy rolni bajaradi.

U xalq xo'jaligi tizimining barcha sektorlarining xo'jalik yuritish sharoitlarini tubdan o'zgartirish tashabbuskori va ijtimoiy barqarorlik kafolatiga aylanadi. Bunday sharoitda davlat boshqaruvi ta'sir etishning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy sohasini isloh qilish modeliga asoslangan boshqa usullari va vositalariga tayana boshlaydi.

O'zbekiston sug'urta bozorining taniqli olim-tahlilchisi S.A.Umarovning ta'kidlashicha «Davlat boshqaruvi davlatning tarkibiy o'zgarishlar asosi bo'lib xizmat qiladigan investitsiya faoliyatida ham, yangi bozorlarning paydo bo'lishida ham o'z ifodasini topadi. Xususan, O'zbekistonda sug'urta faoliyati davlatning to'g'ridan-to'g'ri ishtirokida shakllangan. Mamlakatning yirik sug'urta kompaniyalari davlat mablag'lari asosida tashkil qilingan»⁸.

Sug'urta bozorini rivojlantirish iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. U ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish maqsadida yangi iqtisodiy institutlar va xo'jalik yuritish sharoitlarini yaratishda davlatning yyetakchi rolini nazarda tutuvchi tub o'zgarishlarning milliy modeliga muvofiq ravishda amalga oshirilmoqda.

Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning barcha bosqichlarida davlat darajasida sug'urta xizmatlari bozorining shakllanishi ijtimoiy barqarorlashtirish, biznes infratuzilmasini yaratish va rivojlantirish chora-tadbirlarining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqildi, u quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirildi: sug'urtalovchilar va sug'urta qildiruvchilar mulkini huquqiy ta'minlash va sug'urta xizmatlari bozorini faoliyat ko'rsatishi, sug'urta faoliyatini davlat tomonidan boshqarish mexanizmlarini o'z ichiga oluvchi rivojlangan jahon bozori tizimiga mos keluvchi yangi sug'urta institutlarining shakllanishini nazarda tutuvchi o'ziga xos yangi milliy sug'urta tizimi yaratildi.

Davlat tomonidan tartibga solish sohasida sug'urta qildiruvchilar huquqlari, sug'urta kompaniyalari tomonidan o'z majburiyatlarining bajarilishini ta'minlash mexanizmlarining yaratilishiga alohida ahamiyat berildi:

–davlatning to'g'ridan to'g'ri ishtiroki va ko'magida rivojlanayotgan xususiy biznes va aholining qaltisliklarini o'z bo'yniga olishga qodir bo'lgan yangi sug'urta kompaniyalari shakllandi;

–yangi xususiy sug'urta tashkilotlarining rivojlanishi va hududiy filiallar tarmog'ini tashkil etilishi rag'batlantirildi;

⁸ Umarov S.A. O'zbekistonda sug'urta faoliyati rivojlanishini. – T.: Fan, 2009. – 33-b.

–aholining yangi sug‘urtalovchilar va sug‘urta xizmatlariga bo‘lgan ishonchini oshirish, sug‘urta madaniyatini oshirish chora-tadbirlari ko‘rildi.

Davlat sug‘urta bozorida davlat sug‘urta kompaniyalari orqali va sug‘urta faoliyatini turli qonun va me‘yoriy hujjatlar orqali tartibga solish yo‘li bilan qatnashadi.

Chet mamlakatlar sug‘urta bozoridagi ildam o‘zgarishlar o‘sha davlatlarning sug‘urta qonunchiligini puxta tayyorlanganligini va amaliyotda qo‘llanilishi uchun barcha sharoitlar yaratilganligini ko‘rsatadi. Qonunlar va qonun osti hujjatlar sug‘urta sohasining rivojlanishini asosiy omilidir.

Jamiyatda fuqarolar va ularning jamoasi o‘z faoliyatlari jarayonida bir-birlari bilan tegishli ijtimoiy munosabatda bo‘ladilar. Ushbu munosabatlarni bir qolipga solish uchun ularni tartibga keltirish ya‘ni fuqarolar va tashkilotlarning xatti-harakati doirasini belgilash zarur. Sug‘urta ijtimoiy-iqtisodiy qonuniyat sifatida huquqiy tomondan mustahkamlanishni talab etadi. Sug‘urta fondini tashkil etish va undan foydalanish jarayonida paydo bo‘ladigan munosabatlar davlat tomonidan huquqiy tartibga solinadi.

Sug‘urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishni shartli ravishda 3 ga bo‘lishi mumkin. Ular quyidagilar: maxsus nazorat organi, soliq va majburiy sug‘urtani joriy qilish.

Sug‘urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish turli shakllarda, xususan, maxsus qonunlar qabul qilish, soliqqa tortish, alohida hukumat qarorlari bilan majburiy sug‘urtalashni joriy qilish va vakolatli sug‘urta nazorati xizmatini tashkil etish yo‘li bilan amalga oshiriladi. Sug‘urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishni shakllari va maqsadlari 7.1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Sug‘urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishni shakllari va maqsadlari⁹

Tartibga solish shakli	Tartibga solish maqsadi
Litsenziyalash	Qonunchilik talablariga javob beradigan sug‘urtalovchilarni shakllantirish
Nazorat qilish	Sug‘urta faoliyati subyektlarini – davlat, sug‘urta qildiruvchilar va sug‘urtalovchilar manfaatlarini himoyalash
Statistika orqali	Tarmoq rivojlanishini boshqarish

⁹ I.X.Abduraxmonov Sug‘urta nazariyasi va amaliyoti: O‘quv qo‘llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 71 b.

Yuqorida aytilgan sug'urta bozorini tartibga solish shakllari, uni nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy jihatdan qarab chiqishni talab etadi.

Shu nuqtai-nazardan olganda, sug'urta sohasiga tegishli qonunlarni umumiy va maxsus qonunlarga ajratish mumkin. "Mulk to'g'risida"gi, "Tadbirkorlik to'g'risida"gi, "Aksionerlik jamiyatlari va aksionerlik huquqlarini himoyalash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonunlari umumiy qonunlar tarkibiga kiradi. Negaki, mazkur qonunlar sug'urta faoliyatini umumiy tomonlarinigina ko'rsatadi.

Sug'urta munosabatlari ishtirokchilarining huquq va manfaatlarini himoya qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 8 iyuldagi 286-sonli "Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishga doir chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori qabul qilindi.

Ushbu qarorga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Sug'urta nazorati davlat inspeksiyasi tuzilib, uning vazifasi O'zbekiston Respublikasi hududida sug'urta kompaniyalari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishdan iboratdir. Inspeksiya Respublika hududida faoliyat yuritayotgan sug'urta kompaniyalaridan 25 tasini qayta ro'yxatdan o'tkazdi. Qayta ro'yxatdan o'tkazilmagan sug'urta kompaniyalar faoliyati amaldagi qonun me'yorlariga va sug'urta talablariga to'la javob bermaganligi sababli ularning faoliyat ko'rsatishi to'xtatildi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 2002 yil 5 aprelda "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi haqiqiy sug'urta bozorining shakllanishi va taraqqiy etishida muhim qadam bo'ldi, deyish mumkin. Qonunga asosan sug'urta faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan maxsus vakolatli davlat organi amalga oshiradi. Maxsus vakolatli davlat organining asosiy vazifasi quyidagilardan iborat:

–ijro etilishi majburiy bo'lgan to'lovga qobiliyatlilik normativlarini hamda ularni aniqlash tartibini, ayrim tavakkalchiliklar bo'yicha sug'urtalovchilar majburiyatlarining yo'l qo'yiladigan eng ko'p yoki eng kam miqdorini va majburiyatlar jamiyati yo'l qo'yiladigan eng ko'p yoki eng kam miqdorini hisoblab chiqarish uslubini, sug'urtalovchilarning to'lovga qobiliyatini aks ettiruvchi axborotlarni taqdim etish tartibi va muddatlarini belgilaydi;

–sug'urta bozorining professional ishtirokchilari sug'urta faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etishini, to'lovga qobiliyatlilikning belgilangan normativlari va moliyaviy barqarorlikning boshqa talablari bajarilishini nazorat qiladi;

–sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalaydi;

–sug‘urtalovchilar tomonidan hisob-kitobni yuritish, sug‘urta zaxiralarining mablag‘larini shakllantirish va joylashtirishga oid hisobotlar tuzish tartibini belgilaydi;

–sug‘urtalovchining ijro etuvchi organi rahbarlariga va bosh buxgalterlariga qo‘yiladigan ijro etilishi majburiy bo‘lgan malaka talablarini belgilaydi;

–sug‘urtalovchilar tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy hisobotlarning shakli, tartibi va muddatlarini belgilaydi;

–qonun hujjatlariga muvofiq sug‘urta bozori professional ishtirokchilarining faoliyatini tekshiradi va ularga aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish to‘g‘risida ijro etilishi majburiy bo‘lgan ko‘rsatmalar kiritadi;

–qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sug‘urtalovchilar va sug‘urta brokerlari litsenziyalarining amal qilishini to‘liq yoki ayrim sug‘urta turlariga (klasslariga) nisbatan to‘xtatib qo‘yadi, shuningdek ularning amal qilishini tugatadi;

–har bir moliya yili tugaganidan keyin olti oy ichida sug‘urta faoliyatini tartibga solish va uni nazorat qilish borasidagi faoliyat to‘g‘risida yillik hisobotlarni, shuningdek sug‘urta bozorining moliya yili mobaynidagi faoliyati to‘g‘risida statistika ma‘lumotlarini e‘lon qiladi;

–qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradi.

Sug‘urta bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlarga litsenziyalar (ruxsatnomalar) berish sug‘urta nazorati xizmatining eng asosiy vazifalaridan biridir. Litsenziya (ruxsatnoma) berish jarayonida sug‘urta nazorati sug‘urtalovchining bo‘lajak faoliyatini dastlabki tekshiruvdan o‘tkazadi.

Ya‘ni, nizom jamg‘armasi va o‘z mablag‘larining holati hamda bu mablag‘larning tashkilot zimmasidagi majburiyatlariga o‘zaro munosabati ko‘rib chiqiladi. Sug‘urta faoliyatiga litsenziya (ruxsatnoma) berishning zaruriyati sug‘urtaning o‘z mohiyatidan kelib chiqishini unutmazlik kerak.

Chunki, sug‘urta tashkiloti sug‘urta hodisasi yuz bergan vaqtda sug‘urta qildiruvchiga shartnomada ko‘rsatilgan mablag‘ni o‘z vaqtida to‘lashi lozim. Sug‘urta faoliyatini nazorat qiluvchi organning bu boradagi ishlari nafaqat sug‘urta qildiruvchilar manfaatiga mos tushadi, balki butun davlatning manfaatlari yo‘lida ham xizmat qiladi.

Mamlakatimizning “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni sug‘urta tashkilotlariga nisbatan muayyan talablarni o‘rtaga qo‘yadi. Xususan, yuqorida zikr etganimizdek, sug‘urtalovchi sifatida shunday huquqiy shaxslar tan olinadiki, ular uchun sug‘urta asosiy faoliyat turi hisoblanishi kerak.

Ko‘rinib turibdiki, sug‘urtalovchilar sug‘urtani amalga oshirish bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanishi ta‘qiqlanadi. Buning sababi shundaki, tadbirkorlik faoliyat turlari bilan shug‘ullanish

sug'urtalovchiga, o'z oldiga qo'yilgan majburiyatlarni bajarishida katta xavf solishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 27 noyabrdagi 413-son "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror kuchga kirgan kungacha mamlakatda sug'urta faoliyati bilan shug'ullanish uchun litsenziya (ruxsatnoma) berish tartibi ishlab chiqilmagan edi.

Unda "Sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalash to'g'risida"gi nizomi tasdiqlangan. Sug'urta tashkilotiga beriladigan litsenziya (ruxsatnoma) sug'urtalashning har bir klassining o'ziga xos qaltislik darajasi va obyektiga berilishi sug'urta turlari bo'yicha operatsiyani amalga oshirish sug'urtalovchida yetarli darajada moliyaviy mablag'lar bo'lishini talab etadi.

Bundan tashqari, sug'urta kompaniyasi ishlab chiqqan biznes-rejada sug'urta ta'rifi stavkalarini to'g'ri hisoblanishiga alohida e'tiborni qaratish zarur. Negaki, noto'g'ri hisob-kitob qilingan tarif, pirovard natijada, sug'urta tashkilotini moliyaviy barqarorsizlikka yoki to'lov qobiliyatini yomonlashuviga olib keladi. Nazarimizda, faqat sug'urta kompaniyalari emas, balki, qayta sug'urtalashga ixtisoslashgan tashkilotlar va vositachilik idoralari ham davlat sug'urta nazoratining tegishli litsenziyalariga (ruxsatnomalariga) ega bo'lishlari kerak.

Shu nuqtai-nazardan olganda, tashkil etilajak davlat sug'urta nazorati xizmati jahon tajribasini o'rgansa maqsadga muvofiq bo'lar edi. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonuniga¹⁰ muvofiq, sug'urta tashkilotlari sug'urta qildiruvchi oldidagi majburiyatini bajara olmay qolganda, maxsus vakolatli davlat organi, mijozlarning manfaatini ko'zda tutadigan choralar ko'rishi kerak.

Bozorda ko'plab sug'urta tashkilotlari faoliyat ko'rsatadi, tabiiyki, bu holat potensial mijozlarni jalb qilish uchun ular o'rtasidagi raqobatni ham kuchayishiga olib keladi. Natijada, raqobatga bardosh bera olmagan ba'zi sug'urta kompaniyalar sug'urta bozorida chiqib ketadi.

Bozor tizimida sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solinishi va davlatning o'rni ijobiy natija beradi. Vaholanki iqtisodiyotga davlatning aralashuvi zarurligini XVIII asrdayoq merkantilistlar isbotlab berishgan edi. Baxslashayotgan tomonlardan biri sug'urta faoliyati tizimi o'zini o'zi boshqarish va tartibga solish mumkinligini isbotlashga jon-jaxdi bilan urinib, davlat statistika va nazoratchi vazifasini o'tash lozim deydi.

Boshqa tomon esa tamoman buning aksini isbotlashdan charchashmayapti. Ularning fikricha, bozor tizimida sug'urta faoliyatini, o'zini o'zi tartibga solish

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi qonuni. Sug'urta faoliyati to'g'risidagi. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, T., 2002. 10-modda.

qobiliyati shunchalik pastki, u butun iqtisodiyot va uning ayrim tarmoqlari tang holatga tushmasdan tiklanib olishini ta'minlay olmas va iqtisodiy taraqqiyot darajalari tuzilma jihatdan baravar bo'lishini kafolatlay olmasligi mumkin.

Sug'urtaning o'zini o'zi boshqara olmasligini isbotlashga uringan iqtisodiy tafakkurdagi ikkinchi oqim XX asrda yuzaga keldi. Bu paytga kelib kapitalistik bozor tizimi qariyb 400 yildan beri rivojlanib kelayotgan edi. Lekin ayni chog'da uning kamchilik va nuqsonlari ham namoyon bo'lgan edi. Tarixning o'tish va keskin burilish darajasida davlatning ahamiyati ayniqsa katta bo'ladi. Bunda asosan bir iqtisodiy tizimdan boshqasiga o'tish va jahon moliyaviy inqiroz davrlari nazarda tutilmoqda.

Sug'urta faoliyatini boshqarishni asosiy tamoyillari – sug'urta faoliyatini amalga oshirilishida sug'urtachilar, sug'urta qildiruvchilar va davlat manfaatlari balansini ko'zda tutadi va nazorat iqtisodiy va ma'muriy metodlar orqali amalga oshiriladi. Ma'muriy tartibga solish metodi sug'urta qonunchiligi asoslariga tayanadi, uning markaziy bo'g'ini bo'lib, sug'urta nazorati organi hisoblanadi. Boshqarishning iqtisodiy metodlarida davlat boshqaruvi bilvosita vositalar orqali amalga oshiriladi, ya'ni soliq siyosati, Markaziy bank siyosati kabilar bunga misoldir.

3-MAVZU: SUG'URTA BOZORI INFRATUZILMASI VA UNING SUBYEKTLARI FAOLIYATI

Reja:

- 1. Sug'urta bozori infratuzilmasining mazmuni va elementlarining asosiy belgilari.**
- 2. O'zbekistonda sug'urta bozori infratuzilmasi faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy asoslari.**
- 3. Rivojlangan mamlakatlarning sug'urta bozori infratuzilmasi.**

1. Sug'urta bozori infratuzilmasining mazmuni va elementlarining asosiy belgilari

Mamlakat iqtisodiyoti uchun sug'urta tizimi muhim va noyob tarkibiy qism bo'lib, hukumatimiz tomonidan soha rivojiga qaratilayotgan alohida e'tibor natijasida mamlakatimiz sug'urta bozori jadal rivojlanayapti.

O'zbekistonning milliy manfaatlariga mos keladigan qator vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda iqtisodiy faoliyatning o'zaro uyg'un dastaklari majmui - bozor institutlarini, jumladan, bank va sug'urta sohalarini rivojlantirish va takomillashtirishga ustuvorlik berish muhim omillardan biri hisoblanadi.

Sug'urta bozori ishtirokchilari faoliyat yuritishi uchun keng imkoniyatlar yaratilib, qator qonunlar hamda me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingani

ularning huquq va manfaatlarini ta'minlashda muhim omil bo'lmoqda. Mamlakatimizda sug'urta bozori rivojlanishini hukumatimiz tomonidan qo'llab-quvvatlanishi natijasida yuridik va jismoniy shaxslarga sug'urta xizmatlarini ko'rsatish ko'lami kengayib, sifat ko'rsatkichlarida ijobiy o'zgarishlar yuz berayapti.

Har qanday bozorda bo'lgani kabi sug'urta bozorida ham, sug'urta xizmatlari sifat jihatidan mukammalligini hamda narh jihatidan hammabop va hamyon ko'taradigan bo'lishini ta'minlovchi - raqobatdir. O'zbekiston sug'urta bozoridagi raqobat muhiti aksariyat, ma'lum darajada sug'urta bozori infratuzilmasi subyektlari tomonidan shakllantiriladi.

Qolaversa, sug'urta bozori infratuzilmasi sug'urta bozorini tashkil etishda muhim tarkibiy element hisoblanib, sug'urta ishida unumli faoliyat ko'rsatib, uning ishlab turishi uchun yordam berib turishini ta'minlovchi va shu sohaga xizmat ko'rsatuvchi faoliyat turlari majmuidir.

Infratuzilma ma'nosi lotincha "infra" – ost, tag va "structura" – tuzilish, struktura, so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, o'zaro joylashuv, tuzilish mazmunini anglatadi. Umumilmiy lug'atlarda ushbu tushunchaga bir nechta izoh va sharhlar mavjud (bu "asosiy ishlab chiqarish va aholiga xizmat qiluvchi iqtisod sohalarining majmui", "ma'lum sohaga xizmat qiluvchi ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohaları kompleksi" va boshqalar)¹¹.

Infratuzilma deganda ta'minlovchi va xizmat ko'rsatuvchi tizim degan ma'noni anglash muhimdir. Chunki infratuzilma har hil faoliyatlarni amalga oshishi uchun zarur shart sharoit yaratib, amalda bo'lishini ta'minlaydi. Ayrim olimlar infratuzilmani qishloq xo'jaligi yoxud sanoat korxonalarini ishlashi uchun zarur sharoit yaratadigan moddiy boylik (obyektlar bino inshootlar, asbob-uskunalar) to'planishi deb ta'riflashadi¹².

Bir tomondan, bu tushunchalar ma'nosiga ko'ra infratuzilmani ashyoviy xususiyatini ko'rsatib, uning tarkibini chegaralaydi. Chunki infratuzilma deganda ma'lum faoliyatga xizmat ko'rsatuvchi subyektlar va ularning funksiyalari tizimini ham kiritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshqa tomondan bu tushunchalar negizida infratuzilma deganda ma'lum faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslar degan ma'noni anglatadi. Infratuzilma – bu moddiy boyliklarning to'planishi emas, balki shaxsning faoliyat doirasi, umumiy ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonidagi ma'lum funksiyalarni bajarilishini ta'minlovchi tashkilot va korxonalar, xizmat va tizimlar, soha va tarmoqlar majmui deb tushunish lozim.

¹¹ I.X.Abduraxmonov Sug'urta nazariyasi va amaliyoti: O'quv qo'llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 416 b.

¹² Блэк. Дж. Экономика: толковый словарь: Англо-русский - М: ИНФРА-М, 2010. С. 797.

Iqtisodchilar tomonidan infratuzilmani ifodalovchi izoh va talqinlari xilma-xildir. Albatta, bu hol ajablanarli emas. Chunki jamiyat rivojlanishi, moddiy va nomoddiy ishlab chiqarish sohalarida ixtisoslashgan mehnat faoliyati doirasini ancha kengaytirdi. Iqtisodiy o‘shni tezlashtirish modellariga o‘tish sharoitida yangi texnologiyalar yangi qarorlarni talab qilganidek, ular tushunchalarining ham yangi bosqichi talab etiladi.

Infratuzilmaga berilgan mavjud izoh va talqinlarni tahlilidan kelib chiqib quyidagi talqinni qabul qilish mumkin: infratuzilma - asosiy faoliyatni rivojlanishi va faoliyati uchun sharoit yaratuvchi, ta’minlovchi, yordam beruvchi xarakterga ega bo‘lgan o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlar va funksiyalar majmuidir. Ushbu tushuncha umumiy hisoblanib, aniq bir faoliyat doirasiga qaratilmagan va infratuzilma tushunchasini ma’lum bir soha yoki tarmoqqa bog‘lamaydi.

Infratuzilmaning spetsifik, o‘ziga xos xususiyatlari uni boshqa tizimlardan ajratish imkonini berishi, uning asosiy faoliyatga sharoit yaratuvchi, ta’minlovchi, yordam beruvchi xarakterga ega bo‘lganligidir.

Infratuzilmani qaysi soha yoki tarmoq faoliyati uchun sharoit yaratishi va yordam berishiga hamda uning mazkur soha rivojlanishi darajasiga muvofiqligi jihatidan uch turga bo‘lishimiz mumkin:

- ilgari boruvchi (bunda infratuzilma, uning xizmatlaridan foydalanuvchi faoliyatdan, oldinroq shakllanadi);

- bir vaqtdagi (bunda infratuzilma, uning xizmatlaridan foydalanuvchi faoliyat bilan bir xil sur’atda shakllanadi);

- kechikuvchi (bunda infratuzilma, uning xizmatlaridan foydalanuvchi faoliyat talablarini qondirishga ulgurmaydi).

Hozirgi kunda mamlakatimizda infratuzilma rivojlanishining uchinchi turi xarakterlanadi. Bu holat ayrim obyektiv sabablar va eng avvalo eski infratuzilmalar yangi bozor munosabatlariga mos kelmasligi, yangilari esa endi shakllanib kelayotgani bilan izohlanadi. Infratuzilma vazifasining darajasiga qarab xalqaro, milliy, hududiy, tarmoq yoki ma’lum soha infratuzilmasi deb tasniflanishi mumkin. Infratuzilmaning turi va tarkibi xizmat ko‘rsatiladigan tarmoq (soha)ning xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘ladi.

Sug‘urta bozori infratuzilmasi–rivojlangan yoki rivojlanayotgan sug‘urta bozorini tashkil etishda muhim tarkibiy elementdir. Aynan sifatli sug‘urta xizmatlari ko‘rsatilishi hamda sug‘urtaning funksiyalarini muddatida, samarali va unumli bajarilishini ta’minlovchi, sug‘urta bozori professional ishtirokchilari va boshqa soha mutaxasislari o‘rtasidagi muomala va munosabatlar tizimi deya talqin qilinishi lozim.

Sug‘urta bozori infratuzilmasi tushunchasini izohlash uchun umumiy tushunchalardan shunisi ishlatiladiki, uning mazmunida “infratuzilma” deganda

“xo‘jalik faoliyatining ma’lum sohasini unumli ishlab turishi uchun yordam beradigan faoliyat turlari tuzilishi” degan ma’no anglashiladi.

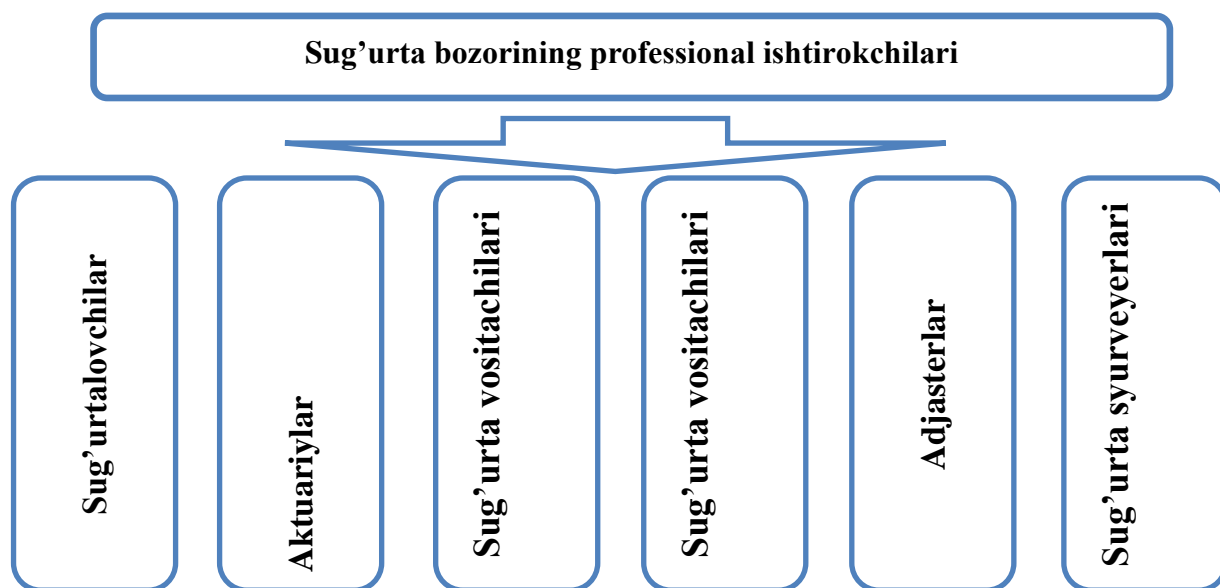
Sug‘urta xizmatlari iste’molchilariga xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq bo‘lgan sug‘urta kompaniyalarining faoliyati ma’lum jarayon, siklni taqozo etadi. U sug‘urtalovchining xo‘jalik yurituvchi subyekt sifatidagi umumiy xo‘jalik faoliyatidan tashqari quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

a) sug‘urtaga qabul qilinishi mo‘ljallangan qaltislik xaqida ma’lumot yig‘ish, qaltislik darajasini baholash va boshqa, qaltislikni sug‘urtaga qabul qilish bilan bog‘liq qaror qabul qilish uchun tayyorgarlik ko‘rish chora-tadbirlari;

b) sug‘urta shartnomalarini tuzish;

v) sug‘urta shartnomalariga hamrohlik qilish (o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish, tugatish va h.k.),

g) sug‘urta shartnomalari shartlarini bajarish, ijro etish – sug‘urta shartnomasi shartlaridan kelib chiquvchi talablarni tartibga solish, hal etish (sug‘urta tovonini (puli)ni to‘lash yoki rad etish bilan bog‘liq jarayon).

8-rasm. O‘zbekiston sug‘urta bozoridagi asosiy professional ishtirokchilari

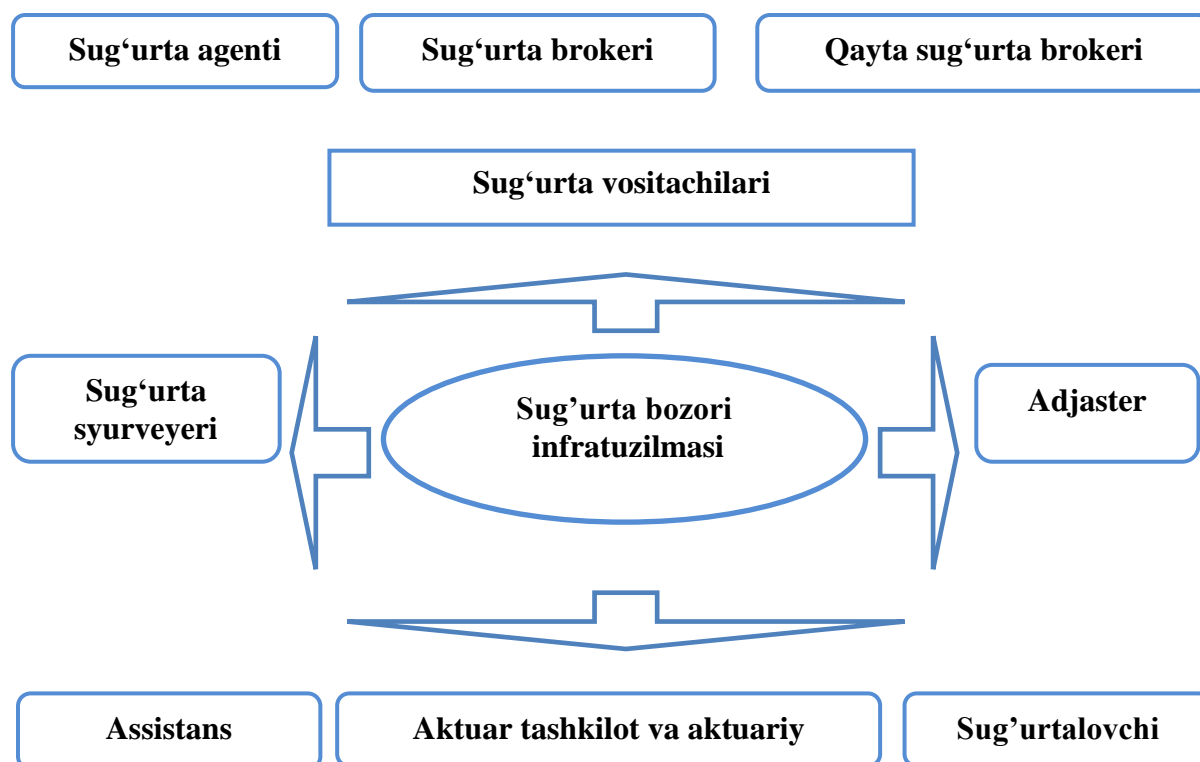
Shu zaylda, O‘zbekiston sug‘urta bozori infratuzilmasini sug‘urta bozori professional ishtirokchilari, turli soha hamda ixtisoslik mutahassislari hamda sug‘urtaning unumli faoliyati uchun yordam beradigan faoliyat turlari o‘rtasidagi munosabatlar va hamkorlik tartibini nazarda tutuvchi va asosini sug‘urta vositachilari (sug‘urta agenti, sug‘urta hamda qayta sug‘urta brokeri), adjaster, aktuariy, sug‘urta syurveyeri va assistans kabi subyektlar tashkil etadi.

O‘zbekiston sug‘urta bozoridagi asosiy professional ishtirokchilari 8-rasmda keltirilgan.

Bularning hammasi sug‘urta shartnomalari bilan bog‘liq bo‘lgan har xil bosqichlarni aks ettirib, obyektiv (auditorlik faoliyati kabi litsenziya olinishi talab etiladigan faoliyat) va subyektiv (iqtisodiy tomondan maqsadga muvofiq emasligi) sabablarga ko‘ra sug‘urta kompaniyalarida mavjud bo‘lmagan turli soha hamda ixtisoslik mutahassislarini ishtirokini taqozo etadi.

Ma‘lumki, sug‘urta bozorida, sug‘urta bozorining muhim ishtirokchisi sug‘urtalovchi (ishlab chiqaruvchi) tomonidan maxsus, spetsifik xizmat – sug‘urta xizmati sotiladi. Sug‘urta bozorida ikkita asosiy ishtirokchi (sotib oluvchi-sug‘urtalanuvchi yoki sug‘urta qildiruvchi va sug‘urtalovchi – sotuvchi) mavjud bo‘lishi muhimdir.

Sug‘urta bozorining qolgan ishtirokchilari (sug‘urta vositachilari (sug‘urta agenti, sug‘urta hamda qayta sug‘urta brokeri), adjaster, aktuariy, sug‘urta syurveyeri, assistans va boshqalar) esa, sug‘urta bozorida sug‘urta xizmatlari sotilishi, olinishi, va sug‘urta faoliyatiga xizmat ko‘rsatilishi bilan unumli va samarali ishlab turishini ta‘minlaydi.

9-rasm. Sug‘urta bozori infratuzilmasi.

Sug‘urta bozori infratuzilmasi 9-rasmda keltirilgan. Sug‘urta bozori infratuzilmasini o‘ziga xos xususiyatlari va sug‘urta bozorini rivojlantirishdagi

ahamiyatini ochib berish uchun sug'urta bozori infratuzilmasi ishtirokchilari sug'urta bozorida qanday vazifalarni, qachon va qanday bajarishlarini birma-bir yoritib berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sug'urtalovchilar faoliyati mijoz (sug'urtalanuvchi)lar bazasi bilan shakllanishi bo'yicha, sug'urtalanuvchilar esa ishlab-chiqarish faoliyatida o'zlarini shaxsiy qiziqishlarini qondirishlari bilan xarakterlanadi.

Sug'urtalovchilar o'zlarining mijozlari (sug'urtalanuvchilari) ko'payishi hamda foyda olishdan manfaatdordirlar. Chunki, boshqa iqtisodiy faoliyat turlari kabi sug'urta sohasi ham tijorat faoliyatiga tegishli bo'lib, asosiy maqsadi foyda va daromad olishdir.

Sug'urta bozorining ikki asosiy ishtirokchisi (sotib oluvchi-sug'urtalanuvchi yoki sug'urta qildiruvchi va sug'urtalovchi – sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) o'rtasidagi aloqalarni amalga oshirish uchun vositachilar zarur. Sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasidagi vositachilikni sug'urta vositachilari - sug'urta agenti va sug'urta hamda qayta sug'urta brokerlari amalga oshiradilar.

2-jadval

Sug'urta vositachilarining asosiy xarakteristikalari¹³

Xarakteristikasi	Sug'urta agenti	Sug'urta brokeri (qayta sug'urta brokeri)
Kimning nomidan faoliyat ko'rsatadi	Sug'urtalovchi nomidan	Sug'urtalanuvchi nomidan (qayta sug'urta brokeri sug'urtalanuvchi bo'lgan sug'urtalovchi nomidan)
Ish haqi turi va uning manbasi	Komission haqni sug'urtalovchi to'laydi	Komission xaqni sug'urtalovchi yoki sug'urtalanuvchi to'laydi
Sug'urtalovchiga bog'liqligi	Asosan bitta sug'urtalovchi bilan ishlaydi	Ko'p sug'urtalovchilar bilan ishlaydi
Lizenziya talablari	Sug'urta agentlari faoliyati litsenziyalanmaydi	Sug'urta brokerlari faoliyati litsenziyalashtiriladi.
Faoliyatiga bog'liq cheklovlar	Sug'urta faoliyatidan boshqa faoliyat bilan shug'ullanishi mumkin	Sug'urta brokerlari sug'urta bilan bog'liq bo'lmagan faoliyat bilan shug'ullanishga haqli emas.

Sug'urta vositachilarining asosiy xarakteristikalari 2-jadvalda keltirilgan. Sug'urtalovchining nomidan va topshirig'iga asosan uning manfaatlari

¹³ I.X.Abduraxmonov Sug'urta nazariyasi va amaliyoti: O'quv qo'llanma. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2018. – 79 b.

yo'lida va berilgan vakolatlar doirasida sug'urta shartnomasi aktivizatsiyasi (tuzish, o'zgartirish, yangilash)ni amalga oshirishga ishonch bildirilgan yuridik yoki jismoniy shaxs sug'urta agenti (Insurance agent) hisoblanadi.

Sug'urta agenti o'z faoliyatini asosan sug'urtalovchi bilan uning o'rtasida tuzilgan agentlik kelishuvi shartlari asosida amalga oshiradi. Agentlik kelishuvi sug'urta agenti bilan sug'urtalovchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni, javobgarlikni va vakolatlarni belgilovchi fuqarolik–huquqiy tisdagi shartnoma hisoblanadi.

Odatga ko'ra sug'urta agenti sug'urtalovchi tomonidan ko'rsatiladigan sug'urta xizmatlarini sotish bilan shug'ullanib, imkon qadar ko'proq sug'urta xizmatlari sotilishidan manfaatdor bo'ladi. Chunki sug'urta agenti sotgan sug'urta xizmatlari bo'yicha kelib tushgan sug'urta mukofotlari hisobidan ma'lum foiz miqdorida sug'urtalovchidan komission haq oladi.

Agentlik kelishuvida sug'urta agenti tomonidan boshqa xizmat va vazifalar bajarilishi ham belgilanishi mumkin. Sug'urta agenti aniq bir sug'urtalovchining sug'urta mahsulotlarini sotib, mazkur sug'urtalovchining vakili hisoblanadi. Sug'urta agenti birdaniga bir nechta sug'urtalovchining vakili ham bo'lishi mumkin.

Sug'urta agenti sug'urta mahsulotlarini sotishi vaqtida sug'urtalanuvchiga o'ziga sug'urtalovchi tomonidan sug'urta shartnomasini tuzish uchun berilgan vakolatlarni, sug'urtalovchining rasmiy vakili ekanligini tasdiqlovchi hujjat taqdim etishi zarur.

Sug'urta agentlarining faoliyatlari ular qaysi davlat hududida faoliyat yuritishlariga qarab, o'sha davlat qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Ayrim davlatlarning qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta agentlari sug'urtalovchilarning shtat hodimlari va shtatda bo'lmagan hodimlari sifatida faoliyat yuritishlari mumkin.

Sug'urtalovchining shtatida bo'lgan sug'urta agentlari, shtatda bo'lmagan sug'urta agentlaridan farqli ravishda komission haq evaziga emas balki belgilangan maosh (ish haqi) hisobiga faoliyat yuritadi. Bunda shtatdagi sug'urta agenti bilan mehnat shartnomasi tuzilishi lozim.

Sug'urta agenti ishining afzal tomonlari: ish jadvalining erkinligi, qancha haq ishlab topishni xohlasa shuncha haq ishlab topish imkoniyati mavjudligi, agentlik faoliyatini asosiy ish faoliyati bilan birga olib borish imkoniyati, ishga joylashishi osonligi, yangi kasbga bepul o'qitilishi va boshqalardir. Lekin, sug'urta agenti ishining salbiy tomonlari ham yo'q emas.

Sug'urta agenti sug'urta shartnomasini to'g'ri to'ldirilishiga, rasmiylashtirilishiga javobgar bo'ladi, naqd pul bilan ishlashga to'g'ri keladi va bu holat mijozdan qalbaki pul banknotasi qabul qilinishi xavfini keltiradi, mijozlar

bazasi shakllangunga qadar, mijozlarni shaxsan qidirishga to'g'ri keladi va bu vaqtda komission haqi miqdori kam bo'ladi.

Sug'urta agentining salbiy tomonlari ular tomonidan sotilayotgan sug'urta xizmatining xususiyatlari to'g'risida mijozlarga yetarli ma'lumot bermasliklarida namoyon bo'lishi mumkin. Chunki sug'urta agentlari ko'proq sug'urta mahsulotlari sotilishidan manfaatdor bo'lib, sug'urta xizmatining xususiyatlari ularni kam qiziqtiradi.

Xulosa o'rnida quyidagilarni ta'kidlash mumkin: sug'urta agentining asosiy maqsadi mijozga sug'urta xizmatini sotishdan iborat, sug'urta agenti o'zi sotayotgan sug'urta mahsulotini ko'p jihatlarini bilmasligi mumkin, sug'urta mahsulotini sug'urta agentidan sotib olishda uning vakolatga ega ekanligiga ishonch hosil qilish lozim.

Sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasidagi vositachilikni amalga oshiruvchi yana bir sug'urta bozori infratuzilmasi subyekti bu sug'urta brokeri (qayta sug'urta brokeri)dir.

Sug'urta brokeri faoliyati sug'urta agentining faoliyati bilan qanchalik o'xshash bo'lmasin uni farqlovchi jihatlari xilma-xildir.

Sug'urta agenti sug'urtalovchining vakili hisoblansa, sug'urta brokeri (Insurance broker) sug'urtalanuvchining va qayta sug'urtalanuvchining vakili hisoblanadi. Belgilangan tartibda yuridik shaxs yoki tadbirkor (qonunchilik talabiga muvofiq) sifatida ro'yxatdan o'tgan, o'zining nomidan sug'urtalanuvchining va qayta sug'urtalanuvchining topshirig'iga asosan sug'urta bo'yicha vositachilik faoliyatini yurituvchi shaxs sug'urta brokeridir.

Sug'urta brokeri sug'urtalovchi oldida sug'urta mukofoti to'lanishi bo'yicha javobgarlik olib boradi. Shuningdek, sug'urtalanuvchiga sug'urta tovonini olishga yordam ko'rsatadi. Sug'urta brokeri sug'urtalanuvchi bilan tuzilgan shartnomaga muvofiq sug'urta shartnomalari shartlari bajarilishi, ijro etilishi - sug'urta shartnomasi shartlaridan kelib chiquvchi talablarni tartibga solish, hal etish (sug'urta tovonini (puli)ni to'lanishi bilan bog'liq jarayon)da ishtirok etishi mumkin (Claims broker)¹⁴.

Sug'urta brokeri ham sug'urta agenti singari komission haq uchun ishlaydi, lekin sug'urta agentidan farqli ravishda komission haqni sug'urtalanuvchidan oladi.

Sug'urtalanuvchi uchun eng qulay va muvofiq sug'urta shartlarini taqdim etadigan sug'urtalovchini topib berish, sug'urta hodisasi ro'y berganda sug'urtalanuvchiga sug'urta tovonini olish uchun yordam ko'rsatish, sug'urta mukofotlarini to'lanishini ta'minlash sug'urta brokerining majburiyatlaridir.

¹⁴O'zbekiston Respublikasi qonuni. "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, T., 2002. 4-5-son, 68-modda.

Biri sug'urta riskini sug'urtaga berish, ikkinchisi sug'urta riskini sug'urta olish istagidagi ikkita sug'urtalovchi o'rtasidagi vositachi, qayta sug'urta brokeri hisoblanadi.

Butun dunyoda sug'urta operatsiyalarining ko'p qismi sug'urta brokerlari yordamida amalga oshiriladi. Bu holat quyidagilarda namoyon bo'ladi.

Birinchidan, sug'urta sohasidan bexabar bo'lgan shaxs sug'urtalovchilar tomonidan taklif etilayotgan xilma-xil sug'urta xizmatlarining qaysi biri unga muvofiq kelishini tushunib yetishi qiyindir. Sug'urta xizmati tovar emas. Uni ushlab ko'rib yoki o'lchab ko'rib, sifati aynan maqul kelishini bilib bo'lmaydi. Hattoki oliy ma'lumotli shaxs ham sug'urta shartnomasni qo'lga olganidan so'ng uni oxirigacha o'qib chiqarmikan?

Keng tarqalgan sug'urta mahsuloti har bir sug'urtalovchida o'zining xususiyatlariga ega bo'ladi va faqat sug'urta sohasi mutaxassisi taklif etilayotgan sug'urta xizmatining nozik jihatlari farqiga bora oladi. Sug'urta brokerlari esa har xil sug'urta kompaniyalarining sug'urta xizmatlari xususiyatlaridan xabardor bo'ladilar.

Ikkinchidan, sug'urtalanuvchi sug'urta bozoridagi holat va sug'urta bozoridagi har bir sug'urtalovchining o'rni, nufuzi va siyosati haqida faqat mutaxassisdan batafsil va ishonchli ma'lumot olishi mumkin. Sug'urta brokeri qaysi sug'urtalovchi bilan ishlash maqsadga muvofiqligi yuzasidan asosli maslahat berishi mumkin.

Uchinchidan, sug'urta brokeri doimo sug'urtalanuvchining tarafida bo'ladi va qachon, qaysi holatda, qanday ish tutish lozimligi yuzasidan maslahat beradi. Zarur bo'lganda sug'urta brokeri sug'urta tovonini olinishida amaliy yordam ko'rsatadi.

Shu tariqa sug'urta brokerlari sug'urta bozorida, sug'urtalovchilar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini yaratgan holda, nafaqat sug'urta xizmatlari narhi balki sug'urta xizmatlari sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadilar.

Sug'urta bozori infratuzilmasining yana bir muhim ishtirokchisi sug'urta syurveyeri. Syurveyer degani bu biror narsani ko'zdan kechirish, nazoratdan o'tkazish degan ma'no bildiradi. Bu tushuncha o'tgan asrlarda asosan dengiz kemalari bilan bog'liq bo'lgan.

Sug'urta bozorini professional ishtirokchilaridan biri - syurveyer sug'urtaga qabul qilinishi mo'ljallangan mol-mulkni ko'zdan kechirib, tekshiruvchi, sug'urtalovchining nazoratchisi (inspektori) deb hisoblasak ham bo'ladi. Sug'urta syurveyerining sug'urtaga qabul qilinishi mo'ljallangan mol-mulkni (transport, bino inshoot, ishlab chiqarish uskunalari va h.k.)larni ko'zdan kechirib, tekshirishi natijalari bo'yicha bergan xulosasiga muvofiq sug'urtalovchi sug'urta shartnomasini tuzish yoki tuzmaslik (sug'urtalovchi sug'urtalanmoqchi bo'lgan

mijozga rad javobini to'g'ridan-to'g'ri yetishi maqul ish emas) masalasini hal etadi.

Sug'urta syurveyeri taqdim etilgan ma'lumotlar asosida sug'urtalovchi ta'rif stavkani aniqlaydi va sug'urtaga olinayotgan sug'urta obyektini zararlanish darajasi yoki ehtimolligi qay darajada ekanligidan xabardor bo'ladi. Syurveyerning sug'urtalovchi bilan bo'lgan munosabatlari o'zaro tuzilgan shartnoma bilan tartibga solinadi. Sug'urta syurveyeri sug'urtalovchining xodimi sifatida yoki boshqa aloxida syurveyerlik xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonada vakili sifatida qolaversa holis professional bilim va malakaga ega bo'lgan shaxs sifatida faoliyat ko'rsatishi mumkin.

Sug'urta bozorida syurveyer xizmatlari muhimligi shundan iboratki, sug'urtalovchi tomonidan ayrim obyektlar (zavod, fabrika, butun ishlab chiqarish kompleksi va h.k.)ni sug'urtaga olinishida, sug'urta obyektini o'rganish (obyekt xususiyatlari, yong'in yuz berishi, yemirilishi va shu kabi xavf darajasi) ishlari professional bilim va malakaga ega bo'lmagan shaxs tomonidan amalga oshirilsa sug'urtalovchiga katta yo'qotishlar olib kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shu tufayli sug'urta shartnomasi tuzilguniga qadar sug'urta obyektini ko'zdan kechirish, tekshirish, muhim bo'lgan barcha faktlarni aniqlash, qaltislik mavjud bo'lgan holatlarni tahlil qilish va darajasini aniqlash ishlarini malakali amalga oshirish ishlari syurveyer zimmasiga yuklatiladi. Sug'urta syurveyeri sug'urta bozoridagi o'z vazifasi bilan sug'urtalovchining xarajatlari miqdorini qisqartirishga yondoshib, qaltislik-menejment funksiyasini bajaradi.

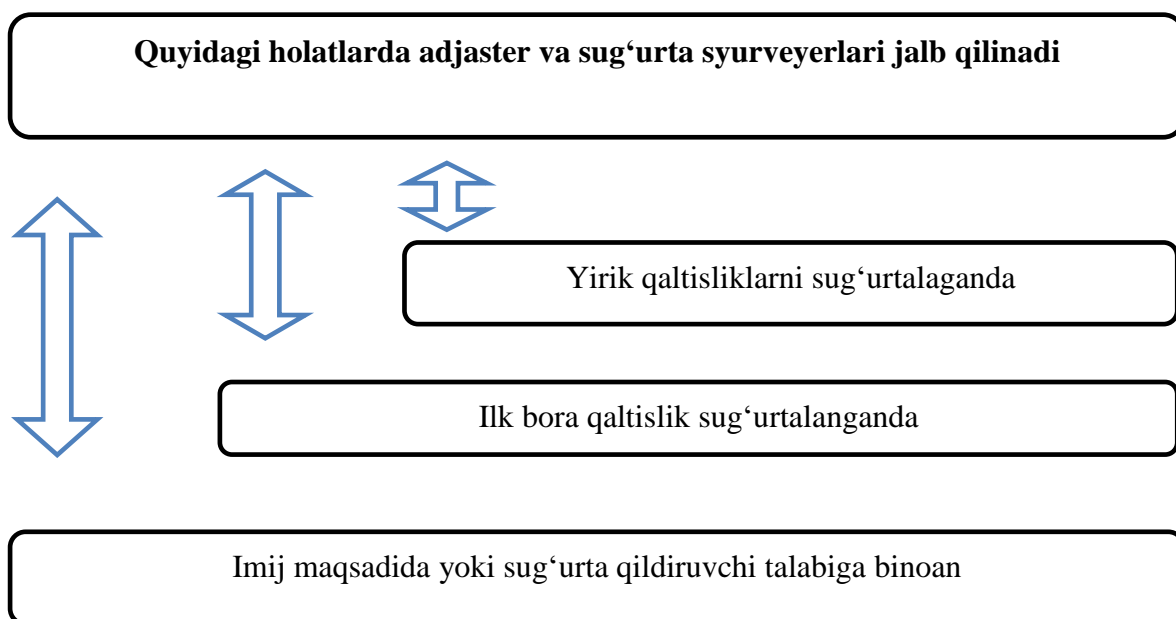
Sug'urta hodisasi bilan bog'liq sug'urtalanuvchining talablarini tartibga soluvchi va sug'urta kompaniyasi manfaatlarini ifodalovchi yuridik yoki jismoniy shaxs adjaster hisoblanadi.

Adjaster sug'urtalovchining (sug'urta qildiruvchining) topshirig'i bo'yicha sug'urta hodisasi yuz berganidan keyin sug'urta obyektini ko'zdan kechirish va tekshirish, sug'urta hodisasi faktlarini va tavakkalchilik holatlarini tahlil qilish, sug'urta obyektining shikastlanish sabablarini va sug'urta hodisasi mavjudligini aniqlash, sug'urta hodisasi mavjud bo'lgan taqdirda - sug'urta hodisasi oqibatida vujudga kelgan shikastlanish darajasi va zarar miqdorini belgilash, to'lanishi kerak bo'lgan sug'urta to'lovi summasini aniqlash va sug'urtalovchi uchun sug'urta hodisasi bo'yicha xulosa tuzish xizmatlarini ko'rsatuvchi yuridik yoki professional bilim va malakaga ega bo'lgan jismoniy shaxsdir.

Sug'urtalangan obyektga yetkazilgan zararni o'rganilishi natijasida adjaster tomonidan tuziladigan xulosa xalqaro amaliyotda avariya sertifikat (Certificate of damage) deb yuritiladi. Mazkur hujjat sug'urta obyektiga zarar etishining sabablari, miqdori va xarakterini ifodalaydi.

Sugʻurta hodisasi yuz bergan bermaganligini, sugʻurtalanuvchining sugʻurta hodisasi roʻy berishiga daxldorligi, zarar miqdori va xususiyatlarini, sugʻurta hodisasi yuz berishining sabablari va shart-sharoitlari, tomonlarning daʼvo qilishi yoxud boshqa vaj keltirishiga asos boʻladigan holatlar mavjud yoki mavjud emasligini aniqlash adjasterning majburiyatlariga kiritilishi mumkin.

Adjasterning sugʻurta munosabatlaridagi muhim oʻrni shundaki, sugʻurtalovchi joylashgan manzildan yiroqda joylashgan sugʻurtalangan obyekt zararlanganligi holatida adjaster mazkur hudud doirasida joylashgan boʻlishi va sugʻurtalangan obyektga zarar yetgan zahoti joyiga borib, oʻz majburiyatlarini bajarishga kirishishi mumkin.

10-rasm. **Adjaster va sugʻurta syurveyeri jalb qilinadigan holatlari.**

Qolaversa, adjaster, sugʻurta kompaniyasi xodimlarida mavjud boʻlmagan bilim va malakaga ega boʻlganligi sugʻurta obyektiga zarar yetishi sabablarini, miqdorini aniq va qisqa fursatda aniqlash imkonini beradi.

Adjasterning sugʻurta syurveyeridan asosiy farqi shundaki syurveyer mol-mulkni sugʻurta shartnomasi tuzilgunga qadar koʻzdan kechirsa, adjaster sugʻurtalangan mol-mulkni zarar yetganidan soʻng oʻrganadi (10-rasm).

Bozor qonuniga koʻra sugʻurtalovchilar oʻrtasida ham raqobat oʻsib boradi va sugʻurtlovchilarga nafaqat yangi mijozlarni jalb etish, balki mavjud mijozlarni ushlab turish ham muammoga aylanib boradi.

Assistans, sugʻurta qildiruvchilarga (sugʻurtalangan shaxslarga, naf oluvchilarga) hamda sugʻurtalovchilarga sugʻurta shartnomasi doirasida assistans xizmatlari,

texnik, tibbiy va boshqa xizmatlar ko'rsatuvchi, shuningdek ularga moliyaviy ko'mak beruvchi yuridik yoki jismoniy shaxsdir.

S.L.Efimovning ensiklopedik lug'atida, asistans – kerakli vaqtda ko'rsatiladigan, ashyoviy yoki natura yohud moddiy shaklda sug'urta shartnomasi doirasidagi texnik, tibbiy va moliyaviy yordam xizmatlari ro'yxat deb talqin etilgan¹⁵.

Sodda qilib aytganda sug'urta assistansi bu sug'urtalovchining o'z mijozlariga ularning qiyin holatida ko'rsatadigan yordamidir. Bu yordam yo'l transport hodisasi yuz bergan hollarda sug'urtalovchi jabrlangan mijoziga yo'l harakati xavfsizligi xodimlarini va tibbiy tez yordamni chaqirishga yordam berish, transport vositasini transportirovkasi uchun evakuator bilan ta'minlash hamda yo'l transport hodisasi natijasida jabrlangan shaxslarni davolash muassasalariga joylashtirishda hamkorlik qilishdan iborat bo'ladi.

Tibbiy sug'urtada sug'urta assistansi bepul va sifatli tibbiy yordam ko'rsatilishida namoyon bo'ladi. Mulkiy sug'urtada esa, sug'urta assistansni mazmuni sodir bo'lgan hodisa talofatlarini bartaraf etilishiga ko'maklashishida namoyon bo'ladi.¹⁶

Sug'urta assistansi xizmatlari sug'urtalovchi qoshida tashkil etilgan alohida maxsus kompaniyalar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Assistans xizmatlarining qulayliklari mijozlarni sug'urtalovchiga bog'lanishini kasb etishi bilan sug'urta bozorida o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, sug'urtalovchilar o'zlarining sug'urta xizmatlari uchun tariflarni ko'tarishlariga sug'urta assistansi xizmatlarini asos qilib olishsa, mijozlar esa nisbatan kattaroq haq uchun qo'shimcha xizmatlarni olishdan mamnun bo'ladi.

Sug'urta voqeasi yuz berishining matematik jihatdan ehtimolligi hisob-kitobini amalga oshirish, ham alohida tavakkalchilik guruhlarida, ham umuman sug'urta majmui bo'yicha zarar yetkazilishining takroriylikni va ularning oqibatlari og'irligi darajasini belgilovchi, sug'urtalovchining (qayta sug'urtalovchining) zarur sug'urta zaxiralari va fondlarini matematik jihatdan asoslash hamda hisob-kitob qilish, ularni shakllantirish usullarini ishlab chiquvchi, sug'urtalovchining investitsiyalar sifatida to'plangan badallardan foydalanishida kapital qo'yilma normasi va netto-stavka miqdori o'rtasidagi bog'liqlikni, tarif stavkalarini investitsiya daromadi summasiga kamaytirishga ko'maklashadigan tarzda aniqlovchi, sug'urta jarayonini tashkil etish uchun zarur harajatlarni asoslash va sug'urta xizmatlari tannarhini hisob-kitob qiluvchi, sug'urtaning (qayta sug'urta qilishning) har bir turi bo'yicha tarif stavkalarini sug'urtalovchilar uchun ularni o'tkazishning uzoq muddatli va qisqa muddatli xususiyatini hisobga olgan

¹⁵ I.X.Abduraxmonov Sug'urta nazariyasi va amaliyoti: O'quv qo'llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 83 b.

¹⁶ I.X.Abduraxmonov Sug'urta nazariyasi va amaliyoti: O'quv qo'llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 84 b.

holda belgilovchi, sug'urtalovchining (qayta sug'urtalovchining) investitsiya faoliyati natijalarini aktuar hisob-kitoblardan foydalangan holda baholovchi va sug'urtalovchining (qayta sug'urtalovchining) daromadlarini sug'urtaning (qayta sug'urta qilishning) har xil turlari bo'yicha rejalashtiruvchi aktuar xizmatlarini ko'rsatuvchi yuridik yoki jismoniy shaxs aktuariy hisoblanadi.

Sug'urta ishining hodisalar ro'y berishi ehtimolligi, sug'urta xizmatining qiymati hisoblab chiqilishi, sug'urtalovchi maxsus zaxiralarga ega bo'lishi lozimligi hamda sug'urta mukofotlari va sug'urta tovonlari o'rtasidagi muvozanat talab etilishi kabi o'ziga xos xususiyatlari aktuar hisoblar amalga oshirilishini talab etadi.

Qaltisliklarni guruhlash, o'rganish, sug'urta hodisasi ro'y berishining matematik ehtimolligini hisoblab chiqarish, ish yuritish xarajatlari miqdorlari, zarur sug'urta zaxiralarni matematik asoslash va boshqa shu kabilar aktuar hisoblarning vazifasi hisoblanadi. Aktuar hisoblar sug'urta tarmoqlari bo'yicha, tavakalchiliklar bo'yicha, vaqtga ko'ra, hududiylikga ko'ra klassifikatsiya qilinadi.

Yigirmanchi asrning 80-yillari oxiriga qadar davom etgan sug'urta monopoliyasi davrida sug'urta aholi va tashkilotlar zimmasidagi soliq kabi namoyon bo'lgan va sug'urta tariflari maxsus matematik hisob-kitoblarga asoslanmasdan, mavjud qaltisliklar bilan bog'liq bo'lmagan fikr va mulohazalar natijasida belgilangan, buning natijasida aktuar hisob-kitoblarga ehtiyoj sezilmagan.

Bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida aktuariyni faoliyat doirasini aniqlash uchun qaltislikni sug'urtaga qabul qilishdagi ikkita mezon (kriteriy)ni eslash kifoya bo'ladi. Bu zarar yetkazishi mumkin bo'lgan hodisaning ehtimolligi va tasodifiyligidir.

Aktuariy – bu sug'urtaning matematik jihatlariga professional darajada o'qitilgan shaxsdir. Matematik jihatdan ehtimollik metodlarini qo'llagan holda moliyaviy va ijtimoiy sohadagi qiyin masalalarni yechimini topadi.

Aktuariylar sug'urta kompaniyalarini moliyaviy tahlilini o'tkazish, strategik rejalashtirish, mavjud sug'urta portfelini sifat jihatidan tahlil qilish kabi ish va vazifalar bilan shug'ullanadilar.

Yuqoridagi sug'urta bozori infratuzilmasini asosiy ishtirokchilaridan tashqari sug'urta bozori infratuzilmasini sug'urtaga ixtisoslashgan auditorlar, ixtisoslashgan va ko'p tarmoqli maslahatchilar, baholash xizmatlari, yuridik xizmatlar va boshqa shu kabi professional bilim va malakaga ega bo'lgan yuridik yoki jismoniy shaxslarni ham kiritish mumkin. Ular sug'urta bozorida har xil ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Shu zaylda, sug'urta bozori infratuzilmasini sug'urta bozori professional qatnashchilari, turli soha hamda ixtisoslik mutahassislari hamda sug'urtaning

unumli faoliyati uchun yordam beradigan faoliyat turlari o'rtasidagi munosabatlar va hamkorlik tartibini nazarda tutuvchi va asosini sug'urta vositachilari (sug'urta agenti, sug'urta hamda qayta sug'urta brokeri), adjaster, aktuariy, sug'urta syurveyeri va assistans kabi subyektlar tashkil etadi.

Shu o'rinda sug'urtalovchi (sug'urta kompaniya)lar sug'urta bozori infratuzilmasiga kirmasligini farqlashimiz lozim. O'zbekiston sug'urta bozori infratuzilmasini sug'urta bozori professional ishtirokchilari, turli soha hamda ixtisoslik mutahassislari va sug'urtaning unumli faoliyati uchun yordam beradigan faoliyat turlari o'rtasidagi munosabatlar, hamkorlik tartibini o'rnatuvchilarni subyektlar tashkil etadi.

Ular: sug'urta vositachilari (sug'urta agenti, sug'urta hamda qayta sug'urta brokeri), adjaster, aktuariy, sug'urta syurveyeri, assistans va h.k. Sug'urta bozorining muhim ishtirokchisi sug'urtalovchi (ishlab chiqaruvchi) tomonidan esa maxsus, spetsifik xizmat – sug'urta xizmati sotiladi. Sug'urta bozorida ikkita asosiy ishtirokchi (sotib oluvchi-sug'urtalanuvchi yoki sug'urta qildiruvchi va sug'urtalovchi – sotuvchi) mavjud bo'lishi muhim.

Lekin, sotib oluvchi-sug'urtalanuvchi yoki sug'urta qildiruvchi mavjud bo'lib, sug'urtalovchi bo'lmasa, sug'urta munosabati bo'lmaydi. Shu jihatdan sug'urtalovchini sug'urta bozori infratuzilmasidan ajratish lozim. Sug'urtalovchi sug'urta bozori infratuzilmasiga kirmaydi.

Chet el tajribasini o'rgangan holda va sug'urta sohasi olimlari, amaliyotchi, yetakchilarining fikr hamda mulohazalaridan kelib chiqib, sug'urta bozori infratuzilmasi xalqaro talablarga muvofiq bo'lishini tadqiqotda aks ettirishga harakat qilindi. Bunda qo'shimcha ravishda sug'urta konsaltingi tashkilotlari (sug'urta maslahatchilari), 24 soat ishlovchi qo'ng'iroq markazlari, ixtisoslashgan yuridik (advokatlik) firmalar, investitsiya kompaniyalari va sug'urta auditorlari o'z aksini topdi.

2. O'zbekistonda sug'urta bozori infratuzilmasi faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy asoslari

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tishning dastlabki bosqichida barqaror iqtisodiyotni shakllantirish uchun faqat ishlab chiqarish korxonalari sonini ko'paytirish, yangi firma va kompaniyalar tashkil etish, mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishning o'zi kifoya qilmaydi. Ishlab chiqarilgan mahsulot yoki xizmatning iste'molchiga yetib borishida muhim o'rin tutuvchi bo'g'in – infratuzilmaning har tomonlama rivojlanishiga yerishish taqozo etiladi.

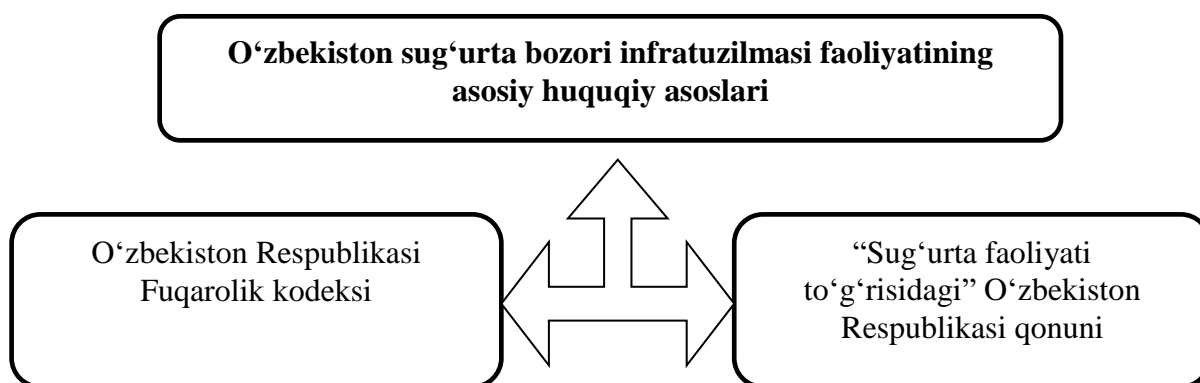
O'zbekiston sug'urta bozori infratuzilmasining bugungi holati va uning asoslari haqida so'z yuritadigan bo'lsak, albatta uning huquqiy negiziga, sug'urta

munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarga murojaat qilishimiz o'rinlidir.

Milliy sug'urta bozorimizda sug'urta bozori infratuzilmasi shakllanishi 1993 yil 6 mayda qabul qilingan (bugungi kunda o'z kuchini yo'qotgan) "Sug'urta to'g'risida"gi qonunning "Sug'urta vakillari va sug'urta brokerlari" deb nomlangan 7-moddasi bilan ilk bor sug'urta bozori infratuzilmasini tashkil etuvchi ayrim subyektlar (sug'urta agenti va sug'urta brokeri)ning huquqiy asosi o'z aksini topdi¹⁷.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 10 apreldagi "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 618-sonli qarori O'zbekiston sug'urta bozori infratuzilmasining asosi desak hech mubolag'a bo'lmaydi.

Chunki mazkur qaror bilan "Sug'urta bozorining professional qatnashchilari to'g'risida" nizam tasdiqlanib, sug'urta vositachilari (sug'urta agenti, sug'urta hamda qayta sug'urta brokeri), adjaster, aktuariy, asistans va sug'urta syurveyeri kabi sug'urta bozori infratuzilmasini tashkil etuvchi subyektlarning huquqiy asoslari yaratildi va O'zbekiston Respublikasining 2007 yil 14 sentyabrdagi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi qonuni bilan mustahkamlandi.

**11-rasm. O'zbekiston sug'urta bozori infratuzilmasi faoliyatini
xuquqiy asoslari**

Yuqoridagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq sug'urtalovchining nomidan va topshirig'iga binoan sug'urta shartnomasining tuzilishi va ijro etilishini tashkil qilish bo'yicha faoliyat yurituvchi yuridik yoki jismoniy shaxs sug'urta agenti ya'ni sug'urta vositachisi hisoblanadi.

¹⁷O'zbekiston Respublikasining 833-XII-sonli 1993-yil 6-maydagi Sug'urta to'g'risidagi qonuni. (Mazkur qonun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 2002-yil 5-apreldagi 359-I I-sonli qarori bilan o'z kuchini yo'qotgan) "Norma" huquqiy bazasi.

O‘zbekistonda sug‘urta agenti faoliyati “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonunning 9, 9-1 – moddalari, O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 46-bobi, “Sug‘urta bozorining professional qatnashchilari to‘g‘risida” nizom va O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2003 yil 28 yanvardagi 19-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan “Sug‘urta agentlari to‘g‘risida”gi nizom bilan tartibga solinadi.¹⁸

Respublikamizda sug‘urta agenti o‘z faoliyatini sug‘urtalovchilar bilan tuzilgan topshiriq shartnomalari (agent bitimlari) asosida va faqat o‘zi bilan topshiriq shartnomasi tuzgan sug‘urtalovchi reestriga kiritilganidan keyin o‘z faoliyatini amalga oshirishi mumkin. Qayd etilgan sug‘urta agentlari faoliyatini tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq respublikamizda sug‘urta agentlari shtat hodimlari sifatida (mehnat shartnomasiga asosan) faoliyat ko‘rsatishlari mumkin emas.

Sug‘urta agentlariga ma‘lum cheklovlar ya‘ni, sug‘urta agentining tegishli turdagi sug‘urtani amalga oshirish uchun litsenziyaga ega bo‘lmagan sug‘urtalovchilar nomidan sug‘urta shartnomalari tuzishiga yo‘l qo‘yilmasligi va jismoniy shaxs bo‘lgan sug‘urta agentlari o‘zlarining nomiga, to‘lovlar naqd pullar bilan amalga oshirilganida esa yaqin qarindoshlari (otasi, onasi, xotini, eri, o‘g‘li, qizi, opa-singillari va aka-ukalari) nomiga sug‘urta shartnomalari bo‘yicha hujjatlar yozishga, shuningdek o‘z foydasiga sug‘urta shartnomalari tuzishga va bunda mazkur sug‘urta shartnomasi bo‘yicha sug‘urta agenti sifatida ish ko‘rishga haqli emasliklari belgilab qo‘yilgan. Qolaversa, respublikamizda, sug‘urta agentlari faoliyatini tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq sug‘urta agentlari faoliyati ustidan nazorat asosan sug‘urta kompaniyalari (sug‘urtalovchilar) zimmasida ekanligini yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

Sug‘urtalovchilar o‘zlarining sug‘urta agentlarini o‘qitish va ularni malakasini oshirish ishlari bilan sug‘urta kompaniyasi doirasida mustaqil shug‘ullanadilar. Sug‘urta brokerlaridan farqli ravishda sug‘urta agentlariga milliy qonunchiligimizda xech qanday malaka talablari belgilanmagan.

Sug‘urta agentlari sug‘urta xizmati xususiyatlaridan uncha xabardor bo‘lmaydi, chunki u qanday sug‘urta xizmati bo‘lishidan qat‘iyy nazar sug‘urta xizmatlari sotilishidan manfaatdordir.

Lekin sug‘urta agentidan farqli ravishda sug‘urta qildiruvchining nomidan va topshirig‘iga binoan sug‘urta shartnomasi tuzilishi va ijro etilishini tashkil qilish bo‘yicha faoliyatni amalga oshiruvchi yuridik shaxs-sug‘urta brokeri, o‘zining mijoziga sifatli va arzon sug‘urta xizmati topib berishidan manfaatdor bo‘ladi.

¹⁸ I.X.Abduraxmonov Sug‘urta nazariyasi va amaliyoti: O‘quv qo‘llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 87 b.

Chunki uning zimmasida tuzgan sug'urta shartnomasi bo'yicha javobgarligi mavjud bo'ladi. Respublikamizda sug'urta va qayta sug'urta brokeri faoliyati "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonunning 7, 8, 8-1, – moddalari va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 27 noyabrdagi 413-sonli "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bilan tasdiqlangan "Sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalash to'g'risida"gi nizom va O'zbekiston respublikasi Moliya vazirligining 2008 yil 11 iyundagi 61-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Sug'urtalovchining (sug'urta brokerining) rahbariga va bosh buxgalteriga qo'yiladigan malaka talablari to'g'risida"gi nizom bilan tartibga solinadi.¹⁹ Sug'urta brokeri ham sug'urta agenti kabi sug'urta vositachisi hisoblansada sug'urta agentidan farqli ravishda faqat yuridik shaxs sifatida tashkil etilishi mumkin.

Aynan "Sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalash to'g'risida"gi nizomga muvofiq sug'urta brokerlarining faoliyati O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan litsenziyalashtiriladi. Sug'urta brokerlari o'zlari bilan sug'urta qildiruvchi o'rtasida tuzilgan shartnoma asosida xizmatlar ko'rsatadilar. Shuningdek, sug'urta brokerligi tashkiloti rahbarligiga yoki bosh hisobchiligiga bo'lgan nomzod O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2008 yil 11 iyundagi buyrug'i bilan tasdiqlangan "Sug'urtalovchining (sug'urta brokerining) rahbariga va bosh hisobchisiga qo'yiladigan malaka talablari to'g'risida"gi nizomda belgilangan malaka talablariga mos kelgan taqdiridagina shu lavozimga tayinlanishi yoxud saylanishi mumkin.

Qayta sug'urta brokeri o'z nomidan va qayta sug'urta qilish shartnomasi bo'yicha sug'urta qildiruvchi tariqasida ishtirok etuvchi sug'urtalovchining topshirig'iga binoan qayta sug'urta qilish shartnomasi tuzilishini va ijro etilishini tashkil qilish bo'yicha faoliyat yurituvchi yuridik shaxs hisoblanadi. Ya'ni qayta sug'urta brokeri bu ikkita sug'urtalovchi o'rtasidagi vositachi hisoblendi.

Sug'urta va qayta sug'urta brokerlari sug'urta agentlari kabi ko'rsatgan xizmatlariga vositachilik taqdirlash puli shaklida haq oladilar va uning miqdori shartnomada belgilanadi. Bugungi kunda O'zbekistonda mavjud bo'lgan sug'urta brokerlari asosan qayta sug'urtalash shartnomalari bilan shug'ullanib kelishmoqda. Ularning faoliyatlari sug'urta bozorida uncha sezilarli emas.

O'zbekiston sug'urta bozori infratuzilmasini tashkil etuvchi sug'urta bozorining yana bir professional ishtirokchisi bu adjaster. O'zbekiston Respublikasida adjaster faoliyati "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonunning 9-2,

¹⁹O'zbekiston Respublikasi qonuni. "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, T., 2002. 4-5-son, 68-modda. "Norma" huquqiy bazasi.

9-3, – moddalari va “Sug‘urta bozorining professional qatnashchilari to‘g‘risida” nizom bilan tartibga solinadi. Adjuster o‘z faoliyatini sug‘urtalovchi (sug‘urta qildiruvchi) bilan tuzilgan shartnomaga muvofiq amalga oshiradi.

Adjuster sug‘urtalovchi sifatida sug‘urta va qayta sug‘urta qilish operatsiyalari o‘tkazishga, sug‘urta bo‘yicha vositachilik faoliyatini amalga oshirishga, sug‘urtalovchilarning ustav fondlarida ishtirok etishga haqli emas. Uning xizmati ko‘rsatish natijalari hisobot tarzida rasmiylashtirilib, undan sug‘urtalovchi zararlarning o‘rnini qoplash va nizolarni hal qilish chog‘ida foydalanadi.

Ta‘kidlash muhimki, bugungi kunda O‘zbekiston sug‘urta bozorida yuridik shaxs bo‘lgan adjusterlar mavjud kamligi holati, mavjud sug‘urta kompaniyalarida bu vazifalarni bajarayotgan ma‘lum xodimlar mustaqil yuridik shaxs tarzida ajralgani yo‘q. Lekin bu jarayon majburiy sug‘urta turlari rivojlanishi bilan yuz berishi ehtimoldan holi emas.

Aktuariy faoliyati “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonunning 9-4, 9-5 – moddalari va O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2007 yil 6 sentyabrdagi 82-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan “Aktuariy malaka sertifikatini berish tartibi to‘g‘risida” nizom bilan tartibga solinadi.²⁰

Aktuariy sug‘urtalovchi bilan tuzilgan shartnomaga muvofiq faqat aktuar xizmatlari ko‘rsatadi. Aktuariy, agar u aktuar tashkilot shtatida turgan bo‘lsa yoki aktuar tashkilot tomonidan u bilan fuqarolik-huquqiy shartnoma tuzilgan taqdirda, aktuar xizmatlari ko‘rsatishga jalb etilishi mumkin.

Aktuariy sifatsiz aktuar xizmatlarini ko‘rsatganlik, tijorat yoki boshqa sirni oshkor qilganlik va aktuar tashkilot zarar ko‘rishiga olib kelgan o‘zga xatti-harakatlar natijasida yetkazilgan zarar uchun aktuar tashkilot oldida javobgar bo‘ladi. Aktuar xizmatlari ko‘rsatish uchun aktuariy maxsus vakolatli davlat organi belgilagan tatibda aktuariy malaka sertifikatini olishi shart. Yuridik shaxs bo‘lgan aktuariy o‘z shtatida aktuariy malaka sertifikatiga ega bo‘lgan kamida bitta aktuariyga ega bo‘lishi kerak.

Bugungi kunda aktuar xizmatlari aksariyat sug‘urta kompaniyalarda o‘zlarining aktuar bilim talablariga javob bermaydigan xodimlari tomonidan amalga oshirilayotganligi sug‘urta bozorida aktuariylar yetishmasligidan dalolatdir. Chunki, bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2007 yil 6 sentyabrdagi 82-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan “Aktuariy malaka sertifikatini berish tartibi to‘g‘risida”gi nizom²¹ asosida aktuariy malaka sertifikatiga ega bo‘lgan faqat ikkita aktuariy mavjud.

²⁰O‘zbekiston Respublikasi qonuni. “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, T., 2002. 4-5-son, 68-modda. “Norma” huquqiy bazasi.

²¹ "O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami", 2007-yil, 41-42-son, 423-modda.

Sug'urta shartnomasi tuzilguniga qadar sug'urta obyektini ko'zdan kechirish va tekshirish, barcha faktlarni va tavakkalchilik holatlarini tahlil qilish, tavakkalchilik darajasini aniqlash hamda tekshirilayotgan sug'urta obyektini bo'yicha xulosa tuzish bo'yicha xizmatlar ko'rsatuvchi, o'z shtatida tegishli mutaxassislariga ega bo'lgan yuridik shaxs yoki professional bilim va malakaga ega bo'lgan jismoniy shaxs sug'urta syurveyeridir. Sug'urta syurveyeri faoliyati "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonunning 9-6, 9-7 – moddalari va "Sug'urta bozorining professional qatnashchilari to'g'risida" nizam bilan tartibga solinadi.

Sug'urta ekspertizasini o'tkazishga vakolatli mutaxassislarning (ekspertlarning) ish tartibi sug'urta syurveyeri tomonidan belgilanadi. Sug'urta syurveyeri o'z faoliyatini sug'urtalovchi (sug'urta qildiruvchi) bilan tuzilgan shartnomaga muvofiq amalga oshiradi. Sug'urta syurveyeri ishining natijalari bo'yicha hisobot taqdim etadi, sug'urtalovchi (sug'urta qildiruvchi) bu hisobotdan sug'urta (qayta sug'urta qilish) shartnomasi tuzish chog'ida foydalanishi mumkin.

O'zbekiston sug'urta bozorida sug'urta syurveyeri vazifalari adjasterlar vazifalari bajarilishi kabi sug'urta kompaniyalarining professional bilim va malakaga ega bo'lmagan xodimlari tomonidan bajarilmoqda. Respublikamizda aniq bir yuridik shaxs sifatida tashkil etilgan sug'urta syurveyerlik tashkiloti mavjud emas. Albatta, bu sug'urta bozori rivojlanishi va sug'urta kompaniyalari tomonidan sug'urta risklarini qabul qilishda salbiy holatlardan biridir.

Bugungi kunda O'zbekiston sug'urta bozorida adjasterlik, syurveyerlik va aktuariy tashkilotlaridan farqli ravishda assistans xizmatlari ko'rsatilishi nisbatan rivojlangan. Assistans sug'urta qildiruvchilarga (sug'urtalangan shaxslarga, naf oluvchilarga) hamda sug'urtalovchilarga sug'urta shartnomasi doirasida assistans xizmatlari, texnik, tibbiy va boshqa xizmatlar ko'rsatuvchi, shuningdek ularga moliyaviy ko'mak beruvchi yuridik yoki jismoniy shaxsdir. Assistans faoliyati "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonunning 9-8, 9-9 – moddalari, "Sug'urta bozorining professional qatnashchilari to'g'risida" nizam va qanday assistans xizmatlari ko'rsatishiga qarab boshqa me'yoriy huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Assistans o'z faoliyatini sug'urtalovchi bilan tuzilgan shartnomaga muvofiq amalga oshiradi. Assistans xizmatlariga sug'urta qildiruvchilar (sug'urtalangan shaxslar) ishtirokisiz faqat sug'urtalovchilar tomonidan haq to'lanadi.

Yuqorida sanab o'tilgan yuridik shaxs bo'lgan sug'urta bozori infratuzilmasi subyektlari qonunchilik asosida har qanday tashkiliy-huquqiy shakllarda tuzilishi mumkin. Sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlari O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida davlat ro'yxatidan o'tsalar, sug'urta bozorining boshqa professional ishtirokchilarini davlat ro'yxatidan o'tkazish esa, qonun hujjatlarida belgilangan

tartibda amalga oshiriladi (joylardagi hokimiyatlardan tadbirkorlik subyektlari sifatida va h.k.).

Ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston sug‘urta bozorida kechikuvchi (bunda infratuzilma, uning xizmatlaridan foydalanuvchi faoliyat talablarini qondirishga ulgurmaydi) infratuzilma xarakterlanadi. Bu holat ayrim obyektiv sabablar, ya’ni sug‘urta bozori infratuzilmasini huquqiy asoslari endi yaratilganligi bilan, qolaversa, ushbu faoliyat bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislarni bilim va tajribalari yetishmasligi bilan izohlash mumkin.

3. Rivojlangan mamlakatlarning sug‘urta bozori infratuzilmasi

Chet el mamlakatlari tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, davlat sug‘urta nazorati sug‘urta kompaniyalarini nazorat qilish bilan birga sug‘urta vositachilari faoliyatini nazorat qilishni ham talab etadi va bu holat sug‘urta bozori rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Chunki busiz sug‘urta xizmatlari iste‘molchilarning himoyasini ta‘minlash mumkin emas.

Rivojlangan mamlakatlarda sug‘urta vositachiligi instituti mehnat bozoriga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Yangi ish o‘rinlari (shtat va shtatdan tashqari) ochilishi, aholining bandligini ta‘minlaydi. Har xil mamlakatlarda aholining 1-1,5 % sug‘urta sohasida ishlab kelmoqda²².

Sug‘urta vositachilari faoliyatini tartibga solishning huquqiy asoslari o‘z xususiyatlariga ega bo‘lgan maxsus sug‘urta qonunchiligida o‘z aksini topadi. Lekin oxirgi yillarda milliy qonunchilikda umumiy o‘xshashliklar mavjud bo‘layotganligini kuzatishimiz mumkin. Bu holat Yevropa Ittifoqi doirasida Yevropaning integratsiyalashuvi natijasi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bunga asos sifatida sug‘urta vositachiligini tartibga soladigan “Vositachilar to‘g‘risida”gi Yevropa Ittifoqining 1976 yildagi 77/92/SEE –sonli direktivasini keltirishimiz mumkin²³.

Sug‘urta agentlari sug‘urtalovchi nomidan sug‘urta bozorida ishtirok etishlari jihatidan kelib chiqib, ularning faoliyatlari sug‘urtalovchilar bilan birga tartibga solinadi. Sug‘urta brokeri rivojlangan mamlakatlarda sug‘urtalanuvchi (qayta sug‘urtalanuvchi) manfaatida bo‘lganligi uchun uning faoliyati davlat tomonidan alohida, maxsus usul va shaklda tartibga solinadi (litsenziyalashtirilishi va h.k.).

Sug‘urta agentlari sug‘urtalovchi bilan fuqarolik-huquqiy shartnoma asosida ishlaydi (ayrim davlatlarda mehnat shartnomalari asosida). Chegaralangan tamoyil amal qiladigan mamlakatlar ham mavjud. Unga ko‘ra sug‘urta agentlari faqat bitta sug‘urtalovchi bilan ishlashiga ruhsat beriladi xolos.

²² I.X.Abduraxmonov Sug‘urta nazariyasi va amaliyoti: O‘quv qo‘llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 90 b.

²³ I.X.Abduraxmonov Sug‘urta nazariyasi va amaliyoti: O‘quv qo‘llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 91 b.

Sug'urta brokerlari sug'urta bozorining iqtisodiy mustaqil ishtirokchilari bo'lib, tadbirkorlik faoliyatining subyektlaridir. Sug'urta riski joylashtirilishida sug'urta brokerining iqtisodiy manfaatdorligi bo'lmasligi va mijozni brokerning noinsof harakatlaridan himoya qilish maqsadida chet ellarda davlat sug'urta nazorati va monopoliyaga qarshi kurash organlari sug'urta brokerlari bilan yirik sug'urta kompaniyalarining kelishuvlarini va moliyaviy oqimlarni nazoratga olishlari mumkin.

Bundan tashqari bir qator mamlakatlarda sug'urta brokerlari sug'urta kompaniyalarining ta'sischi bo'lishlari mumkin emasligi, jismoniy shaxslar sug'urta va brokerlik tashkilotlarida bir vaqtning o'zida faoliyat ko'rsatishlari (ishlashlari) mumkin emasliklari va boshqa shu kabi cheklovlar o'rnatilgan.

Barcha davlatlarda sug'urta brokerlari davlat ro'yxatidan o'tishlari va davlat reestriga kiritilishlari talabi o'rnatilgan. Ko'p mamlakatlarda brokerlar uchun yagona talab, davlat ro'yxatidan o'tish – yuridik shaxslar uchun yoki xususiy tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tish – jismoniy shaxslar uchun belgilangan.

Ayrim mamlakatlarda davlat ro'yxatidan o'tish talabi sug'urta agentlari uchun ham majburiydir. Misol uchun Italiyada sug'urta agentlari dastlab xususiy tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tkaziladilar, so'ng sug'urta agentlarining yagona reestriga kiritiladilar.

Ko'p mamlakatlarda (xususan, Yevropa Ittifoqining barcha mamlakatlarida) qonun hujjatlari bilan sug'urta vositachilariga maxsus tayyorgarlikdan o'tish talablari o'rnatilgan. Lekin bu talablarning mazmuni har xil; misol uchun, ayrim davlatlarda sug'urta vositachilarining kasbiy tayyorgarlikdan o'tish muddatlari ikki xaftadan bir necha oygacha belgilangan. Sug'urta nazorati organlari (sug'urta tashkilotlari uyushmalari va jamoat tashkilotlari bilan birgalikda) zimmasiga sug'urta vositachilarining kasbiy tayyorgarliklari va malaka oshirishlari ustidan nazorat qilish vazifalari yuklatilgan.

Ular o'quv kurslari dasturlarini, malaka talablarini, imtihonlarni o'tkazish tartibini va boshqa shu kabi standartlarni ishlab chiqib, tasdiqlaydilar. Sug'urta agentlariga nisbatan sug'urta brokerlarining kasbiy tayyorgarlik darajasi qattiqroq nazorat qilinadi. Bundan tashqari ayrim hollarda maxsus tayyorgarlikdan o'tishdan sug'urta vositachiligi faoliyatida uzoq muddatli stajga ega bo'lgan shaxslar ozod etilishlari mumkin.

Umuman olganda sug'urta brokerlarining faoliyati barcha mamlakatlarda davlat tomonidan sug'urta agentlari faoliyatiga nisbatan qattiqroq tartibga solinadi. Germaniyada sug'urta bozori davlat tomonidan qattiq tartibga solingan. Sug'urta nazorati organlarida ro'yxatdan faqat sug'urta broker (makler)lari o'tadilar. Sug'urta agentlarining faoliyatlari federal qonunchilik asosida sug'urtalovchi va agent o'rtasida tuziladigan shartnoma munosabatlari bilan tartibga solinadi.

Germaniyada faqat bitta sug'urta kompaniyasiga ishlaydigan, bir nechta sug'urta kompaniyasi bilan ishlaydigan va sug'urta kompaniyasi ular uchun asosiy ish joyi hisoblanmagan, sug'urta agentligi faoliyati boshqa kasbga qo'shimcha bo'lgan "o'rindosh" agentlar faoliyat yuritadilar.

Germaniya va Fransiyada sug'urta brokerlarining vositachiligi yordamida barcha sug'urta shartnomalarining 18-20 %, Buyuk Britaniyada 70 %, AQSH da 80 %dan kam bo'lmagan miqdori tuziladi. AQSHda eng katta bo'lgan 100ta sug'urtalovchi faqat sug'urta brokerlari vositachiligida sug'urta shartnomalarini tuzadilar²⁴.

Ingliz-amerika huquq tizimida sug'urta munosabatlarini tartibga solishga katta e'tibor berilgan. Lekin uning hamma tegishli qarorlari davlat miqyosida qabul qilinmagan. Tartibga soluvchi qarorlarning aksariyat qismi o'zini-o'zi boshqaruvchi yoki jamoat organlar maqomiga ega bo'lgan sug'urta vositachilari uyushmalariga yoki jamiyatlariga berilgan.

Rossiya Federatsiyasining sug'urta bozori infratuzilmasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning subyektlariga ham alohida talablar qo'yilganligini ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, Rossiya Federatsiyasida sug'urta ishini tashkil etish to'g'risidagi ("Ob organizatsii straxovogo dela v RF") qonunga ko'ra jismoniy shaxs bo'lgan sug'urta agentlari va sug'urta brokerlari Rossiya Federatsiyasi hududida doimiy yashaydigan fuqarolar bo'lishi lozim.

Bundan ko'rinib turibdiki, O'zbekistondagi talabdan farqli ravishda sug'urta brokerlari jismoniy shaxs ham bo'lishlari mumkin. Lekin ular xususiy tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tishlari talab etilgan. Sug'urta agentlari faqat fuqarolik-huquqiy tuzdagi shartnoma asosida faoliyat ko'rsatishlari belgilab qo'yilgan. Bu holat Rossiya sug'urta kompaniyalarida sug'urta agenti lavozimi bo'lishi mumkin emasligi bilan izohlanadi.

Rossiya Federatsiyasida 2006 yil 1 iyuldan aktuariylarga malaka attestatiga ega bo'lishlari talabi joriy etilgan bo'lib, ular mehnat shartnomasi hamda fuqarolik huquqiy tuzdagi shartnoma bo'yicha ham xizmat ko'rsatishlari mumkin.

Rossiya Federatsiyasida bugungi kunda yuzga yaqin syurveyerlik tashkilot mavjud bo'lib, ular asosan portlarda faoliyat yuritadilar. Ular portlarga kelayotgan yoki portdan chiqib ketayotgan tovarlarga sifat sertifikatini berish bilan shug'ullanadilar. Ular kelgan yoki ketayotgan tovarlarni sifatini va miqdorini aniqlab beradilar (sifat va miqdor syurveyerlari).

Sug'urta hodisalarini ko'rib chiqilishida ishtirok etadigan syurveyerlar ham mavjud bo'lib, ular yuqori malakali mutaxassis hisoblanadilar. Bu kabi barcha

²⁴ I.X.Abduraxmonov Sug'urta nazariyasi va amaliyoti: O'quv qo'llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 92 b.

syurveyerlarning faoliyati Rossiya Federatsiyasining Transport vazirligi tomonidan litsenziyalashtiriladi.

Qozog'istonda sug'urta nazorati bevosita Qozog'iston Respublikasi Milliy bankining bank va sug'urta nazorati Departamenti tomonidan amalga oshiriladi. Qozog'iston sug'urta bozorida bugungi kunda yigirmaga yaqin sug'urta brokeri faoliyat ko'rsatmoqda. Bugungi kunda ular G'arb tajribasidan farqli ravishda sug'urta shartnomasining summasiga qarab komission haqni sug'urta kompaniyalaridan olishmoqda.

Miqdor jihatidan sug'urta brokeri sug'urta kompaniyasiga 10-15 % mijozlarni olib kelsada, hajm jihatidan esa bu ko'rsatkich sug'urta portfelining 40-50% ni tashkil etadi. Ular asosan brokerlar orqali sug'urta shartnomalarini tuzadigan yirik xalqaro kompaniyalar va neft bilan ishlaydigan tashkilotlar bilan hamkorlikda ishlaydilar²⁵.

Sug'urta vositachilari faoliyatini tartibga solishni yuqori rivojlangan tizimi Buyuk Britaniyada tashkil topgan. U yerda sug'urta nazorati organiga murojaat qiluvchi har bir sug'urtalovchi jalb etilishi mumkin bo'lgan sug'urta vositachilarini aniqlovchi hujjatlarni va ular bilan tuziladigan shartnomalarni loyixalarini taqdim etadi. Sug'urta kompaniyalarining sug'urta vositachilari bilan bo'lgan keyingi munosabatlari uning moliyaviy hisobotlarida aks ettiriladi.

Buyuk Britaniyada sug'urta brokerlari faoliyatini nazorat qilishni murakkab tizimi amal qiladi, chunki bu davlatda ular sug'urta bozorining asosiy subyekti hisoblanadi. Tarixdan sug'urta brokerligi instituti dengiz sug'urtasidan boshqa tarmoqlarga o'tib kelgan, bugungi kunda aksariyat sug'urta turlari bo'yicha yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan brokerlar orqali sug'urta xizmatlarining ko'p qismi sotilishi kuzatilmoqda.

Xususan, Lloyd korporatsiyasi faqat sug'urta brokerlari orqali ishlaydi. Buyuk Britaniyada sug'urta brokerlari boshqa mamlakatlardan ancha farqli ravishda hayotni sug'urta qilish bozorida keng namoyon bo'lgan.

Buyuk Britaniyalik sug'urta brokerlari har yili yangidan ro'yxatdan o'tib, litsenziyalarini yangilaydilar. Bu yerda 1977 yilda tashkil etilgan sug'urta brokerlarini ro'yxatdan o'tkazuvchi kengash faoliyat ko'rsatib keladi. Davlat ushbu kengashga sug'urta brokerlarini reestrini yuritish va ro'yxatdan o'tkazish funksiyalarini bergan. Bundan tashqari brokerlik faoliyatini nazorat qilishda brokerlik faoliyatining standartlari va me'yorlarini ishlab chiquvchi, o'qitilishida ishtirok etuvchi va malakalarini tekshirishda ishtirok etuvchi o'z-o'zini boshqaruvchi va jamoat tashkilotlari ishtirok etadilar.

²⁵ I.X.Abduraxmonov Sug'urta nazariyasi va amaliyoti: O'quv qo'llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 93 b.

Buyuk Britaniyada sug'urtalanuvchilarni huquqlari himoya qilinishi maqsadida boshqa davlatlarda mavjud bo'lmagan talablar mavjud. Sug'urta brokerlari sug'urta kompaniyalari singari auditorlik tekshiruvdan o'tishlari shartligi talabi qo'yilgan. Qolaversa, sug'urta brokeri o'zining kasbiy javobgarligini sug'urta qilishi shart. Sug'urtalovchining bankrotligi holatlarida uning sug'urtalanuvchi oldidagi majburiyatlarini bir qismi sug'urta brokeri ajratmalari hisobidan to'lanadi.

Bundan tashqari sug'urta brokerlarini ro'yxatdan o'tkazuvchi kengash tarkibida surishtiruv qo'mitasi va tartib intizom qo'mitalari faoliyat ko'rsatadi. Ular sug'urta brokerlari tomonidan mijozlarning huquqlari buzilishi holatlarini aniqlaydilar va aniqlangan holatlar bo'yicha vositachilik faoliyatini amalga oshirishni ta'qiqlashgacha bo'lgan choralar ko'rishga vakolatli hisoblanadi.

AQSHda sug'urta polislarini sotuvchi yirik sug'urta agentliklari ancha mustaqillikka ega bo'lib, sug'urta bozorida ma'lum kuchga ega. Sug'urta faoliyatini, xususan, sug'urta vositachiligini tartibga solish shtatlar miqyosida amalga oshiriladi. AQSHda sug'urta agentlari faqat bitta sug'urta kompaniyasida hamda birdaniga bir nechta sug'urta kompaniyalari xizmatlarini sotish bilan shug'ullanishlari mumkin.

Sug'urta agenti bo'lib ishlash, talabgordan nafaqat sug'urta sohasida bilimga ega bo'lishi, balki inson psixologiyasidan ham xabardor bo'lishi talab etiladi. Sug'urta agentlarini o'qitilishi 1-6 oy davomida biznes maktablarida sirtqi va kunduzgi shakllarda olib boriladi. AQSHda sug'urta agenti kasbiga o'qitish sug'urta kompaniyalari tomonidan tashkil etilgan va moliyalashtiriladigan bir qator kollejlardan tomonidan amalga oshiriladi. Rossiyada sug'urta agentini o'qitish sug'urta kompaniyalari tomonidan tashkillashtirilgan maxsus kurslarda yoki maktablarda amalga oshiriladi.

Bora-bora sug'urta vositachilari faoliyati milliy sug'urta bozorlari chegaralaridan chiqib, xalqaro tusga ega bo'ldi (misol uchun Lloyd brokerlari butun dunyo bo'ylab ish yuritadilar). Shundan kelib chiqib, sug'urta vositachilari faoliyatini tartibga soluvchi xalqaro tashkilotini tuzish zaruriyati yuzaga kelgan va 1937 yili sug'urta vositachilarining xalqaro uyushmasi tashkil etilgan (BIPAR).

Uning tarkibiga professional sug'urta vositachilari milliy uyushmalari kiradi. BIPARning shtab-kvartirasi Parijda, doimiy faoliyat olib boruvchi kotibiyati Bryusselda joylashgan. Uning asosiy vazifalari – sug'urta vositachilari milliy uyushmalarini rivojlantirishda ko'maklashish, faoliyatlarini uyg'unlashtirish, sug'urta qonunchiligini ishlab chiqishda ishtirok etish, xalqaro munosabatlarda sug'urta vositachilariga yordam berishdan iborat.

Bugungi kunda BIPARda butun dunyo bo'yicha faoliyat olib boruvchi yaqin 250 mingdan ziyod professional sug'urta vositachilari va vositachilik

tashkilotlarini birlashtiradigan 32 ta mamlakatdan 50 ta milliy uyushma ishtirok etadi. Sobiq SSSR dan BIPARda faqat Ukraina ishtirok etmoqda (Ukraina professional sug'urta vositachilari uyushmasi BIPARga 1998 yilda qabul qilingan).

Buyuk Britaniyaning 1977 yilda qabul qilingan sug'urta brokerlari to'g'risidagi qonuni (Insurance Brokers Act, 1977) asosida sug'urta brokerlarini registratsiya kengashi (Insurance Brokers Registration Council, IBRC) tuzilgan bo'lib, unga Angliya sug'urta bozorida faoliyat ko'rsatayotgan sug'urta brokerlariga nisbatan nazorat va boshqaruv funksiyalari berilgan. Qolaversa, IBRC sug'urta brokerlarining davlat reestrini yurituvchi tashkilotdir. IBRC reestriga kiritilmagan sug'urta brokerlarining faoliyati barcha kelib chiquvchi sabablar bilan birga noqonuniy hisoblanadi.

Agar brokerning sug'urta polislarini sotish natijasida olgan komissiya haqlari ma'lum belgilangan miqdordan oshadigan bo'lsa, u milliy o'zini o'zi boshqaruvchi tashkilot – Brokerlar, menejerlar va moliya vositachilarining boshqaruvchi asossiyasiga (Financial Intermediaries, Managers and Brokers Regulatory Association, FIMBRA) a'zo bo'lib kirishi lozim.

1819 yilda Buyuk Britaniyada aktuariylar faoliyatini tartibga soluvchi ilk qonun hujjati qabul qilingan. Birinchi professional aktuariylar uyushmasi, ya'ni aktuariylar instituti London shahrida 1848 yili tashkil etilgan. 1856 yili esa Shotlandiyaning universitetida aktuariylar fakulteti tashkil topgan. 1895 yilda Bryusselda aktuariylarning birinchi xalqaro kongressi bo'lib o'tgan va bu kongressda Xalqaro aktuariylar uyushmasi tashkil etilgan. Bugungi kunda bu uyushma 40 ta uyushmani birlashtiradi²⁶.

Yevropa malakatlarida aktuariy statusini olish uchun 18ta fan (predmet) bo'yicha imtihon topshirish kerak (yozma ravishda). Buning oldida besh yillik o'qish ham mavjud bo'lib, aktuarlik tajribasiga ham ega bo'lish lozimdir. AQSHning aktuarlar jamiyati (SoA) da esa 12 ta imtihon topshirilishi talab etiladi.

Professional aktuariylar uyushmalari ushbu kasbga ega bo'lish uchun ma'lum talablar va imtihonlar ro'yxatini joriy etadilar. Ularning o'zlari ushbu imtihonlarni o'tkazadilar. Aktuariylikka universitetda o'qish mumkin, lekin professional tashkilotning teng huquqli a'zosi bo'lish uchun qo'shimcha ravishda assotsiatsiyaga imtihon topshirish lozim bo'ladi. Bir qator malakatlar – Italiya, Finlyandiya va Gretsiyada – malaka imtihonlari davlat nazoratida turadi. Avstriya, Ispaniya, Daniya va Portugaliyada – aktuar ta'limga ega bo'lganlik haqidagi universitet diplomiga ega bo'lishni o'zi kifoyadir.

Bugungi kunda Xalqaro tajribada aktuariy deb, oliy o'quv bilim yurtida kerakli tayyorgarlikdan o'tib, ma'lum imtihonlarni topshirgan va u yoki bu milliy

²⁶ I.X.Abduraxmonov Sug'urta nazariyasi va amaliyoti: O'quv qo'llanma. – T.: «Iqtosod-Moliya», 2018. – 96 b.

aktuariylar tashkilotiga (misol uchun Yaponiya, Avstraliya va Buyuk Britaniyada Akutariylar Institutiga, Kanada, Germaniya va AQSHda Aktuariylar Jamiyatiga, Daniya Fransiya va Finlyandiyada Aktuariylar Uyushmasiga) a'zo bo'lgan shaxslar tan olinadi.

AQSHda zarar bo'yicha ekspertlarni ikki xili mavjud: biri (mustaqil adjasterlar) sug'urta kompaniyalariga xizmat ko'rsatsa, boshqasi (jamoat adjasterlari yoki zarar bo'yicha adjaster) sug'urtalanuvchilarga xizmat ko'rsatadi. Adjasterlarning bunday xilma-xilligi Kanadada ham mavjud.

IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-amaliy mashg'ulot. O'zbekiston sug'urta bozorining tarkibi, holati va muammolari.

1-masala

Qiymati 200 mln. so'm bo'lgan avtomobil 160 mln. so'mga sug'urtalandi. Sug'urta muddatida sug'urta hodisasi sababli yuzaga kelgan zarar miqdori 12 mln. so'm. Zararni qoplashning proporsional tizimi bo'yicha sug'urta qoplamasini aniqlang?

2-masala

Transport vositasi to'la qiymati bo'yicha 100 mln. so'mga 1 yilga ixtiyoriy sug'urta qilindi. Tarif stavkasi 1,3 %, shartsiz franshiza miqdori 2 mln. so'mni tashkil etadi. Sug'urta mukofotini aniqlang?

Sug'urta hodisasi sababli transport vositasiga 10 mln. so'm zarar yetdi. To'lanadigan sug'urta qoplamasini aniqlang?

3-masala

Ish beruvchining fuqarolik javobgarligi bo'yicha sug'urta shartnomasini tuzayotgan yuridik shaxs yangi tashkil etilgan bo'lib, uning bir oylik ish haqi fondi 500 mln. so'm. Unga mos sug'urta tarifi koeffitsienti 0.571 ga teng.

Ish beruvchi to'laydigan sug'urta mukofotini hisoblang?

4-masala

Transport vositasi to'la qiymati bo'yicha 150 mln. so'mga 1 yilga ixtiyoriy sug'urta qilindi. Tarif stavkasi 1,8 %. Franshiza qo'llangani uchun tarif stavkasi 20% ga kamaytirildi. Shartsiz franshiza miqdori sug'urta summasiga nisbatan 2% ni tashkil etadi. Sug'urta mukofotini aniqlang?

Sug'urta hodisasi sababli transport vositasiga 6 mln. so'm zarar yetdi. To'lanadigan sug'urta qoplamasini aniqlang?

Tarif stavkasi $1,8 - (1,8 * 20\% / 100\%) = 1,44$

5-masala

Transport vositasi to'la qiymati bo'yicha 200 mln. so'mga 1 yilga ixtiyoriy sug'urta qilindi. Tarif stavkasi 1,4 %, shartli franshiza miqdori 4 mln. so'mni tashkil etadi. Sug'urta mukofotini aniqlang?

Sug'urta hodisasi sababli transport vositasiga 8 mln. so'm zarar yetdi. To'lanadigan sug'urta qoplamasini aniqlang?

6-masala

Ish beruvchining fuqarolik javobgarligi bo'yicha sug'urta shartnomasini tuzayotgan yuridik shaxsning bir yillik ish haqi fondi 5 mlrd. so'm. Unga mos sug'urta tarifi koeffitsienti 2,17 ga teng.

Ish beruvchi to'laydigan sug'urta mukofotini hisoblang?

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi viloyatlari kesimida **sug'urta mukofotlari** yig'imi bo'yicha ma'lumot (*mlrd. so'mda*)

Hudud	Yillar				
	2017	2018	2019	2020	2021
Qoraqalpog'iston Respublikasi					
Andijon viloyati					
Buxoro viloyati					
Jizzax viloyati					
Qashqadaryo viloyati					
Navoiy viloyati					
Namangan viloyati					
Samarqand viloyati					
Surxandaryo viloyati					
Sirdaryo viloyati					
Toshkent viloyati					
Farg'ona viloyati					
Xorazm viloyati					
Toshkent sh.					
Jami Respublika bo'yicha:					

2-amaliy mashg'ulot. Sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish.

7-masala

Transport vositasi avtokreditga olinayotganligi sababli u garov ta'minotidagi mulk sifatida sug'urta qilinmoqda. Uning to'la qiymati 200 mln. so'm. Kredit miqdori 150 mln. so'm va muddati 2 yil. Tarif stavkasi 1 %. Franshiza qo'llangani uchun tarif stavkasi 20% ga kamaytirildi. Shartli franshiza miqdori sug'urta summasiga nisbatan 2% ni tashkil etadi. Sug'urta mukofotini aniqlang?

Sug'urta hodisasi sababli transport vositasiga 10 mln. so'm zarar yetdi. To'lanadigan sug'urta qoplamasini aniqlang?

8-masala

Ish beruvchining fuqarolik javobgarligi bo'yicha sug'urta shartnomasini tuzayotgan yuridik shaxs yangi tashkil etilgan bo'lib, uning bir oylik ish haqi fondi

500 mln. so'm. Unga mos sug'urta tarifi koeffitsienti 3.714 ga teng. Faoliyati mavsumiy bo'lib bir yilda 6 oy (183 kun) ishlaydi.

Ish beruvchi to'laydigan sug'urta mukofotini hisoblang?

9-masala

Transport vositasi avtokreditga olinayotganligi sababli u garov ta'minotidagi mulk sifatida sug'urta qilinmoqda. Uning to'la qiymati 150 mln. so'm. Kredit miqdori 100 mln. so'm va muddati 1 yil. Tarif stavkasi 1 %. Franshiza qo'llangani uchun tarif stavkasi 20% ga kamaytirildi. Shartsiz franshiza miqdori sug'urta summasiga nisbatan 2% ni tashkil etadi. Sug'urta mukofotini aniqlang?

Sug'urta hodisasi sababli transport vositasiga 10 mln. so'm zarar yetdi. To'lanadigan sug'urta qoplamasini aniqlang?

10-masala

Qiymati 190 mln. so'm bo'lgan avtomobil 95 mln. so'mga sug'urtalandi. Sug'urta muddatida yuzaga kelgan zarar miqdori 10 mln. so'm. Zararni qoplashning proporsional tizimi bo'yicha sug'urta qoplamasini aniqlang?

2-jadval

O'zbekiston Respublikasi viloyatlari kesimida **sug'urta qoplamalari** bo'yicha ma'lumot (mlrd. so'mda)

Hudud	Yillar				
	2017	2018	2019	2020	2021
Qoraqalpog'iston Respublikasi					
Andijon viloyati					
Buxoro viloyati					
Jizzax viloyati					
Qashqadaryo viloyati					
Navoiy viloyati					
Namangan viloyati					
Samarqand viloyati					
Surxandaryo viloyati					
Sirdaryo viloyati					
Toshkent viloyati					
Farg'ona viloyati					
Xorazm viloyati					
Toshkent sh.					
Jami Respublika bo'yicha:					

3-amaliy mashg'ulot. Sug'urta bozori infratuzilmasi va uning subyektlari faoliyati.

11-masala

Transport vositasi to'la qiymati bo'yicha 135 mln. so'mga 1 yilga ixtiyoriy sug'urta qilindi. Tarif stavkasi 1,2 %, shartsiz franshiza miqdori 2 mln. so'mni tashkil etadi. Sug'urta mukofotini aniqlang?

Sug'urta hodisasi sababli transport vositasiga 8 mln. so'm zarar yetdi. To'lanadigan sug'urta qoplamasini aniqlang?

12-masala

Ish beruvchining fuqarolik javobgarligi bo'yicha sug'urta shartnomasini tuzayotgan yuridik shaxs yangi tashkil etilgan bo'lib, uning bir oylik ish haqi fondi 400 mln. so'm. Unga mos sug'urta tarifi koeffitsienti 0.857 ga teng.

Ish beruvchi to'laydigan sug'urta mukofotini hisoblang?

13-masala

Transport vositasi to'la qiymati bo'yicha 120 mln. so'mga 1 yilga ixtiyoriy sug'urta qilindi. Tarif stavkasi 1,8 %. Franshiza qo'llangani uchun tarif stavkasi 25% ga kamaytirildi. Shartsiz franshiza miqdori sug'urta summasiga nisbatan 2% ni tashkil etadi. Sug'urta mukofotini aniqlang?

Sug'urta hodisasi sababli transport vositasiga 10 mln. so'm zarar yetdi. To'lanadigan sug'urta qoplamasini aniqlang?

14-masala

60 mlrd. so'mlik qiymatga ega bo'lgan bitta ob'ekt bitta sug'urta shartnomasi bilan uchta sug'urtalovchi tomonidan sug'urtalandi. Bunda birinchi sug'urtalovchi 25 mlrd. so'mlik javobgarlikni, ikkinchi sug'urtalovchi 20 mlrd. so'mlik javobgarlikni va uchinchi sug'urtalovchi 15 mlrd. so'mlik javobgarlikni o'z zimmasiga oldi. Sug'urta hodisasi yuz berishi natijasida ob'ektga 18 mlrd. so'mlik zarar yetdi.

Har bir sug'urtalovchi tomonidan to'lanadigan sug'urta qoplamasi hajmini aniqlang?

15-masala

Kvotali qayta sug'urta shartnomasi bo'yicha qayta sug'urtalovchi har bir sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta summasining 30 foizi miqdoridagi javobgarlikni o'z zimmasiga oladi, ammo ko'pi bilan 15 mlrd. so'mlik javobgarlikni olishi mumkin. Sedent sug'urta summasi 40 mlrd., 50 mlrd. va 60 mlrd. so'mdan iborat bo'lgan mulkiy sug'urta shartnomalarini tuzdi.

Sedent va qayta sug'urtalovchining mazkur shartnomalar bo'yicha risklarni qoplashdagi javobgarligi hajmini hisoblang?

16-masala

Korxonaning 27 mlrd. so'mlik mulki 1 yil muddatga bir yo'la ikkita sug'urta kompaniyasida sug'urtalangan bo'lib, birinchi sug'urta kompaniyasida tuzilgan sug'urta shartnomasining sug'urta summasi 12 mlrd. so'm va ikkinchi sug'urta kompaniyasida tuzilgan sug'urta shartnomasining sug'urta summasi 15 mlrd so'm. Ko'rilgan zarar summasi 21 mlrd. so'm.

Har bir sug'urta kompaniyasi qanchadan miqdorda sug'urta qoplamasi to'lashini hisoblang?

17-masala

Korxonada bankdan 15 mln. so'm kreditni yillik 24 foiz ustama bilan 8 oy muddatga oldi va bank oldidagi o'z javobgarligini sug'urta kompaniyasida sug'urta qildirdi. Sug'urtalovchining javobgarligi 60 foiz, tarif stavkasi 2,5 foiz. Sug'urta summasi va sug'urta mukofotini hisoblang?

18-masala

Yo'l transport hodisasi natijasida yuridik shaxsning balans qiymati 370 mln. so'm bo'lgan yengil avtomobili shikastlangan. Shartnoma tuzilgan kundagi amortizatsiya - 20%. Yaroqli qismlarni tartibga keltirish uchun 7 mln. so'm sarflandi, shundan so'ng yaroqli qismlar 50 mln. so'mga baholandi.

Avtomobil haqiqiy qiymat bo'yicha sug'urtalangan bo'lsa, zarar miqdori va sug'urta tovonining miqdorini aniqlang?

19-masala

Quyidagi ma'lumotlarga asoslanib, proportsional javobgarlik tizimi bo'yicha va birinchi risk tizimi bo'yicha mol-mulkni sug'urta qilishda sug'urta tovonini aniqlang?

Kvartiraning sug'urta qiymati - 1200 mln. so'm

Sug'urta summasi - 650 mln. so'm

Sug'urta hodisasi natijasida moddiy zarar – 730 mln. so'm

20-masala

Proportsional javobgarlik tizimi bo'yicha haqiqatda to'langan sug'urta tovonining qiymati 1970 mln. so'mni tashkil etdi. Bu zararining 85 foizini va sug'urta summasining 95 foizini tashkil qiladi.

a) sug'urta ob'ektining haqiqiy qiymati

- b) shartnomada belgilangan sug'urta summasi
 c) zararning qiymati
 Qanchani tashkil qilgan?

3-jadval.

Sug'urta mahsulotlari uchun «Boston matritssasi»

	Bozordagi ulushi		
	Katta	Kamroq	
Bozor segmentining tez rivojlanishi	<i>O'z-o'zini moliyalashtirish daromadlilik</i> YUlduz Etakchi mavqelarni saqlab qolish va ushlab turish uchun yirik sarmoyalarning kiritilishi	<i>Mablag'larning ancha etishmasligi (zarar ko'rilishi)</i> Arosat Etakchi o'ringa chiqish uchun qo'shimcha sarmoyalash, mahsulotni segmentlash yoki yig'ishtirib olish	Qo'shimcha moliyaviy quyilmalar talab etilishi
Bozor segmentining barqarorligi	<i>YUqori daromadlilik</i> Sog'in sigir Bozordagi ulushni barqarorlashtirish va saqlab turish, sarmoyalashdan voz kechish	<i>O'z-o'zini moliyalashtirish yoki resurslar taqchilligi</i> It (ortiqcha yuk) Sug'urta mahsulotini yig'ishtirib olish yoki qo'shimcha sarmoyalarsiz, o'z holicha saqlab qolish	
O'sib boruvchi daromadlilik			

V. KEYSLAR BANKI

1-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Qurilish montaj riskini boshqarish usullari orqali sug'urtalanuvchi yoki sug'urta qildiruvchining risklarini kamaytirish.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga doir ma'lumotlar bilan mustaqil ishlaydi va o'rganadi;
- mavjud muammoni mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilib o'rganib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;

- ma'lumotlarni oldingi yillar bilan taqqoslaydi va tahlil qiladi hamda umumlashtirib boradi.

- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Qurilish montaj ishlari mustahkam qilinmaganligi natijasida qurilishi montaj ishlarida nosozlik sodir bo'lib, sug'urta qildiruvchi shaxslar zarar ko'rgan. Sug'urta qildiruvchilar qurilish montaj ishlaridan ko'rilgan zararlarni qoplashni talab qilib, sudga murojaat qilishgan. Qurilish montaj ishlarini olib borgan tashkilot kompensatsiya to'lagan. Tashkilot nuqtai nazaridan olib qaraydigan bo'lsak, yuzaga kelgan sug'urta hodisaning sababi (qurilish montaj ishlarida yo'l qo'yilgan xatolik). Tashkilotdan tashqarida sodir bo'lgan riskli hodisa (zarar etkazish), tashqi shaxslar tomonidan berilgan da'volar hisoblanadi. Ammo bu tashqi hodisalar natijasida tashkilot zarar ko'radi. Ta'riflangan vaziyatda qanday risk turlarini ajratish mumkin? Riskni qanday boshqarish usullari bunday vaziyatlarning riskini kamaytirishi mumkin? Xavf-xatarlarni boshqarishning qanday usullari tashkilot uchun bunday vaziyatlarda salbiy oqibatlar ehtimolini kamaytirishi mumkin?

2- Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Transport vositalarini ixtiyoriy sug'urtasi bo'yicha riskni aniqlash

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;

- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.

- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Transport vositasini boshqaruvchi shaxs tomonidan transport vositasini boshqarish yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklar natijasida yo'lovchilarga zarar etkazilgan (masalan, sabab). Transport vositasini

boshqaruvchisi jabrlangan yo'lovchilarga kompensatsiya to'lab bergan. Transport vositasini boshqaruvchisi nuqtai nazaridan, ushbu hodisaning sababi (transport vositasini boshqarishdagi xatolik) ichkidir. Transport vositasiga transport vositasini boshqargan shaxs tomonidan etkazilgan hodisa (zarar etkazish), transport vositasi egasi tomonidan berilgan da'volar. Ammo bu hodisalar natijasida transport vositasi zarar ko'rdi. Ta'riflangan ushbu vaziyatni qanday risk turlarini ajratish mumkin? Riskni qanday boshqaruv usullari bunday vaziyatlarning riskini kamaytirishi mumkin? Transport vositasi bilan bog'liq xatarlarni boshqarishning qanday usullari transport vositasi uchun bunday vaziyatlarda salbiy oqibatlar ehtimolini kamaytirishi mumkin?

3-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Tadbirkorlik risklarini aniqlash

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga doir ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 30 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir etish darajasiga ko'ra tadbirkorlik risklarini bir nechta toifalarga bo'lish mumkin. Tadbirkorlik faoliyatidagi risk darajasi tadbirkor yo'qotishlariga olib keluvchi voqealar ehtimoli bilan tavsiflanadi. Ularni foiz yoki koeffitsientlarda ifodalash mumkin. Tadbirkorlik faoliyatida qanday risk turlari ustunlik qiladi? Yuqoridagi xavf-xatarlar tashkilotning ko'lamiga qanday bog'liq? Muayyan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish orqali risklarni minimallashtirish mumkinmi? Bu bo'yicha misollar keltiring.

4-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Garovga qo'yilayotgan mulkni sug'urtalash

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Garovga qo'yilayotgan mulkni sug'urtalash sug'urtaning mustaqil tarmog'i ekanligini aytish mumkin. Tanlangan mezonga

ko'ra, ko'rib chiqilayotgan garovga qo'yilayotgan mulkni sug'urtalash o'ziga xos elementi unga tegishli deyish to'g'riroq. Nima uchun sizning fikringizcha, garovga qo'yilayotgan mulkni sug'urtalash tasniflash kerak. Nima maqsadda mumkin bo'lgan sabablarni aniq aniqlash kerak. Javobingizni asoslang.

5-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Chet elga chiquvchi fuqorolarni sug'urtalash

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;

- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;

- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;

- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.

- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Chet elga chiquvchi har bir fuqoro o'zini hayoti va sog'ligini kutilmagan baxtsiz hodisadan sug'urtalashi shart. Shu bilan birga, ushbu shaxsni baxtsiz hodisadan sug'urta qilgan sug'urta kompaniyasi uchun sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta to'lovi faqat uning amal qilish muddati davomida mavjud. Shunday qilib, sug'urta kompaniyasi uchun bu risk vaqtinchalik. Ya'ni baxtsiz hodisadan sug'urtalash risklarini ayting. Ushbu xatarlarning salbiy oqibatlarini qanday kamaytirish mumkin? Vaqtinchalik riskni boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari va xususiyatlari qanday amalga oshirish mumkin?

6-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Yo'ldagi mol-mulkni sug'urtalash.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;

- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;

- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;

- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.

- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Yo'ldagi mol-mulkni sug'urtalashdagi risk omillari, shuningdek, doimiy, noaniq va o'zgaruvchan. Masalan, yo'ldagi mol-mulkni tashishni amalga oshirish shart-sharoitlariga hamda transportga bo'lgan talab va ular o'rtasidagi raqobat muhitiga ta'sir qiladi. Yo'ldagi mol-mulkni sug'urtalash bilan bog'liq risklarni sanab o'ting. Yo'ldagi mol-mulkni tashishga ta'sir ko'rsatadigan qisqa muddatli amalga oshirish shartlariga qanday ta'sir qilishi mumkin. Ushbu risk omillarini qanday qilib minimallashtirish mumkin?

7-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Mol-mulknii olovdan va tabiiy ofatlardan sug'urtalash

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 30 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Mol-mulknii olovdan va tabiiy ofatlardan sug'urtalash quyidagi holatlar natijasidagi zararlardan sug'urtalash mumkin:

- Tabiiy ofatlardan;
- Olovdan;
- Sovuq urishdan;

Mol-mulknii olovdan va tabiiy ofatlardan sug'urtalash shkalasi bo'yicha tasniflang. Mol-mulknii olovdan va tabiiy ofatlardan sug'urtalashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risk-xatarlarga misollar keltiring.

8-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Kreditlarni sug'urtalash.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Kredit risklarni sug'urtalash sug'urtaning mustaqil tarmog'i ekanligini aytish mumkin. Kredit risklarni sug'urtalash tanlangan mezonga ko'ra, ko'rib chiqilayotgan kreditda qaytmasligi bo'yicha mavjud risklarni sug'urtalashning o'ziga xos elementi unga tegishli deyish to'g'riroq. Nima uchun sizning fikringizcha, kreditlarni sug'urtalashni tasniflash kerak. Nima maqsadda mumkin bo'lgan sabablarni aniq aniqlash kerak. Javobingizni asoslang.

9-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Qishloq xo'jaligi risklarini sug'urtalash

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;

- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Qishloq xo'jaligidagi risklarni baholash va bo'yicha, riskni tahlil qilish, uning yuzaga keladigan ta'sirlarini aniqlash, umumiy ko'rsatkichlarini o'zgarish chegaralarini ishlab chiqishdan iboratdir. Qishloq xo'jaligidagi risklarni baholash qaysi usullar orqali amalga oshiriladi?

10-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Mol-mulkni zarardan sug'urtalash.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 30 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Mol-mulkni zarardan sug'urtalashni samarali boshqarish ham maqsadni aniq shakllantirishni, unga erishish usullari va shartlarini aniqlashni va buning uchun zarur bo'lgan risklarni baholash talab qilinadi. Mol-mulkni zarardan sug'urtalashning miqdoriy ko'rsatkichlardan foydalanish hamda sug'urtalashning asosiy vazifalarni belgilashga yordam beradi. Mol-mulkni zarardan sug'urtalashda mavjud risklarni baholashning ishonchligini oshiradi va tegishli resurslarning sarflanishini kamaytiradi. Mol-mulkni zarardan sug'urtalashda mavjud risklarga izoh bering.

11-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Tashuvchilarning fuqorolik javobgarligini sug'urtalash

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Tashuvchilarning fuqorolik javobgarligini sug'urtalash bilan bog'liq bo'lib, uning maqsadi ma'lum natijaga erishishdir. Keltirilgan jadvalda tashuvchilarning fuqorolik javobgarligini sug'urtalashda mavjud risklarga misollar keltiring hamda risklar mazmunini yozing.

RISK NOMLARI	RISKLAR MAZMUNI

12-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Qurilish montaj risklarini sug'urtalash.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Qurilish montaj risklarini sug'urtalash bilan bog'liq bo'lib, uning maqsadi mavjud risklarni kamaytirishga erishishdir. Keltirilgan jadvalda qurilish montaj risklarini sug'urtalashda mavjud risklarga misollar keltiring hamda risklar mazmunini yozing.

RISK NOMLARI	RISKLAR MAZMUNI

13-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Ish beruvchining fuqorolik javobgarligini sug'urtalash.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Ish beruvchining fuqorolik javobgarligini sug'urtalash sug'urtaning mustaqil tarmog'i hisoblanib, u alohida qiziqish uyg'otadi. Ish beruvchining fuqorolik javobgarligini sug'urtasida uchraydigan risklar va ularni guruhlariga ajratish, umuman olganda tashkiloti faoliyatining yo'nalishini belgilaydigan boshqaruv qarorlariga, uning rivojlanishiga, korxonaning strategik maqsadlariga erishishiga alohida ta'sir ko'rsatishi sababli, eng muhimlaridan biri hisoblanadi. Ish beruvchining fuqorolik javobgarligini sug'urtalash deganda nimani tushunasiz? Ushbu sug'urta xizmatini ko'rsatishda yuzaga keladigan risklarni minimallashtirish bo'yicha misollar keltiring.

14-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Avtofuqorolik javobgarlikni sug'urtalash.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Avtofuqorolik javobgarlikni sug'urtalash sug'urtaning mustaqil tarmog'i hisoblanib, u bo'yicha sug'urta xizmatini ko'rsatish alohida o'z o'rniga ega. Avtofuqorolik javobgarlikni sug'urtasida uchraydigan risklar va ularni alohida guruhlariga ajratish, umuman olganda sug'urta tashkiloti faoliyatining yo'nalishini belgilaydigan boshqaruv qarorlariga, uning rivojlanishiga, korxonaning strategik maqsadlariga erishishiga alohida ta'sir ko'rsatishi sababli, eng muhimlaridan biri hisoblanadi. Avtofuqorolik javobgarlikni sug'urtalash deganda o'zi nimani tushunasiz? Ushbu sug'urta xizmatini ko'rsatishda yuzaga keladigan risklarni minimallashtirish bo'yicha misollar keltiring.

15-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Kafillikni (kafolatlarni) sug'urtalash.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga doir ma'lumotlar bilan mustaqil ishlaydi va o'rganadi;

- mavjud muammoni mohiyatini aniqlashtiradi;

- ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilib o'rganib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;

- ma'lumotlarni oldingi yillar bilan taqqoslaydi va tahlil qiladi hamda umumlashtirib boradi.

- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 30 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Kafillikni (kafolatlarni) sug'urtalash sug'urtaning umumiy sug'urta tarmog'iga mansub bo'lib, mazkur sug'urta turi bo'yicha sug'urta xizmatini ko'rsatish alohida o'ziga xos xususiyatiga ega. Kafillikni (kafolatlarni) sug'urtalashda uchraydigan risklar va ularni alohida guruhlarga ajratish, umuman olganda sug'urta tashkiloti faoliyatining yo'nalishini belgilaydigan boshqaruv qarorlariga, uning rivojlanishiga, korxonaning strategik maqsadlariga erishishiga alohida ta'sir ko'rsatishi sababli, eng muhimlaridan biri hisoblanadi. Kafillikni (kafolatlarni) sug'urtalash deganda nimani tushunasiz? Ushbu sug'urta xizmatini ko'rsatishda yuzaga keladigan risklarni guruhlarga ajrating.

16-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Umumiy sug'urtada da'volarni ko'rib chiqish.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga doir ma'lumotlar bilan mustaqil ishlaydi va o'rganadi;

- mavjud muammoni mohiyatini aniqlashtiradi;

- ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilib o'rganib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;

- ma'lumotlarni oldingi yillar bilan taqqoslaydi va tahlil qiladi hamda umumlashtirib boradi.

- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 30 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Umumiy sug'urtada da'volarni ko'rib chiqish juda muhim masalalardan biri bo'lib, mazkur sug'urta tarmog'i bo'yicha sug'urta da'volarini ko'rib chiqish o'ziga xos o'rniga ega. : Umumiy sug'urtada da'volarni ko'rib chiqishda uchraydigan da'vo arizalari va ularni ko'rib chiqish ketma-ketligi hamda ularni qanoatlantirish, umuman olganda sug'urta tashkiloti tomonidan boshqaruv qarorlarini qabul qilish, uning rivojlanishiga, korxonaning strategik maqsadlariga erishishiga alohida ta'sir ko'rsatishi eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqish deganda nimani tushunasiz?

Sug'urta da'volarini ko'rib chiqishni sug'urtalanuvchi va sug'urta qildiruvchiga qulayligini yoritib bering.

17-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Hayot sug'urtasining paydo bo'lishi va rivojlanishi

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga doir ma'lumotlar bilan mustaqil ishlaydi va o'rganadi;
- mavjud muammoni mohiyatini aniqlashtiradi;
- ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilib o'rganib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;
- ma'lumotlarni oldingi yillar bilan taqqoslaydi va tahlil qiladi hamda umumlashtirib boradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Hayot sug'urtasining paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq, uning maqsadi hayot sug'urtasida uchraydigan mavjud risklarni kamaytirishga erishishdir. Keltirilgan jadvalda hayot sug'urtasining paydo bo'lishi va rivojlanishi hamda hayot sug'urtasida mavjud risklarga misollar keltiring hamda risklar mazmunini yozing.

Hayot sug'urtasining paydo bo'lishi	Hayot sug'urtasining rivojlanishi	Risk nomlari	Risklar mazmuni

18-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Hayot sug'urtasida yuzaga keladigan risklar

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga doir ma'lumotlar bilan mustaqil ishlaydi va o'rganadi;
- mavjud muammoni mohiyatini aniqlashtiradi;

- ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilib o'rganib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;

- ma'lumotlarni oldingi yillar bilan taqqoslaydi va tahlil qiladi hamda umumlashtirib boradi.

- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 40 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Hayot sug'urta tarmog'iga sug'urtaning mustaqil tarmog'iga mansub bo'lib, mazkur sug'urta turi bo'yicha ko'rsatiladigan sug'urta xizmatini ko'rsatish alohida o'z o'rniga ega bo'lib, hayot sug'urta tarmog'iga ko'rsatiladigan sug'urta xizmatlarida uchraydigan risklar va ularni alohida guruhlariga ajratish, umuman olganda sug'urta tashkiloti faoliyatining yo'nalishini belgilaydigan boshqaruv qarorlariga, uning rivojlanishiga, korxonaning strategik maqsadlariga erishishiga alohida ta'sir ko'rsatishi sababli eng muhimlaridan biri hisoblanadi. Hayot sug'urtasida yuzaga keladigan risklar aytib bering va ularni tavsiflab ham bering? Ushbu hayot sug'urtasida yuzaga keladigan risklarni guruhlariga ajrating.

19-Vaziyatli masala bo'yicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Xalqaro sug'urta bozorlarida majburiy tibbiy sug'urta tizimlarining samarali jihatlarini aniqlash.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil o'rganadi;

- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;

- ma'lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi;

- ma'lumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.

- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 30 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Buyuk Britaniya byudjet modelida sog'liqni saqlash xarajatlarining 85%i davlat byudjeti tomonidan qoplanadi va 15% esa xususiy tibbiy sug'urta hisobidan to'lanadi. Pul mablag'lari davlat byudjetida jamlanadi va davolash profilaktik muassasalarini moliyalashtirishni boshqaruvchi o'zini o'zi tartibga soluvchi tashkilotlarga beriladi. Sog'liqni saqlashning markazlashgan boshqaruvi shakli amal qiladi. Umumiy davlat xarajatlari YAIMning 9,4%ini tashkil etib, shundan sog'liqni saqlash sohasiga sarflangan xarajatlarining YAIM dagi 7,7% ini tashkil etadi . Aholi bepul tibbiy xizmatlar bilan qamrab olingan va tibbiy xizmatlar uchun qo'shimcha to'lovlar deyarli mavjud emas. Aholining mehnat qobiliyatiga ega qatlami uchun bir retsept uchun 7.85 funt sterling miqdoridagi doimiy to'lovlar qo'llaniladi.

AQShda sog'liqni saqlashning xususiy modeli faoliyat ko'rsatadi va jami aholini qamrab oluvchi milliy tizim mavjud emas. AQSh tibbiy yordam sohasidagi davlat kafolatlari faqat cheklangan fuqarolar doirasiga nisbatan qo'llaniladigan va

sogʻliqni saqlash xizmatlaridan foydalanish qisman mavjud boʻlgan yagona rivojlangan mamlakat hisoblanadi. Moliyalashtirishning yetakchi manbai boʻlib tibbiy xizmatlar xarajatlarining 50% dan ortigʻini xususiy sugʻurta qoplaydi. Boshqa manbalarni keksa va kam taʼminlangan fuqarolar uchun dasturlar hamda fuqarolarning shaxsiy pul mablagʻlarini oʻz ichiga oladi. Davolanish profilaktik muassasalari va xususiy shifokorlarni moliyalashtirishning boshqaruvi xususiy tibbiy sugʻurta kompaniyalarning qoʻlida boʻlib qolmoqda. Davlat ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolar uchun maxsus davlat dasturlari orqali resurslarni taqsimlashni boshqaradi. Milliy sogʻliqni saqlash tizimini boshqaruvi markazlashmagan. Davlatning YAIMdagi umumiy xarajatlari ulushi 17,2%ni tashkil etib, shundan sogʻliqni saqlash xarajatlari ijtimoiy manbalardan YAIMdagi ulushi 9,1%ni tashkil etadi. Tibbiy xizmatlardan foydalanishni taʼminlash bemorlarning toʻlov qobiliyati bilan cheklangan.

Yuqoridagi maʼlumotlarga asoslanib, ikkita davlatdagi majburiy sugʻurta tizimining farqli jihatlarini (afzalliklari, kamchiliklari), majburiylik asosi va majburiy sugʻurta tizimida sugʻurta tashkilotlari ishtirokini aniqlang.

20-Vaziyatli masala boʻyicha topshiriq.

Vaziyatli masalaning maqsadi: Sugʻurta sohasini tartibga solish va nazorat qilish boʻyicha vakolatli organlar faoliyatini baholash.

Vaziyatli masala bilan ishlash bosqichlari:

- mavzuga oid maʼlumotlarni mustaqil oʻrganadi;
- muammoning mohiyatini aniqlashtiradi;
- maʼlumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan koʻrib chiqib, mustaqil qaror qabul qilishni oʻrganadi;
- maʼlumotlarni taqqoslaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.
- yakuniy xulosalar beradi.

Vaziyatli masalani bajarish: mustaqil ravishda.

Bajarish muddati: 30 daqiqa.

Vaziyatning mazmuni. Sugʻurta bozorining ishtirokchilari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilish boʻyicha vakolatli organ turli davlatlarda turlicha belgilangan. Jumladan, Rossiya va Qozogʻistonda Markaziy bank, Oʻzbekistonda esa Moliya vazirligi boʻlib, uning qoshida sugʻurta bozorini rivojlantirish agentligi faoliyat yuritadi.

Sugʻurta bozorining rivojlanishi, sugʻurta tashkilotlari toʻlov qobiliyatining mustahkamlanishi va investitsion faoliyati samaradorligini taʼminlash nuqtai-nazaridan vakolatli organ maqomining qaysi tashkilot (Markaziy bank yoki Moliya vazirligi)ga birlashtirilishi, sizning fikringizcha, qanchalik muhim ahamiyatga ega? Sugʻurta sohasini tartibga solish va nazorat qilishda ularning farqli (ustunlik, kamchilik) jihatlarini izohlang.

VI. GLOSSARIY

Abandon - to'liq miqdordagi sug'urta summasini olish uchun sug'urtalanuvchining sug'urtalangan mol-mulkdan sug'urtalovchining foydasiga voz kechishi (sug'urtalangan kema nobud bo'lganda, u xabarsiz yo'qolganda, kema yoki yuk qaroqchilar tomonidan bosib olinganda). Abandon to'g'risidagi ariza voqea-xodisa ro'y bergandan keyin olti oy mobaynida berilishi kerak. Ayrim chet mamlakatlar qonunchiligida abandon sug'urtalanuvchining bir tomonlama akti hisoblanadi. Faqat, Angliya qonunchiligida abandon uchun sug'urtalovchining roziligi talab etiladi.

Avariya komissari - sug'urta kompaniyasining vakolatiga ega bo'lgan jismoniy yoki yuridik shaxs. Sug'urtalangan kema yoki yuk bo'yicha ko'rilgan zararning xarakteri va miqdorini aniqlaydi, hodisa ro'y berganlik sabablarini o'rganadi. Sug'urta kompaniyasi avariya komissarining chet elda ham, mamlakat ichkarisida ham tayinlashi mumkin. Avariya komissarining yuridik manzili, telefon va teleks raqamlari sug'urta kompaniyasi tomonidan beriladigan sug'urta polisida ko'rsatiladi. Sug'urtalanuvchi sug'urta xodisasi ro'y berishi zahoti avariya komissariga murojaat qilishi zarur. Avariya komissari mol-mulkning zararlanganlik darajasini aniqlaydi va sug'urta kompaniyasining topshirig'iga asosan, ko'rilgan zararni qisman qoplashi mumkin. Avariya komissari bajarilgan ishlar to'g'risida sug'urta kompaniyasi uchun avariya sertifikatini tuzadi yoki unga yozma axborot tayyorlaydi.

Avariya sertifikatini - mol-mulk sug'urta xodisasi tufayli zararlanganda, ko'rilgan zararning miqdori va xarakterini tasdiqlovchi hujjat. Avariya sertifikatini avariya komissari (adjaster) tomonidan tuziladi va tegishli komissiya xaqi hisobiga sug'urtalanuvchiga taqdim etiladi. Avariya sertifikatini sug'urtalanuvchining sug'urta qoplamasini olish to'g'risidagi arizasiga ilova etiladi va qoplamani to'lashda sug'urta kompaniyasiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Addendum - ilgari tuzilgan sug'urta va kayta sug'urtalash shartnomasiga tomonlarning o'zaro kelishuvi bilan qo'shimchalar kiritish.

Adjaster - sug'urta xodisasi ro'y berishi munosabati bilan sug'urtalanuvchi tomonidan bildirilgan e'tirozni tartibga solishda sug'urta kompaniyasining manfaatlarini himoya etuvchi jismoniy yoki xuquqiy shaxs. U sug'urtalanuvchi bilan unga to'lanadigan sug'urta qoplamasi miqdorini kelishishga harakat qiladi. Adjaster sug'urta xodisasini ro'y berish sabablarini o'rganadi va tahlil etadi. Ushbu tahlil natijalari bo'yicha sug'urta kompaniyasiga ekspert xulosasini tuzadi hamda avariya komissari funksiyasini bajaradi. Adjaster vazifasini sug'urta kompaniyasining tarkibiy bo'limi yoki ixtissoslashgan tashkilot amalga oshirishi mumkin.

Aktuariy - lotin tilidan tarjima qilganda hisobchi degan ma'noni bildiradi. Aktuar hisob-kitoblar nazariyasini o'zlashtirib olgan sug'urta matematikasi sohasidagi mutaxassis. U sug'urta tariflarini hisoblash va metodologiyasini ishlab chiqish, uzoq muddatli sug'urta turlari bo'yicha sug'urta zahiralari shakllantirish bilan bog'liq hisob-kitoblarni amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Hozirgi paytda

Angliyada aktuariylar instituti faoliyat ko'rsatmoqda. Aktuariylarning xalqaro uyushmasi mavjud.

Aktuar hisob-kitoblar - sug'urta tarifi stavkalarini hisoblashning iqtisodiy-matematik usullari yig'indisi. Ushbu hisob-kitoblar katta sonlar qonuniga asoslanadi. Aktuar hisob-kitoblarning metodologiyasi, ehtimollar nazariyasi, demografiya qonuniyatlariga asoslanadi, tarif stavkasini miqdori sug'urta hodisalari ro'y berishining ehtimoliyligiga bog'liq. Demografiya ma'lumotlaridan fuqarolarning hayotini sug'urtalashda sug'urtalanuvchilarning yoshiga mos ravishda sug'urta tarifi stavkasini tabaqalashtirishda foydalaniladi. Uzoq muddatli hayotni sug'urtasi bo'yicha sug'urta summalari sug'urtalangan shaxs vafot etganda yoki u ma'lum bir yoshga etganda to'lanadi. Etarli miqdordagi sug'urta fondini shakllantirish uchun, sug'urtalovchi shartnoma amalda bo'lgan davrda qancha shaxs vafot etishi yoki ma'lum bir yoshga etishi ehtimoliyligini bilishi zarur. Aholi o'limi darajasi xaqidagi statistik ma'lumot asosida turli yoshga etishi ehtimolligini hisoblash hamda fuqarolarning o'limi to'g'risidagi jadvalni tuzish mumkin. Bu jadval asosida nafaqani va hayotni sug'urtalash bo'yicha tarif stavkalarni hisoblash mumkin.

Anderrayter - 1) turli risklarni sug'urtalash vakolatiga ega, sug'urta kompaniyasi tomonidan tayinlanadigan shaxs. Sug'urta kompaniyasining sug'urta portfelini shakllanishi uchun javob beradi. U sug'urta shartnomalarini tuzish, risklarni baholash va sug'urta tarifi stavkasini belgilash yuzasidan tegishli malakaga ega bo'lishi zarur; 2) Lloyd sug'urta polislarini beradigan Lloyd sug'urta korporatsiyasini a'zosi; 3) potensial mijozlarga sug'urta polisini sotish bilan shug'ullanadigan yoki manfaatdor tomonlarga sug'urta sohasi bo'yicha yuqori darajada maslahat xizmatlarni ko'rsatadigan jismoniy yoki yuridik shaxs.

Anderrayter siyosati- sug'urtalash bilan bog'liq yangi takliflarni ko'rib chiqish va mazkur taklifni qabul qilish yoki rad etish to'g'risida xulosalar chiqarishga qaratilgan siyosat.

Anderayting - 1) sug'urtalash maqsadida riskni baholash; 2) sug'urta shartnomalarini tuzish va uning shartlarini bajarish; 3) sug'urta.

Annuitet - 1) renta va nafaqalarni sug'urtalashning hamma turlarini umumlashtiruvchi tushuncha. Bunda sug'urtalanuvchi sug'urta kompaniyasiga bir vaqtning o'zida yoki bir necha yillar davomida tegishli sug'urta mukofotlarini to'laydi. Keyin sug'urtalanuvchi butun hayoti davomida sug'urta kompaniyasidan daromad oladi. Annuitetning bir turi hisoblanadigan fuqarolarning yillik daromadini sug'urtasi bugungi kunda Buyuk britaniyada, Fransiyada va AQSHda keng rivojlangan.

Audit - sug'urta kompaniyasining moliyaviy hisoboti to'g'riligini yozma ravishda tasdiqlash va tekshirish. Audit ishini maxsus malakaga ega bo'lgan auditorlar amalga oshiradi. Auditorlik firmasi bilan sug'urta kompaniyasi o'rtasida shartnoma tuziladi. O'zbekiston Respublikasida audit ishini Moliya vazirligining litsenziyasiga ega bo'lgan shaxslar amalga oshirishi mumkin. Sug'urta kompaniyasining balansi auditorlar tomonidan tekshirilgandan so'ng matbuotda e'lon qilinadi.

Bonus - sug'urta kompaniyasi o'zi uchun qulay shartlarda sug'urta shartnomasini tuzganligi uchun sug'urtalanuvchiga, u to'laydigan sug'urta mukofoti miqdoridan chegirmalar belgilaydi.

Brutto-mukofot - sug'urta shartnomalarini tuzish, ish yuritish xarajatlarini hisobga olgan xoldagi sug'urta mukofotlari summasi.

Bosh polis- sug'urta kompaniyasi va sug'urtalanuvchi o'rtasidagi yozma bitim. Bu bitimga muvofiq, tegishli davr mobaynida sug'urtalanuvchi barcha ob'ektlarni sug'urta kompaniyasiga sug'urtalash uchun beradi. CHet el tajribasida bu bitim «ochiq polis» yoki «polis-abonament» deyiladi. Mazkur bosh polis asosida sug'urtalash tashqi savdo yuklari sug'urtasida keng tarqalgan. Sug'urtalanuvchi sug'urta kompaniyasiga har bir jo'natilgan yuk haqidagi ma'lumotlar (yukning vazni, sug'urta summasi, yukni junatish va qabul qilib olish punktlari) bayon etilgan arizani taqdim etsa etarli, yuk avtomatik ravishda sug'urtalangan hisoblanadi.

Birgalikda sug'urta qilish - bitta sug'urta shartnomasi doirasida riskni ikki yoki undan ortiq sug'urta kompaniyalari o'rtasida taqsimlanishi. Ushbu shartnomada har bir sug'urtalovchining xuquq va majburiyatlari ko'rsatiladi. Birgalikda sug'urta qilishda sug'urtalanuvchiga qo'shma polis yoki har bir sug'urta kompaniyasi o'z zimmasiga olgan risk hissasiga muvofiq alohida polis beriladi.

Brutto - stavka - sug'urta qoplamasini (sug'urta summasini) to'lashga mo'ljallangan netto-stavka va ish yuritish xarajatlarini qoplashga mo'ljallangan netto-stavkaga yuklama summalarini o'z ichiga olgan sug'urta mukofotlarining tarif stavkasini bildiradi. Ko'pgina adabiyotlarda ushbu ibora sug'urta tarifi ma'nosida ham ishlatiladi.

Denonsatsiya - shartnomadan voz kechish. Agar sug'urta munosabatlarida tomonlardan biri yozma ravishda shartnomadan voz kechishi to'g'risida ikkinchi tomonga ma'lum qilmasa, shartnoma unda ko'rsatilgan muddatgacha kuchda bo'ladi.

Depozit - 1) sug'urta kompaniyasining bank muassasasida saqlanadigan pul mablag'i yoki qimmatli qog'ozlari. Bank, odatda, sug'urta kompaniyasiga o'z pulini bankda saqlagani uchun foiz to'laydi; 2) ayrim mamlakatlar qonunchiligiga muvofiq, chet mamlakat sug'urta kompaniyasi, agar, biror boshqa mamlakatda sug'urta faoliyatini amalga oshirmoqchi bo'lsa, dastlab u o'sha mamlakat bank muassasasiga tegishli pul mablag'ini depozitga qo'yadi. Mazkur depozit, chet davlat sug'urta kompaniyasining boshqa mamlakat xududida sug'urta faoliyatini amalga oshirishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Diversifikatsiya - yirik sug'urta kompaniyalarining asosiy faoliyatdan tashqari boshqa faoliyat bilan ham shug'ullanishi. Masalan, sug'urta vositachiligi, qimmatli qog'ozlarning oldi-sotdisi, ko'chmas mulk bilan shug'ullanish va xakozo.

Depozitlarni sug'urta qilish - banklar bankrot deb e'lon qilinganda yoki to'lov qobiliyati yo'qolganda, omonatchilarning bankdagi pul mablag'larini ularga qaytarilishini sug'urtalash. Bunda banklar sug'urtalanuvchilar hisoblanadi. Sug'urtani maxsus sug'urta tashkilotlari amalga oshiradi. Depozitlarni sug'urtalash

chet mamlakatlarda keng tarqalgan. Masalan, AQSHda depozit sug'urtasini depozitlarni sug'urtalash federal korporatsiyasi amalga oshiradi. AQSHda har bir omonatchiga to'g'ri keladigan 100 ming AQSH dollari miqdoridagi depozitni banklar majburiy sug'urtalaydi.

Dispasher - dengiz transportida umumiy avariya sodir bo'lganda ko'rilgan zararni kema, yuk va fraxt o'rtasida taqsimlash bo'yicha hisob-kitoblarni tuzadigan mutaxassis. Rivojlangan mamlakatlarda dispasher funksiyasini maxsus kompaniyalar bajaradi. Zararlarni taqsimlash bo'yicha hisob-kitoblar dispasha deyiladi va dispashani tuzganlik uchun xaqni manfaatdor tomonlar (kema egasi, yuk egasi, yukni sotib oluvchi shaxs) to'laydi.

Evropolis - evropa iqtisodiy hamjamiyati mamlakatlarida sug'urta shartnomasi tuzganlik faktini tasdiqlovchi sug'urta polisi.

Zahira fondi - joriy yilda kelib tushgan sug'urta mukofotlari hisobidan sug'urta qoplamasini to'lash imkoniyati bo'lmaganda, ushbu sug'urta qoplamasini to'lash uchun foydalaniladigan pul mablag'lari fondi. Ma'lumki, sug'urta xodisalari tufayli ko'rilgan yo'qotishlar va zararlar miqdori har yili har-xil bo'ladi. Ayrim yillari sug'urta xodisalari kam, boshqa yili esa ko'proq bo'lishi mumkin. Agar sug'urta xodisalari soni ko'p bo'lib, ko'rilgan zarar miqdori joriy yilda kelib tushgan sug'urta mukofotlaridan bir necha marta ko'p bo'lsa, ularning farqi zahira fondi hisobidan qoplanadi.

Kargo - transport vositasida tashiladigan va sug'urtalanishi mumkin bo'lgan yukning nomlanishi.

Kasko - transport vositasining borti. Kasko sug'urtasi transport vositasini nobud bo'lishi yoki shikastlanishi o'z ichiga oladi.

Kaf - tashqi savdo shartnomasi bo'yicha yuklarni belgilangan portgacha (joygacha) etkazib berish sharti. Bunda tashilayotgan tovarning qiymatiga dengiz transportida tashish bilan bog'liq xarajatlar kiritiladi. Ushbu shart bo'yicha tovarlarni sug'urta qilish tovar etkazib beruvchining (sotuvchi) majburiyatiga kirmaydi.

Kasbiy javobgarlik- chet el tajribasida vrachlarning, advokatlarning, auditorlarning, notariuslarning, buxgalter, arxitektor va boshqa kasb egalarining uchinchi shaxsga zarar keltirish kasbiy javobgarligini sug'urtalash shartnomasini tasdiqlaydigan sug'urta polisining atalishi. Ushbu kasb egalari xususiy amaliyot bilan shug'ullanganlarida, ularda sug'urta polisining bo'lishi majburiydir.

Kvota - 1) bir necha sug'urta kompaniyasi tomonidan birgalikda tegishli ob'ekt sug'urtalanayotganda, bitta sug'urta kompaniyasiga to'g'ri keladigan hissa. Bunday xolatda har bir sug'urta kompaniyasiga tegishli kvota yagona sug'urta polisida o'z aksini topadi; 2) qayta sug'urtalash kompaniyasini qayta sug'urtalashda qatnashish hissasi.

Kvotali qayta sug'urtalash - sug'urta kompaniyasi qayta sug'urtalovchi kompaniya bilan kelishgan holda unga risklarni bir qismini beradi. Bu operatsiya kvota shartnomasi orqali rasmiylashtiriladi. Qayta sug'urtalovchi kompaniyaga sug'urta mukofotini tegishli qismi beriladi va qayta sug'urtalovchi kompaniya proporsional ravishda ko'rilgan zararni qoplashda ishtirok etadi.

Kovernota - sug'urta vositachisi tomonidan sug'urtalanuvchiga beriladigan va sug'urtalanuvchining sug'urta shartnomasi tuzishini tasdiqlovchi xujjat. Ushbu xujjatda ko'rsatilgan muddat mobaynida sug'urta brokeri sug'urtalanuvchiga sug'urta polisini berishi shart. Chunki, kovernota sug'urta kompaniyasi uchun yuridik kuchga ega bo'lgan xujjat hisoblanmaydi.

Kombinatsiyali sug'urta - bir necha sug'urta turlari bo'yicha sug'urta qoplamasi sharti.

Komissiya haqi - mijozlarni sug'urtaga tortganligi uchun sug'urta kompaniyasi tomonidan vositachilarga (sug'urta brokeri, agent) to'lanadigan haq. Komissiya haqining miqdori sug'urtaning turiga va kelib tushgan badalning xajmiga bog'liq holda sug'urta badaliga nisbatan foizlarda to'lanadi.

Konosament - dengiz transportida yuklarni tashish shartlarini ifodalovchi xujjat. Konosament shartnoma mavjudligi faktini va yuk tashuvchini yukni qabul qilib olganligini tasdiqlovchi xujjat. Konosamentga imzo chekishi bilan yukni saqlash, uni tegishli manzilga etkazish mas'uliyati to'laligiga yuk tashuvchi kema zimmasiga o'tadi. Imzolangan konosamentning asl nusxasi sotib oluvchiga yuboriladi va ushbu xujjat unga tegishi bilan sotib oluvchi yukning huquqiy egasi hisoblanadi.

Kumulyasiya- bir qancha yirik sug'urta summali ob'ektlarning bitta sug'urta hodisasi tufayli zarar ko'rishi extimolligini nazarda tutuvchi sug'urta risklarini yig'indisi.

Keptiv sug'urta kompaniyasi- ta'sischi'larning manfaatlarini sug'urta himoyasiga oladigan yoki yirik konsern, korporatsiyalar, yirik sanoat-moliya guruhlar tarkibiga kiruvchi sug'urta kompaniyasi. Raqobatdagi boshqa sug'urta kompaniyalarini keptiv sug'urta kompaniyasi mavjud bo'lgan tarmoqqa kirishi murakkabroq hisoblanadi. O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan keptiv sug'urta kompaniyalariga - «ALSKOM», «Universal sug'urta» sug'urta kompaniyalarini misol keltirish mumkin.

Lloyd- 1) Angliyadagi xalqaro sug'urta bozori; Angliyadagi sug'urtalovchilarning korporatsiyasi, taxminan 1734 yilda tashkil etilgan. Hozirgi paytda Lloydga 22000 dan ortiq a'zo bor. Uning faoliyati Angliya parlamenti qabul qilgan maxsus qonun bilan tartibga solinadi. Lloyd sug'urtani barcha turlarini amalga oshiradi. Lloyd a'zolari 279 sindikatga birlashgan bo'lib, sindikat faoliyati uchun anderryayterlar javob beradi. Anderryayterlar bilan sug'urtalanuvchilarni sugurta vositachilari birlashtiradi. Sugurta vositachilari Lloyd bozorida risklarni joylashtiradi. Anderryayterlar sugurta shartnomasi buyicha javob berish uchun yirik miqdordagi pul mablag'larini korporatsiyaga depozit sifatida qo'yadi.

Tibbiy sug'urta- aholi sog'lig'ini himoya qilish vositalaridan biri. Sug'urta hodisasi ro'y berishi munosabati bilan, sug'urta polisi orqali bepul tibbiy xizmat ko'rsatilishi. Tibbiy xizmat ko'rsatish bilan bog'liq xarajatlarni sug'urta kompaniyasi to'laydi. Tibbiy sug'urta majburiy yoki ixtiyoriy bo'ladi.

Mulkiy sug'urta - turli ko'rinishdagi mol-mulklarni saqlash bilan bog'liq manfaatlar sug'urta munosabatlarining ob'ekti hisoblangan, sug'urtaning mustaqil

tarmog'i. Sug'urtalanuvchining shaxsiy mulki, uning qaramog'ida joylashgan mol-mulklar sug'urtalanishi mumkin. Sug'urtalanuvchi sifatida, nafaqat mol-mulkning sohiblari, balki mol-mulkning saqlanishi uchun mas'uliyatli bo'lgan jismoniy va yuridik shaxslar ham bo'lishi mumkin.

Netto-stavka- brutto-stavkaning asosiy tarkibiy qismi. Netto-stavka sug'urta qoplamasini to'lashga mo'ljallangan pul mablag'lari resurslari bo'lib, u brutto-stavkaning 90 foizigacha miqdorini tashkil etadi.

Obligatorli qayta sug'urtalash- 1) qayta sug'urtalashning majburiy shakli. Ayrim mamlakatlar qonunchiligiga ko'ra, ushbu mamlakat xududida faoliyat ko'rsatayotgan barcha sug'urta kompaniyalari qabul qilgan risklarini bir qismini majburiy ravishda qayta sug'urtalash kompaniyasiga beradi. Bu chora qayta sug'urtalash orqali chet elga valyutani chiqib ketishini oldini oladi; 2) sug'urta kompaniyasi (sedent) ma'lum bir sug'urta turi bo'yicha riskni qayta sug'urtalovchiga berishini va o'z navbatida, qayta sug'urtalovchi, riskni qabul qilishni nazarda tutuvchi qayta sug'urtalash shartnomasi.

Majburiy sug'urta- sug'urta munosabatlarining qonun kuchiga ega bo'lgan shakli. Majburiy sug'urta qonunchilik xujjatlari asosida amalga oshiriladi. Ushbu xujjatda sug'urtaga tortiladigan ob'ektlar soni, sug'urta javobgarligining hajmi, sug'urta munosabatlarida qatnashadigan tomonlarning huquq va majburiyatlari hamda boshqa rekvizitlar ko'rsatiladi. Amaldagi qonunchilikka asosan, O'zbekistonda majburiy sug'urtani tegishli litsenziyaga ega bo'lgan har qanday sug'urta kompaniyasi o'tkazishi mumkin.

Oferta- asosiy shartlar ko'rsatilgan holda sug'urta shartnomasini tuzish taklifi. Sug'urta kompaniyasi ofertani konkret yuridik yoki jismoniy shaxsga yo'llashi mumkin.

Offshor sug'urta kompaniyasi- maxsus maqomga ega bo'lgan sug'urta kompaniyasi. Offshor sug'urta kompaniyalari soliq to'lash stavkalari eng kam bulgan offshor zonalarda (Bermud oroli, Gernsi, Men va Keymanov orollari) tashkil etiladi. Offshor zonalarda amalga oshiriladigan sug'urta operatsiyalari sug'urta kompaniyasini tashkil etishda qatnashgan ta'sischiilar joylashgan davlati organlari tomonidan nazorat etilmaydi.

Prolongatsiya- o'zaro kelishgan holda sug'urta shartnomasini amal qilish muddatini uzaytirish. Prolongatsiya yozma ko'rinishda tasdiqlanishi mumkin.

Proporsional qayta sug'urtalash- qayta sug'urtalash shartnomasini tuzish shakli. Bu erda qayta sug'urtalash kompaniyasi sug'urta mukofotlarini umumiy tushumidagi va sug'urta koplamlarini to'lashda o'z ulushiga ega. Proporsional qayta sug'urtalash shartnomalari kvotali, eksedentli va kvota-eksedentli shartnomalarini o'z ichiga oladi.

Risklarni joylashtirish-1) sug'urta manfaati tufayli yuzaga keladigan sug'urtaviy huquqiy munosabatlarning boshlanish jarayoni. Risklarni birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi joylashtirish, teng ravishda sug'urtalash, qayta sug'urtalash va retrotsessiyaga to'g'ri keladi. Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotda risklarni joylashtirish sug'urta vositachilari orqali sug'urta bozorida amalga oshiriladi; 2) sug'urta brokeri yordamida bir vaqtning o'zida yirik va xavfli

risklarni qismlarga bo'lib, bir nechta sug'urta kompaniyasida sug'urtalash uslubi. Bir qancha sug'urta kompaniyalari tarkibidan bittasi etakchi sifatida ajralib chiqadi va u sug'urta shartnomasidagi shartlarni ma'qullab, riskning tegishli qismini o'z javobgarligiga oladi. Keyin, broker boshqa sug'urta kompaniyalariga murojaat qilib, riskning qolgan qismini ham joylashtiradi.

Raqobat - sug'urta kompaniyalarining sug'urta bozoridagi o'z ulushini egallashi uchun o'zaro iqtisodiy musobaqasi. Raqobat sug'urtalanuvchi uchun sug'urta kompaniyalarini tanlab olishlarida ko'mak beradi. Raqobat sug'urta xizmatini kengayishida va ularning sifatini oshishida muhim ahamiyatga ega. Bir sug'urta xizmatini ko'rsatayotgan bir necha sug'urta kompaniyalari raqobat sharoitida mijozlarni jalb etish uchun ularga sug'urta shartnomalarini tuzishda, sug'urta mukofotlarini to'lashda va sug'urta qoplamalarini qisqa muddatlarda to'lashda imkoniyat yaratadi.

Retrotsedent- qabul qilib olingan qayta sug'urtalash riskini retrotsessiyaga (ikkinchi qayta sug'urtalash) beruvchi sug'urta yoki qayta sug'urtalovchi kompaniya.

Retrotsessionariy-retrotsedentdan riskni qabul qilib oluvchi qayta sug'urtalovchi kompaniya.

Retrotsessiya- 1) qayta sug'urtalashga ilgari qabul qilib olingan risklarni yana qayta sug'urtalashga berish; 2) risklarni uchlamchi joylashtirish.

Risk- 1) bitta kutilayotgan hodisa bo'yicha xavfning yuzaga kelishi. Risk tushunchasi ko'rinishlarining xilma-xilligi, uni sodir bo'lishi natijasida yuzaga kelgan oqibatlarining og'irligi, riskni ro'y berishi sababli paydo bo'lgan zararlarni mutloq tugatishni imkoniyati bo'lmaganligi sug'urta ishini tashkil etish uchun asos yaratadi. SHunday qilib, risk sug'urtaviy huquqiy munosabatlarni shakllantirish uchun shart-sharoit yaratadi. Risk-riskli holatlarning yagonalik va o'zaro aloqadorlik yig'indisidir. Sug'urta fanida risk tushunchasiga turlicha tariflar berilgan. Jumladan, risk-bu konkret hodisa yoki hodisalar yig'indisi bo'lib, ular sodir bo'lgan taqdirda sug'urta kompaniyasi qoplamalar to'laydi. Risk sug'urta ob'ekti bilan to'g'ridan to'g'ri bog'langan. Ob'ektga risk salbiy ta'sir ko'rsatib, uni shikastlashi yoxud nobud qilishi mumkin. SHu tufayli risk - bu yagona tasodifiy hodisa bo'lib, uning ro'y berishi inson ongiga yoki irodasiga bog'liq emas. Sug'urta risklarining ro'yxati sug'urtalovchining sug'urta javobgarligi hajmini tashkil etadi. Risk bahosining puldagi ifodasi sug'urta tarif stavkasini tashkil etadi; 2) sug'urta ob'ekti; 3) sug'urta javobgarligining turi.

Risk menejmenti - riskni kamaytirish yoki chegaralash bo'yicha sug'urta kompaniyasining maqsadli yo'naltirilgan harakati. Risk menejmentining tarkibiy elementiga quyidagilar kiradi: riskni aniqlash, riskni baholash, riskni nazorat qilish va riskni moliyalashtirish.

Riskli holatlar - risk darajasiga ta'sir qiluvchi omillar. Sug'urtalanuvchiga ma'lum bo'lgan barcha riskli holatlar sug'urta kompaniyasiga xabar qilinadi. Bu riskni baholashda muhim ahamiyatga ega. Riskli holatlarni tahlil etish syurveyer yoki adjasterning funksiyasiga kiradi. Bu sug'urta kompaniyasini sug'urta shartnomasini tuzish yoki tuzmaslik masalasi bo'yicha qaror qabul qilishida hamda

sug'urta qoplamalari va summalarini to'lashda muhim o'rin tutadi. Riskli holatlar: shaxsiy va ashyoviy; to'g'ri va egri; tasdiqlanadigan va inkor qilinadigan: ob'ektiv va sub'ektiv turlarga bo'linadi.

Risklarni tanlash - sug'urta shartnomasini tuzish bo'yicha mijozlardan kelib tushgan takliflarni tahlil etishga qaratilgan sug'urta kompaniyasining faoliyati. Sug'urta kompaniyasining muvozanatlashgan sug'urta portfelini shakllanishida risklarni tanlash iborasini amaliy jihatdan ishlatish muhimdir. Sug'urta amaliyotida risklarni tanlash ishini syurveyerlar amalga oshiradi. Risklarni tanlash - bu risk menejment sohasida olib boriladigan chora - tadbirlarning bir qismidir.

Riskni baholash - risk parametrlarini xarakterlovchi barcha riskli holatlarni natura va qiymat ko'rinishida tahlil etish. Eng ahamiyatli belgisiga qarab tegishli risklar guruhi ajratilgan hamda u riskni baholash mezonini hisoblanadi. Masalan, shaxsiy sug'urta shartnomasini tuzishda insonning yoshiga e'tibor beriladi. Sug'urta shartnomasi tuzilgan momentdan, sug'urtalanuvchining o'limiga yoki nogiron bo'lib qolishiga olib keluvchi xavfli kasalliklarni aniqlash maqsadida mijoz qo'shimcha ravishda dastlabki tibbiy tekshiruvdan o'tkazilishi mumkin. Sug'urta kompaniyalarida riskni baholash ishini syurveyerlar amalga oshiradi. U sug'urta ob'ekti bilan jiddiy tanishadi, har tomonlama tahlil etadi. Tahlil natijalariga muvofiq sug'urtalanuvchi bilan sug'urtaviy huquqiy munosabatlarga kirishishini maqsadga muvofiqligi to'g'risida sug'urta kompaniyasiga yozma xulosa beradi.

Sug'urta mukofotlari zahirasi- hayotni va nafaqani uzoq muddatli sug'urtalash bo'yicha to'lovlarni oldindan to'lash uchun sug'urta kompaniyasida tashkil etiladigan fond. Bu fond sug'urta operatsiyalarini moliyaviy barqarorligini ta'minlashda hamda sug'urtalovchi zimmasidagi majburiyatlarni bajarishda muhim o'rin tutadi. Hayot sug'urtasi shartnomalari, odatda, bir necha yilga tuziladi. Sug'urta mukofotlarini kelib tushish va sug'urta summasini to'lash vaqtlari o'zaro to'g'ri kelmaganligi uchun, sug'urta kompaniyasiga kelib tushgan sug'urta mukofoti ma'lum vaqt mobaynida uning ixtiyorida bo'sh xolda bo'ladi. Kelib tushgan sug'urta mukofotlarining bir qismi joriy to'lovlar uchun sarflanadi, qolgan qismi esa zahira fondini shakllantirish uchun yunaltiriladi. Uzoq muddatli hayot sug'urtasi bo'yicha zahira fondining mablag'lari kredit resursi sifatida foydalanilishi mumkin.

Sug'urta zahiralar – sug'urta summalarini to'lashni kafolatlash maqsadida sug'urta kompaniyalari tashkil etgan fondlar. Agar, ma'lum bir vaqtda sug'urta qoplamalarini to'lash uchun joriy sug'urta mukofotlari etmasa, sug'urta kompaniyasi zahira fondlaridan foydalanishi mumkin. Sug'urta zahiralariga quyidagilar kiradi: hayotni sug'urtasi bo'yicha zahira fondlari, ro'y bergan, ammo arz qilmagan zararlarni qoplash zahiralar va boshqalar. Ushbu zahira fondlarining mablag'lari vaqtincha bo'sh bo'lgani uchun investitsiya maqsadlarida foydalanilishi mumkin. Buning natijasida sug'urta kompaniyasi qo'shimcha daromad oladi.

Sug'urta polisi- sug'urta shartnomasi tuzilganlik faktini tasdiqlovchi xujjat. Sug'urta polisida quyidagi rekvizitlar bo'lishi shart: sug'urta kompaniyasining

yuridik manzili, sug'urtalanuvchining nomi, sug'urta ob'ekti, sug'urta mukofotining miqdori, shartnomaning amal qilish muddati. Sug'urta qoplamasini to'lashda sug'urtalanuvchi sug'urta polisini sug'urta kompaniyasiga taqdim etishi zarur.

Sug'urtada tarif siyosati- sug'urta operatsiyalarini zararsiz o'tkazilishini va sug'urtalanuvchilarning manfaati yo'lida sug'urta tariflarini belgilash, aniqlash, tartibga solish va tabaqalashtirish bo'yicha sug'urta kompaniyasining maqsadli yo'naltirilgan faoliyati. Sug'urtada tarif siyosati quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi:

1. Netto-mukofotlar va sug'urta qoplamasi o'rtasidagi ekvivalentlik. Har bir sug'urta turi bo'yicha netto-stavka zararlarning ehtimol tutilgan miqdoriga maksimal darajada to'g'ri kelishi zarur.

2. Sug'urtalanuvchilarning asosiy qismi uchun sug'urta tarifi miqdorining qulayligi. Tarif stavkalarini yuqori darajada belgilanishi sug'urta ishini rivojlanishi uchun to'siq bo'ladi.

3. Sug'urta tarifi stavkalarining barqarorligi. Agar uzoq yillar mobaynida tarif stavkalari o'zgarmasa, bu holat sug'urtalovchining nufuzini oshiradi. Sug'urta summalarining zararlilik ko'rsatkichi kamaysa, sug'urtalanuvchilarning manfaati uchun sug'urta tarifi stavkasini o'zgartirmasdan javobgarlik xajmini ko'paytirish maqsadga muvofiqdir.

4. Sug'urta operatsiyalarining rentabelligini ta'minlash.

Siyosiy risk- davlat organlarining hatti-xarakati yoxud uyushgan shaxslar guruhining siyosiy talab bo'yicha chiqishi natijasida vujudga keladigan xavf. Siyosiy riskga urush xarakatlari, siyosiy hokimiyatning yoki tuzumning o'zgarishi, qonun xujjatlaridagi o'zgarishlar, fuqarolarning ommaviy chiqishlari va ish tashlashlari, milliyashtirish, konfiskatsiya kiradi. Siyosiy risk ro'y bergan vaqtda sug'urta kompaniyasi javobgarlikdan ozod bo'ladi. Chunki siyosiy risklar, faqat, davlatga qarashli maxsus sug'urta kompaniyalari tomonidan sug'urtalanishi mumkin.

Sug'urta portfeli -sug'urta kompaniyasiga kelib tushgan sug'urta mukofotlarining yig'indisi. Sug'urtalangan ob'ektlar soni, sug'urta shartnomalarining miqdori ham sug'urta portfeli tushunchasini anglatadi. CHet mamlakatlar sug'urta amaliyotida ushbu ibora ishlab topilgan sug'urta mukofotining hajmi tushunchasiga to'g'ri keladi.

Sug'urta dalolatnomasi - sug'urta xodisasi ro'y berganda sug'urta kompaniyasi tomonidan tuziladigan xujjat. Dalolatnomada mol-mulkning zararlanish yoxud nobud bo'lish sabablari, ko'rilgan zarar miqdori va boshqa ko'rsatkichlar bo'ladi. Dalolatnomaga, zarur hollarda sug'urta hodisasi va mol-mulkning zararlanganligini tasdiqlovchi tegishli tashkilotlarning (yong'inga qarshi kurash, davlat avtomobil nazorati, qishloq xo'jaligi, veterinariya xizmati va boshqalar) yozma hulosasi ilova etiladi. Xalqaro sug'urta munosabatlarida sug'urta dalolatnomasini adjaster tuzadi va mohiyatan avariya sertifikatiga yaqinlashadi.

Sug'urta mukofoti- sug'urta mukofotining miqdori sug'urta summasiga nisbatan foizlarda aniqlanadi. Sug'urta mukofotining miqdori aniq summalarda

ham ifodalanishi mumkin. Masalan, avtomobil egalarining uchinchi shaxsga zarar keltirish fuqarolik javobgarligini sug'urtasida sug'urta mukofoti aniq pul birligida ko'rsatiladi.

Sug'urtaviy foyda- sug'urta xizmatining bahosi va tannarxi o'rtasidagi farq. Sug'urtaviy foyda sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish natijasida shakllanadi. Sug'urtaviy foyda balans uslubi asosida sug'urta mukofotlari tushumi va sug'urta operatsiyalari tannarxini o'zaro taqqoslash natijasida aniqlanadi. Sug'urta operatsiyalarining tannarxi bu, sug'urta kompaniyasining sug'urta himoyasini ta'minlashga qaratilgan to'g'ri va egri, (shu jumladan zahira fondlariga ajratmalar) xarajatlarning yig'indisidir. Odatda, sug'urta tarifini hisoblashda netto-stavkaga yuklamada foyda ulushi ham ko'rsatiladi. SHakllanish manbaiga ko'ra, haqiqatdagi sug'urtaviy foyda o'z ichiga quyidagi foyda turlarini oladi: sug'urta summasi zararlik ko'rsatkichini kamaytirishdan olingan foyda, boshqaruv xarajatlarini iqtisod qilish natijasida olingan foyda, investitsiyadan olingan foyda va sug'urta tarifida belgilangan foyda.

Sug'urta puli- sug'urta majburiyatini bajarish hamda sug'urta operatsiyalarini moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmasdan o'zaro kelishgan holda bir qancha sug'urta kompaniyalarining ixtiyoriy uyushmasi. Sug'urta puli, asosan, xavfli, yirik ob'ektlarni sug'urtalash maqsadida tashkil etiladi. Har qaysi kompaniya o'z sug'urtalangan riskni pulga beradi va buning uchun, pul orqali yig'ilgan sug'urta mukofotlarining bir qismini oladi. Olingan sug'urta mukofotlari hajmida sug'urta koplamasini to'lash bo'yicha javobgarlikni o'z zimmlariga oladi. Xorijiy mamlakatlarda aviatsiya, atom, xarbiy risklarni sug'urtalash uchun sug'urta puli tashkil etilgan.

Sug'urta ob'ekti - shaxsiy sug'urtada fuqarolarning hayoti, sog'ligi, mehnat qobiliyati: mulkiy sug'urtada binolar, qurilmalar, transport vositalari, uy-joy mulki, tashiladigan yuklar va boshqa moddiy boyliklarni saqlash bilan bog'liq manfaatlar; jismoniy yoki yuridik shaxsning o'z hatti-harakati bilan uning shaxsga zarar keltirish fuqarolik mas'uliyati - mas'uliyatni sug'urtalashda sug'urta ob'ektlari bo'lib hisoblanadi. Riskni baholash maqsadida sug'urta ob'ekti sug'urta kompaniyasining mutaxassisleri tomonidan ekspertiza qilinishi mumkin.

Sug'urta shartnomasi - ikki tomonlama yozma ravishdagi bitim bo'lib, bunda sug'urta kompaniyasi sug'urta hodisasi tufayli zarar ko'rilganda sug'urtalanuvchiga sug'urta qoplamasi yoki sug'urta summasini to'lash majburiyatini, sug'urtalanuvchi esa belgilangan muddatlarda sug'urta mukofotini to'lash majburiyatini oladi. Sug'urta shartnomasi tuzilganlik faktini tasdiqlash uchun sug'urtalovchi sug'urtalanuvchiga sug'urta polisi beradi. Sug'urta shartnomasini tuzishdagi asosiy, oddiy va qo'shimcha shartlar sug'urta shartnomasining mazmunini tashkil etadi.

Sug'urta - har xil noxush xodisalar ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararni qoplash hamda fuqorolarning hayotida tegishli sug'urta xodisalari ro'y berganda ularga moddiy yordam ko'rsatish maqsadida tashkil etiladigan va undan foydalanish bilan bog'liq (maqsadli pul fondlari) iqtisodiy munosabatlar yig'indisi.

O'tkazish shartiga qarab, sug'urta majburiy va ixtiyoriy bo'ladi. Ob'ektiga ko'ra, mulkiy, shaxsiy va javobgarlik sug'urtasiga bo'linadi. Sug'urtaning asosini risk tashkil etadi. Sug'urta - bu riskni taqsimlash usulidir.

Sug'urtalanuvchi - qonun asosida yoki ikki tomonlama shartnoma asosida sug'urta kompaniyasi bilan fuqoralik-huquqiy munosabatlarga kiruvchi yuridik yoki jismoniy shaxs. Sug'urtalanuvchi uchinchi shaxs foydasiga sug'urta shartnomasini tuzishga xaqli. Sug'urtalanuvchi sug'urta mukofotini o'z vaqtida to'lashi shart. Sug'urta shartnomasini tuzish jarayonida sug'urtalanuvchi sug'urta ob'ektiga taalluqli bo'lgan barcha ma'lumotlarni sug'urta kompaniyasiga ma'lum qilishi shart.

Sug'urta qoplamasi - mulkiy sug'urtada va sug'urtalanuvchining uchinchi shaxs oldida fuqarolik javobgarligini sug'urtasida zararni qoplash uchun sug'urta fondidan to'lanadigan pul mablag'i. Sug'urta qoplamasi sug'urta summasiga teng yoki undan kam bo'lishi mumkin. Sug'urta hodisasi ro'y berganlik xolati va shakli bo'yicha adjaster yoki avariya komissarining xulosasi sug'urta kompaniyasi tomonidan sug'urta qoplamasi to'lanishida asos bo'lib xizmat qiladi.

Sug'urta manfaati - sug'urtada moddiy manfaatdorlik chorasi. Sug'urta hodisasi ro'y berishi natijasida sug'urtalanuvchiga moddiy zarar keltiruvchi predmetlar - mol-mulk yoki sug'urtalanuvchining uchinchi shaxsga zarar keltirish xolatlari. Masalan, sug'urtalanuvchining avtomobil transporti yo'l-transport hodisalari tufayli shikastlanganda, sug'urtalanuvchida ushbu mulkka nisbatan manfaatdorlik yuzaga keladi va sug'urta moddiy manfaatdorlik chorasi sifatida maydonga chiqadi.

Sug'urta yig'imi - Jismoniy shaxsning yo'lovchilarning majburiy sug'urta bo'yicha bir marta to'lanadigan sug'urta mukofoti. Odatda, sug'urta yig'imi yo'l haqi tarkibida bo'ladi va chiptada sug'urta yig'imi «kiritilgan» degan so'z bo'ladi.

Slip - riskni xarakterlovchi xujjat. Slip sug'urta brokeri tomonidan tuziladi va anderrayterga beriladi. Slipda sug'urta kompaniyasining riskni sug'urtalashdagi hissasi ko'rsatiladi. Angliyada slip sug'urta polisiga tenglashtiriladi. Ayrim holatlarda slip sug'urta qoplamasini to'lashda asosiy xujjat hisoblanadi.

Sug'urta kompaniyasi- sug'urta shartnomasini tuzish va unga xizmat qilishni amalga oshiruvchi, sug'urtalanuvchi bilan huquqiy munosabatda bo'luvchi yuridik shaxs. U o'z Nizomi asosida faoliyat yurituvchi mustaqil xo'jalik sub'ektidir. Tegishli iqtisodiy muhitda faoliyat yurituvchi sug'urta kompaniyalarining yig'indisi sug'urta tuzimini tashkil etadi. Sug'urta kompaniyalari bajaradigan sug'urta operatsiyalariga ko'ra, ular universal va ixtisoslashgan bo'ladi. Ustav kapitali miqdori hamda kelib tushgan sug'urta mukofotlari hajmiga muvofiq, sug'urta kompaniyalarini yirik, o'rta va kichik guruxlarga bo'lish mumkin.

Sug'urtaviy tibbiyot- turli kasalliklardan majburiy sug'urtani nazarda tutuvchi sog'liqni saqlash ishini tashkil etish shakli. Sug'urtaviy tibbiyot bo'yicha sug'urta fondi ishchi-xodimlarning ish haqidan, tadbirkorlarning foydasidan, davlat dotatsiyasi hisobidan hamda xayr-ehson fondlarining majburiy ajratmasi hisobidan shakllanadi. Sug'urtaviy tibbiyot bo'yicha sug'urtalangan kontingentga tibbiy sug'urta polisi beriladi. Sug'urtalanuvchiga tibbiy sug'urta polisi bo'lgan

taqdirda tibbiy xizmat ko'rsatiladi. Bunda tibbiy sug'urta kompaniyasi, bir tomondan sug'urtalanuvchilar bilan, ikkinchi tomondan tibbiyot muassasalari bilan shartnoma tuzadi.

Sug'urta bahosi - sug'urtalash maqsadida aniqlanadigan mol-mulkning qiymati. Amaliyotda mol-mulklar haqiqiy qiymati, bozor qiymati va boshqa qiymatlar vositasida baholanadi. Zarur hollarda sug'urta bahosini to'g'ri hisoblash uchun malakali ekspertlar jalb etiladi. Sug'urta bahosi to'g'risidagi haqiqiy ma'lumot ta'rif stavkasi va sug'urta mukofoti miqdorini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Amaldagi qonunchilikka binoan, sug'urta summasi mol-mulkning sug'urta bahosidan oshib ketmasligi zarur.

Sug'urta tizimi - 1) turli xil sug'urta kompaniyalari va ularni sug'urta nazorati bilan aloqadorligini yig'indisi: 2) sug'urta huquqiy munosabatlarni tashkil etishning davlat - huquqiy shakli.

Sug'urta summasi - sug'urta manfaati va sug'urta riskiga mos keluvchi pul mablag'i. Xalqaro amaliyotda sug'urta summasi sug'urta qoplamasi deyiladi. Sug'urta summasiga nisbatan sug'urta mukofoti aniqlanadi va sug'urta qoplamasi to'lanadi. Sug'urta summasi iborasi, ko'proq, shaxsiy sug'urtada - fuqarolarning hayoti, sog'lig'ini sug'urtalashda ishlatiladi.

Sug'urta maydoni - sug'urtaga tortilishi zarur bo'lgan ob'ektlarning eng katta soni. Ayrim ekspertlar xulosasiga ko'ra, O'zbekistonda sug'urta maydoni hali to'la o'zlashtirilmagan. Faqat mol-mulklarning 20-30 foizigina sug'urtaga tortilgan.

Sug'urta summasining zararliligi - sug'urta summasi va sug'urta koplamasi to'lovi o'rtasidagi nisbatni xarakterlovchi iqtisodiy ko'rsatkich. Bu ko'rsatkich zarar miqdori ehtimolligini ko'rsatadi va undan riskni o'zgarishi ustidan nazorat o'rnatishda foydalaniladi. Sug'urta summasining zararlilik ko'rsatkichi quyidagi omillar ta'siri ostida shakllanadi: sug'urtalangan ob'ektlar soni va ularning sug'urta summasi, sug'urta xodisalarining soni, zarar ko'rgan ob'ektlar soni va sug'urta qoplamasi. Sug'urta summasining zararlilik ko'rsatkichi netto-stavka tuzilishiga qarab har bir sug'urta turi yoki javobgarlik turi bo'yicha aniqlanadi. Agar zararlilik ko'rsatkichi netto-stavkaga yaqinlashsa yoki undan oshib ketsa, bu holda sug'urta summasining zararlilik ko'rsatkichi yuqori darajada ekanligidan dalolat beradi.

Sug'urta huquqi- sug'urtalovchilar, sug'urtalanuvchilar va ular o'rtasidagi vositachilarning hatti-harakati qoidalari yig'indisi. Sug'urta xuquqi qonun va qonun xujjatlarida o'z aksini topadi. Sug'urta huquqi moliyaviy huquqning bir qismi hisoblanadi.

Sug'urta hodisasi - stixiyali, tabiiy yoki oldindan ko'rib bo'lmaydigan voqea-hodisalarining amalda yuz berishi. Sug'urta hodisasi yuzaga kelgan zarar sug'urta kompaniyasi tomonidan shartnomaga muvofiq qoplanadi. Mulkiy sug'urtada sug'urta hodisasi deyilganda, stixiyali hodisalar, yong'in, avariya, portlash, zilzila, dovul va boshqalar tushuniladi. SHaxsiy sug'urtada esa sug'urta hodisasiga fuqarolarning ma'lum bir muddatgacha yashashi, ularning xayotida

baxtsiz hodisalarning ro'y berishi yoki o'limi kiradi. Xalqaro amaliyotda sug'urta hodisasi ba'zan «fors-major» deb yuritiladi.

Sug'urta hodisalari chastotasi - inshootlarni yonish darajasini, transport vositalarini avariya bo'lish darajasini, aholi nogironligi darajasi va shunga o'xshash darajalarni ifodalovchi ko'rsatkich. Sug'urta hodisalari sonini sug'urta qoplamalari miqdoriga yoki sug'urtalangan ob'ektlar miqdoriga nisbati sug'urta hodisalari chastotasini aniqlaydi.

Sug'urtalovchilar uyushmasi - sug'urta faoliyatini muvofiqlashtirish, uyushma a'zolarining manfaatini davlatning qonun chiqaruvchi va ijroiya organlari oldida himoya etish hamda mahalliy sug'urta kompaniyalari va xorijiy sug'urta kompaniyalari o'rtasida o'zaro foydali aloqalarni o'rnatish maqsadida tashkil etiladigan sug'urta kompaniyalarining uyushmasi. Bunga o'zaro sug'urtalash jamiyatlarini xalqaro uyushmasini, texnik risklarni sug'urtalovchi kompaniyalar ittifoqini, Buyuk Britaniya sug'urtalovchilar uyushmasini misol keltirish mumkin. Hozirgi paytda O'zbekistonda sug'urtalovchilar uyushmasi tashkil etilmagan. Faqat, avtosug'urtalovchilar ittifoqi faoliyat ko'rsatmoqda.

Sug'urta qoplamasi limiti - sug'urta kompaniyasining filiali, bo'limi, shu'ba korxonasi tomonidan bitta sug'urta hodisasi bo'yicha mustaqil to'lanadigan sug'urta qoplamasining eng yuqori miqdori. Bu miqdorni sug'urta kompaniyasi boshqaruvi joylardagi sug'urta summasining zararlilik darajasidan, kadrlarning malakasidan va boshqa omillardan kelib chiqqan holda belgilaydi.

Sug'urtalovchining javobgarlik limiti - tuzilgan sug'urta shartnomasidan kelib chiqqan holda belgilanadigan sug'urta kompaniyasining mumkin bo'lgan eng yuqori darajadagi javobgarligi. Sug'urtalovchining javobgarlik limiti sug'urta polisida o'z aksini topadi.

Sug'urtani turkumlash (klassifikatsiyalash) - 1) sug'urta turlarini ierarxiya ko'rinishida tarmoqlarga, tarmoqchalarga va turlarga bo'linishi. Bunda har bir keyingi bo'g'in oldingi bo'g'inning bir qismi shaklida ifodalanadi. Sug'urta ob'ekti sug'urtaning toifasi, sug'urta javobgarligining hajmi va sug'urta qismining shakli sug'urtani turkumlashning asosiy mezon bo'lib hisoblanadi. 2) xorij amaliyotida sug'urta turlarini tartiblashtirilgan tizimi. Hozirgi vaqtda Evropa Ittifoqi davlatlarida sug'urtaning yagona klassifikatsiyasi ishlab chiqilgan va hayotga joriy etilgan.

Evropa ittifoqida sug'urta turlarini turkumlash

Uzoq muddatli sug'urta		Umumiy sug'urta	
I	Hayot va annuitetlar sug'urtasi	I	Baxtsiz hodisalardan sug'urta
II	Bolalarni tug'ilish va nikohini sug'urtasi	II	Kasallik hodisasini sug'urtasi
III	Bog'langan uzoq muddatli sug'urta	III	Avtomobillarni sug'urtalash
IV	Sog'likni uzluksiz sug'urtalash	IV	Temir yo'l sostavini sug'urtasi
V	Tontinlar	V	Havo kemalarini sug'urtasi

VI	Kapitalarni qoplashni sug'urtalash	VI	Dengiz kemalarini sug'urtasi
VII	Nafaqalarni sug'urtasi	VII	Yo'ldagi yuklarni sug'urtasi
		VII	YOng'indan va stixiyali hodisalardan sug'urta
		IX	Mulkni zarar etkazishdan sug'urtasi
		X	Avtotransport vositalari egalarining uchinchi shaxsga zarar keltirish mas'uliyatini sug'urtasi
		XI	Havo kemalari egalarining 3-chi shaxsga zarar etkazish mas'uliyatini sug'urtasi
		XII	Kema egalarini fuqarolik javobgarligini sug'urtasi
		XIII	Umumiy javobgarlikni sug'urtasi

Syurveyer - sug'urtaga tortiladigan mol-mulkni ko'rikdan o'tkazuvchi sug'urta kompaniyasining xodimi. Sug'urta kompaniyasi syurveyerning xulosasi asosida sug'urta shartnomasini tuzish to'g'risida qaror qabul qiladi. CHet el amaliyotida yong'in havfsizligini ta'minlovchi ixtisoslashgan firmalar, mehnat muhofazasi bo'yicha tashkilotlar syurveyer funksiyasini bajaradi.

Tarif stavkasi - sug'urta riskini baxosi; sug'urta summasiga nisbatan foizlarda hisoblanadigan brutto-stavka. Tarif stavkasi (brutto-stavka) ikki qismdan iborat: netto-stavka va netto-stavkaga yuklama. Netto-stavka sug'urta kompaniyasining sug'urta fondidan qiladigan xarajatlarini ifodalaydi. Netto-stavkaga yuklama sug'urta kompaniyasining ish yuritish xarajatlarini, komissiya haqini va boshqa xarajatlarini o'z ichiga oladi. SHaxsiy sug'urta buyicha tarif stavkasi mol-mulk sug'urtasining tarif stavkasidan keskin farq qiladi. Hayot sug'urtasidagi tarif stavkasi hayotiylik jadvali va daromad normasiga muvofiq hisoblab chiqiladi.

Ehtimollar nazariyasi - tasodifiy hodisalarning ehtimolligi bo'yicha o'zaro aloqada bo'lgan boshqa hodisalarning ehtimolligini aniqlash bilan bog'liq matematika fani. Ehtimollar nazariyasi asosida tasodifiy hodisalarning ruy berish ehtimolligi katta yoki kichik ekanligi aniqlanadi. Ehtimollar nazariyasi aktuar hisob-kitoblarni amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Qayta sug'urtalash - sug'urtalashga riskni qabul qilish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar tizimi (risklarni birlamchi joylashtirish); sug'urtalovchi muvozanatlashgan sug'urta portfelini yaratish va sug'urta operatsiyalarini moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida qabul qilib olingan riskni bir qismini o'zaro kelishilgan holda boshqa sug'urtalovchiga berishi (riskni ikkilamchi joylashtirish). Qayta sug'urtalash operatsiyalarini sug'urta kompaniyalar bilan bir

qatorida asosan, ixtisoslashgan qayta sug'urtalash kompaniyalari amalga oshiradi. Qayta sug'urtalash aktiv (riskni berish) va passiv (riskni qabul qilib olish) ko'rinishda bo'ladi. Bundan tashqari, qayta sug'urtalash proporsional va noproporsional bo'ladi. Proporsional qayta sug'urtalashda, qayta sug'urtalovchining berilgan risk bo'yicha ulushi sedentning o'z javobgarligiga qoladigan qismi aniq bo'lgandan so'ng aniqlanadi. Noproporsional qayta sug'urtalashda riskni berish tegishli limit doirasida amalga oshiriladi. Bu holda qayta sug'urtalovchi sedentdan sug'urta mukofotining bir qismini oladi (proporsional qayta sug'urtalashdagidek sug'urta summasiga muvofiq keladigan sug'urta mukofotini emas).

Qayta sug'urtalovchi broker - ikkita sug'urta kompaniyasi o'rtasidagi professional vositachi.

Qayta sug'urtalovchi - sug'urta brokeri yordamida qayta sug'urtalash uchun riskni qabul qilib oladigan jismoniy yoki yuridik shaxs. Qayta sug'urtalovchi yordamida riskni ikkilamchi taqsimlash amalga oshiriladi. Qayta sug'urtalovchi sifatida sug'urta kompaniyasi ham bo'lishi mumkin. Jahondagi eng yirik qayta sug'urtalovchilar guruhiga Myunxen qayta sug'urtalash jamiyati, SHveysariya qayta sug'urtalash jamiyati, Kyoln qayta sug'urtalash jamiyatlari kiradi.

Fakultativ qayta sug'urtalash - proporsional qayta sug'urtalash shartnomasining turi. Fakultativ qayta sug'urtalashda har bir berilayotgan risk bo'yicha alohida shartnoma tuziladi. Sedent har bir risk bo'yicha qayta sug'urtalash zarur yoki zarur emaslik masalasini mustaqil ko'rib chiqadi. O'z navbatida, qayta sug'urtalovchi ham sedentning taklifini qabul qilishi yoki qabul qilmasligi ham mumkin.

Fakultativ obligator shartnomasi - sedent qayta sug'urtalovchi bilan kelishgan toifadagi har qanday sug'urta riskini berishi, qayta sug'urtalovchi esa ularni qabul qilishi shart ekanligi haqidagi qayta sug'urtalash shartnomasi.

Franshiza - sug'urta shartnomasi shartlarida ko'zda tutiladigan sug'urtalovchining zararni qoplashdan ozod etiladigan qismi. Franshiza sug'urta summasiga nisbatan foizlarda belgilanadigan shartli va shartsiz franshizalarga bo'linadi. SHartli franshizada sug'urtalovchi belgilangan franshiza summasidan oshmaydigan zararni qoplash javobgarligidan ozod etiladi. Bu holda, agar ko'rilgan zarar miqdori franshiza summasi miqdoridan oshib ketsa, sug'urta kompaniyasi zararni to'liq qoplaydi. SHartsiz franshizada ko'rilgan zarar franshiza summasidan chegirilib qoplanadi.

Fraxt - dengiz yoki havo yo'llari orqali yukni tashishda to'lanadigan haq. Ushbu haq tarif yoki yukni tashish to'g'risidagi shartnoma bo'yicha o'zaro kelishilgan narx asosida to'lanadi. Dengiz sug'urtasida yuklarni tashishda fraxt polisi yoziladi va fraxt qiluvchiga beriladi.

Frontlashtiruvchi kompaniya - boshqa sug'urta kompaniyasining iltimosiga ko'ra, o'z nomidan sug'urta polisi beruvchi sug'urta kompaniyasi. Frontlashtiruvchi sug'urta kompaniyasi qabul qilib olingan riskni yuz foiz miqdorida iltimos qilgan sug'urta kompaniyasi hisobiga o'tkazadi va buning uchun

undan komission haq oladi. Hozirgi paytda, O'zbekistonda bir nechta frontlashtiruvchi kompaniyalar faoliyat ko'rsatmoqda. Masalan, "Anglo-Tashkent", "UzAIG" sug'urta kompaniyalari.

Sedent - riskni ikkilamchi joylashtirishni amalga oshiruvchi, ya'ni riskni qayta sug'urtalash uchun beruvchi sug'urta kompaniyasi. Ikkilamchi sedent retrotsedent deb ataladi.

Sessiya - 1) sug'urta riskini qayta sug'urtalashga berish jarayoni. Sedent va qayta sug'urtalovchi o'rtasidan huquqiy munosabatlarda ishlatiladi. 2) Xorij amaliyotida sedentning olingan sug'urta mukofoti ma'nosini bildiradi.

SHomaj - sug'urta hodisasi ro'y berishi natijasida ishlab chiqarishni to'xtab qolishi bilan bog'liq foyda olmaslik riskini sug'urtasi.

Ekssedent riski - mazkur toifadagi risk bo'yicha zararni qayta sug'urtalash to'g'risidagi kelishuv.

Ekssedent zarari - noproporsionl qayta sug'urtalash shakli. Bunda sedentga o'z zimmasida ushlab qolingan zarardan oshgan qismi qayta sug'urtalovchi kompaniya tomonidan qoplanadi.

O'zaro sug'urtalash jamiyati - foyda olishni ko'zlamaydigan notijorat shaklidagi sug'urta kompaniyasi. Sug'urta qilishning tashkiliy shakli. O'zlarining mulkiy manfaatlarini sug'urtaviy himoyalash uchun yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyoriy bitim asosida birlashuvi. O'zaro sug'urtalash jamiyati yuridik shaxs hisoblanib, har bir sug'urtalanuvchi ushbu jamiyatning a'zosi bo'ladi. AQSH va YAponiyada asosan, hayot sug'urtasi bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar o'zaro sug'urtalash jamiyati shaklidir. Hozirgi paytda YAponiyada o'zaro sug'urtalash jamiyatlari hayotni sug'urtalash bozorining 89,4%ni tashkil etadi.

SHaxsiy sug'urta - sug'urta ob'ekti sifatida fuqarolarning hayoti, sog'ligi va mehnat qobiliyatini saqlash bilan bog'liq manfaatlar majmuasi shaklidagi sug'urta tarmog'i. SHaxsiy sug'urta hayot sug'urtasiga va baxtsiz hodisalardan sug'urtaga va tibbiy sug'urtaga bo'linadi. U riskli va jamg'arma funksiyalariga ega. CHet el tajribasida shaxsiy sug'urta to'rtta sug'urta klassidan iborat bo'lib, inson hayotidagi ro'y berish mumkin bo'lgan hodisalar (tug'ilish, o'lim, voyaga etish, nikohdan o'tish, ma'lum bir yoshgacha yashash) ehtimolligi bilan bog'liq barcha sug'urta turlarini o'z ichiga oladi. Keng ma'noda shaxsiy sug'urta-bu uzoq muddatli hayot sug'urtasi, aralash sug'urta va annuitetlardir.

YAshil karta - avtotransport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash to'g'risidagi xalqaro shartnomalar tizimi. Mazkur sug'urta turi bo'yicha shartnoma tuzilganlik faktini tasdiqlovchi polis. 1949 yilda Evropaning 13ta davlati o'rtasida yashil karta to'g'risida shartnoma tuzilgan. Hozirgi paytda yashil kartaga a'zo mamlakatlar 30 dan ziyodni tashkil etadi. YAshil kartaga a'zo bo'lgan mamlakatlarda tegishli milliy byurolar tashkil etilgan va u mazkur davlat hududida yashil karta bilan bog'liq ishlarni muvofiqlashtirib turadi.

VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
7. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, 1996-yil 29-avgust. <https://lex.uz/docs/-180552>
8. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
9. O‘zbekiston Respublikasining “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-730-son Qonuni, 2021-yil 23-noyabr. <https://www.norma.uz>
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyun “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF-4732-sonli Farmoni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabr “Ilm-fanni

2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-sonli Farmoni.

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprel "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.

18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 noyabr PQ-4022-sonli “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida raqamli infratuzilmani yanada modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyun “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.

20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 2-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasining sug‘urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-4412-son Qarori.

21. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktyabr “2019 – 2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-sonli Qarori.

22. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 23-oktyabrdagi “Sug‘urta bozorini raqamlashtirish va hayot sug‘urtasi sohasini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5265-sonli Qarori.

23. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 1-yanvardagi “Harbiy xizmatchilar va harbiy majburiyatli shaxslarning, oddiy askarlar hamda boshliqlar tarkibiga kiruvchi shaxslarning davlat majburiy shaxsiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi 38-sonli Qarori.

24. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 24-iyundagi “Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunini amalga oshirish chora-tadbirlari haqida” 177-sonli [Qarori](#).

25. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 15-sentyabrdagi “Tashuvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunini amalga oshirish chora-tadbirlari haqida” 266-sonli [Qarori](#).

26. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 16-martdagi “Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 222-sonli [Qarori](#).

27. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabr “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarori.

28. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-dekabrdagi “Elektron turdagi sug‘urta xizmatlarini ko‘rsatish tartibini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 780-son Qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

29. Abduraxmonov I., Abduraimova M., Abdullayeva N. Sug'urta nazariyasi va amaliyoti. Darslik. –T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 420 b.
30. Abduraxmonov I.X., Tursunov J.P., Zakirxodjayeva Sh.A., Xamrayeva F.Sh. Sug'urta ishi: I qism. O'qo'v qo'llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2021. –592 b.
31. Abduraxmonov I. Sug'urta nazariyasi va amaliyoti. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisod-moliya, 2018. – 380 b.
32. Abduraxmonov I., Kenjayev I.G'. Sug'urta menejmenti. O'quv qo'llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2020. – 293 b.
33. Анисимов А. Ю. Страховое дело: учебник и практикум для СПО. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 186 с
34. Kenjayev I.G', Matiyazova S., Adilova G. Sug'urta mahsulotlarini sotishni tashkil etish. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisod-moliya, 2018. 132 b.
35. Shennayev X.M., Ochilov I.K., Shirinov S.E., Kenjaev I.G'. Sug'urta ishi. O'quv qo'llanma. T.: 2014. 247 b.
36. Yuldashev O., Zakirxodjayeva Sh. Hayot sug'urtasi. O'quv qo'llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2019. –384 b.
37. Jack Kinder Jr. Garry Kinder “Secrets of Successful Insurance Sales”, Napoleon Hill Foundation, UK, 2015.
38. Robert H., II Jerry, Douglas S. Richmond “Understanding Insurance Law”, LexisNexis; 5 edition, UK, 2016.
39. Rene Doff “Risk Management for Insurers, Third Edition”, Risk Books, 2015.

IV. Internet saytlar

41. www.lex.uz- O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
42. www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi Davlat hokimiyati portali.
43. www.edu.uz.-O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
44. www.press-service.uz – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot xizmati rasmiy sayti.
45. www.stat.uz- O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi.
46. www.mfer.uz – O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiya va savdo Vazirligining rasmiy sayti.
47. www.uza.uz – O'zbekiston milliy axborot agentligi rasmiy sayti.
48. www.sciencedirect.com – jahonning eng ilg'or tadqiqotlari bazasi.
49. www.uzreport.com – biznes axborotlari portali.
50. <https://openedu.ru/> Otkritoe obrazovanie
51. www.ZiyoNet.uz – axborot ta'lim tarmog'i.
52. www.bimm.uz- Bosh ilmiy-metodik markaz.
53. www.tsue.uz- Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.